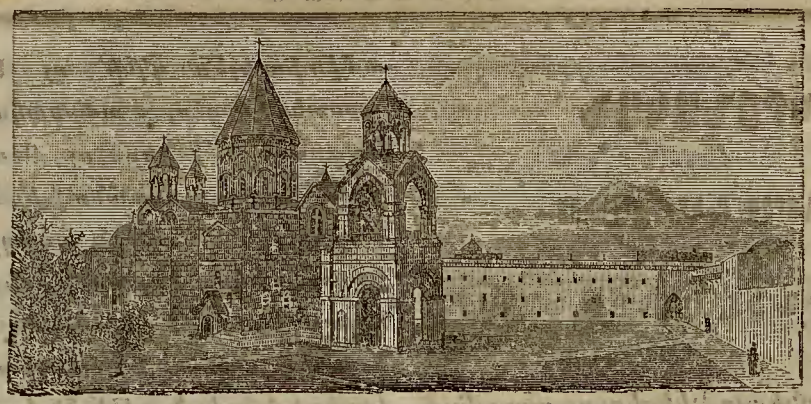

ԱՐԱՐԱՏ

ԹԻՒ ԺԲ.—ՇՐՋԱՆ Ժ. ՏԱՐԻ Ժ.—ԴԵԿՏԵՄ. 31.

ՑԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ի ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵՆԷ ԵՐԿՐԱՑ ԱՄՍԱԳՐՈՅՑ

Ներկայ ԺԲրդ թուով եւ Դեկտեմբեր ամսում Արարատ ամսագրոյս տասներորդ շրջանը լրացաւ, եւ յառաջիկայ 1878 տարւոյ Յունվարէն սկսեալ պիտի փուլթայ Մետասաներորդ (ԺԱ.) շրջանը ոլջունել եւ շարունակել:

Այս առթիւ խորին շնորհակալութիւն մատուցանելով Ամսագրոյս բարեջան գործակալաց եւ ընթերցասէր բաժանորդաց, մեծայոյս եմք զի միեւնոյն սիրով, ջանիւք եւ համակրութեամբ պիտի յարատեւեն եւ յարգեն Արարատը, եւ կրկնդրեմք մեր սիրելի Ազգայիններէ, ինչպէս որ բարեջան Գործակալաց գրուած եւ պատուիրեալ է, գէթ ց 15 յառաջիկայ փետրուար ամսոյ բարեհաճին յայտնել խմբագրութեանս կամ Ս. Էջմիածնի Տպարանական ժողովոյն, եթէ կցանկան նոր շրջանում բաժանորդագրուիլ Արարատ ամսագրոյս, որպէս զի կանխաւ կարեւոր եղածը տնօրինուի, եւ երկուստէք դժուարութեանց առիթ չլարուին:

Բաժանորդագինը չորս ռուբլի է:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՊԵՏՐՈՍ Ա ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

ԵՒ

ԳԵՏԱՐԳԵԼ ՍՈՒՐԲ ՆՇԱՆ·

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ նշանաւոր էջեր եւ դիրք գրաւած է Գետարգել կամ Գետադարձ կոչուած Պետրոս Ա Կաթուղիկոս, եւ ինչպէս նորա օրով Հայոց աշխարհում յաճախած դարանագործութիւնք՝ Անւոյ եւ այլ աշխարհակործան դժբաղդութիւնք եւ արկածներ առաւելապէս տխրաւիթ վիշտ եւ մեծ կսկիծ կազդեն ճշմարիտ Հայոց զգայուն սրտից, նոյնպէս 1022 (ՆՀԱ.) Փրկչական թուականում Խաղտեաց կողմերում՝ Զրօրհնեաց տօնի օրը՝ ներկայութեան Վասիլ կայսեր Յունաց՝ սրբալոյս Միւռոնը ի գեան թափելով եւ ջուրը օրհնելով ընդ իւր ունեցած կենաց փայտով՝ առ վայր մի գետոյն ընթացքը հանդարտեցնելը արդարեւ մեծ զքանչելիք եւ պարծանք պէտք է համարուի, եւ գէթ սոփաւ հոգեկան ոչ սակաւ մխիթարութիւն կիսոխանակուին ճշմարիտ Հայոց աղետակոծ սրտից։

Մեր նպատակ այժմ յիշեալ Գետարգել սուրբ Նշանի կամ կենաց փայտի վերայ միայն խօսել լինելով, 1058 փրկչական թուականում Գետադարձ կոչուած Պետրոս Հայրապետի առ Աստուած փոխուելէն եւ Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքում հանգուցելոյն մարմինը ամփոփուելէն զկնի՝ ոչ Արիստակէս Լաստիվերտցւոյ ժամանակակից պատմագրութենէն՝ եւ ոչ Ուռհայեցւոյն Մատթէոսի՝ Վարդանու՝ եւ այլոց պատմագրութեանց մէջէն պարզապէս չեմք կարող ստոյգ տեղեկութիւն քաղել՝ թէ վերոյիշեալ Գետարձել Նշանը կամ կենաց փայտը ուր մնաց եւ Պետրոս Կաթուղիկոսի սեփհականութիւնն էր, թէ չէ՝ Սենեքերիմ արքայի Արծրունւոյ ի Սեբաստիա տարած սուրբ խաչն էր՝ — զոր ըստ նորին պատուիրանաց 1027 փրկչական թուականում՝ նորա (Սենեքերիմայ) որդիք՝ վերադարձուցին եւ զետեղեցին ի Վարագ՝ ինչպէս իւրեանց հանգուցեալ հօր մարմինը եւս ամփոփեցին ի նոյն վանս։ — եւ եթէ այլ է ի Վարագ տարուածն եւ այլ է Պետրոս Կաթուղիկոսի ունեցածն, ուրեմն վերջնոյնը ինչ եղաւ կամ ուր մնաց։

Կոտայից գաւառում երբեմն՝ ինչպէս նաեւ ներկայ թուականէս մինչեւ մի քանի տասնեակ տարիներ առաջ՝ շէն եղած եւ այժմ շատերու նման բուռոյ բնակարան դարձած Զագավանուց կիսականգուն աւերակաց վերայ գտնուած (փրկչական 1325 եւ) Հայոց ՉՀԴ թուականը կրող մի արձանագրութեան մէջ թէպէտ նոյն վանուց անունը որոշակի չէ յիշուած, սակայն յատուկ անուն չունենալով թէ չէ՝ Զաքաւանի մօտ գտնուելոյն համար արդեօք՝ Զագ-վանի յիշուիլը կը գտնեմք պատմութեանց մէջ՝ (1441 թ.) Հայոց Հայրապետութեան վերջին անգամ այրը ի Ս. Էջմիածին փոխադրուելոյն եւ նոր Կաթուղիկոսի (Կիրակոս Վիրապեցւոյն)

ընտրութեան աւթիւ հաւաքուած ժողովականաց մէջ Սարգիս Վարդապետ Զաքավանից եղած եւ գրուած լինելով, սակայն նկատելով որ՝ նոյն աւերակ վանուց մէջ երկու տաճար կայ՝ մինը մեծ եւ միւսը փոքրիկ իբր մատուռ՝ ինչպէս որ ականատես եղած եմ, մեծը՝ բոլորտիքը գանուած շինուածոց եւ մեծ պարսպին մնացորդներովը գրեթէ հիմքերէն տեղ տեղ քիչ բարձր դիրքերովը կտեսնուին, իսկ միւս մատռանմանը՝ որ մեծէն 8—9 քայլէն աւելի բացակայ կը գտնուի եւ կիսակործան, եւ յիշատակարանները սորա վերայ են, որոյմէ երկուքը թուական ունին, — մինը վերեւ յիշածս է՝ եւ երկրորդը՝ ՌՄԷ (այս ինքն իբր 1758) թուականում արձանագրուած է, յորում թէ Զաքավանի անունը եւ թէ Գէորգէլեան Նշան յիշուած են։ Մի ուրիշ՝ երրորդ կարեւոր արձանագրութիւն եւս կայ՝ որոյ թուականը եղծուած է, յորում Գրիգոր Կաթուղիկոս ամենայն Հայոց Վարդապետաց եւ Եպիսկոպոսաց ղՁագ (աւանը) ընծայ Գետադարձ Ս. Նշանին շնորհելը կարձանագրէ, եւ եթէ այս յիշատակեալ Գրիգոր Կաթուղիկոսը ի կենդանութեան վերոյիշեալ Կիրակոսին յաջորդողը եւ Մակուէյի Զալալէէանն է՝ որ 1443 թուականում Հայրապետութեան գահը բարձրացաւ, ուրեմն երկու կարեւոր թուականաց մէջ թեթեւ տարբերութիւն գտնուելոյն համար գուցէ ներելի լինի կարծելը՝ զի թէեւ երկու անունը եւս անխրատիր տրուած է յիշեալ վանուց՝ բայց աւելի սովորական կերպով՝ Զաքավանի կոչուած է եւ առանձին գտնուած փոքրիկ տաճարը Ս. Նշանի անուամբ շինուած է՝ ուստի կկոչուի եւ նա է բուն Գետարգել Ս. Նշան եկեղեցին. բայց թէ որն է հին կամ կանխաւ շինուած է, մեծ տաճարը թէ փոքրը, ստոյգը ասելը դժուար է։ Առանցմէ այսքանը հետազօտելով պէտք է եզրակացնել՝ թէ ինչու համար Գետարգել Ս. Նշան անունը եւս կրկրէ յիշեալ Զաքավանքը կամ փոքրիկ եկեղեցին։

Անշուշտ Պետրոս Գետադարձ Կաթուղիկոսի ունեցած Գետադարձ Նշանը կամ Գէորգէլ Կէնաց փայտը կամ նորա մի մասը ասա երբեմն պահուած պիտի լինի։

Ուրեմն Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքում գտնուածը ի՞նչ էր։

Եթէ յիշեալ Գէորգէլ Կէնաց փայտը Կաթուղիկոսարանի սեպհականութիւնն էր՝ ուրեմն Պետրոս Կաթուղիկոսի առ Աստուած փոխուելէն զկնի՝ պէտք էր որ վերադարձնէին յԱնի՝ եւ ընդհակառակն՝ ի՞նչպէս կարելի է մեկնել՝ որ ուղղակի Զաք աւանը կամ Զաքավանքը բերուած լինի եւ նորա համար եւ անուամբ փոքր եկեղեցին հաստատուած։

Թէ այսպէս եւ թէ այնպէս՝ աւելի հաւանականագոյնն է կարծել՝ զի գուցէ մի նշանաւոր անձն յիշեալ Գէորգէլ Կէնաց փայտէն մի մասն ի պարգեւի մասին ընդունած՝ եւ Զաքավանուց ընծայած լինի՝ կամ թէ նորա համար Զաքավանքը հիմնուած լինի՝ ուստի երբեմն թէ յիշեալ վանքում եւ թէ Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքում Գէորգէլ Կէնաց

ֆոյթը՝ երկու կամ աւելի բաժին եղած լինելով՝ գտնուած լինի։

Գուցէ ապագայում աւելի որոշ եւ ընդարձակագոյն տեղեկութիւն գըտնուի կամ ստուգապատում հին ձեռագիրներու յիշատակարաններէն եւ կամ պատմութեանց հատուածներէն կարեւոր միանգամայն մանրամասն ճիշտ տեղեկութիւնքը քաղել հնարաւոր լինի, զոր նաեւ Սեբաստիայում քննելը եւ իմանալը հեշտ է՝ եթէ հին եկեղեցւոյ՝ կամ որ նոյն է՝ Ս. Նշան վանուց շինութեան պատմութիւնը կամ արձանագրը կայ եւ ըստ բաւականին պատմութիւնը կպարունակէ։

Արդ յիշեալ Գեոարգել Սուրբ Նշանի պատմութեան վերաբերեալ մի կարեւոր մաս համարելով՝ ի ստորեւ արժան կըհամարիմք մի ձեռագիր նամակէ քաղուած հեռագայ պարբերութիւնքը հաղորդել ի տեղեկութիւն բանասիրաց միանգամայն համայն մերազանց, յորում նաեւ պէտք է աւելի դիտել եւ եզրակացնել՝ որ Ս. Նշան վանուց եկեղեցւոյ խորանին կամ սեղանոյն կամարին մէջ խնամքով՝ զգուշութեամբ զետեղուած եւ պահուած մի խաչը եւ ի նմին ամփոփուած մասունքը՝ աննշան բան չէին կարող լինել, մանաւանդ նկատելով զի նոյն Ս. Նշանի նշանաւոր՝ երբեմն բաղում միաբաններով ճոխ՝ եւ բաւական հին վանքում թաղուած է Պետրոս Գետադարձ Հայրապետը, հետեւաբար եթէ նորին սեփհականութիւնն էր կամ թէ նորա ունեցած կենաց փայտի մասը եւս Սենեքերիմ արքայ Արծրունւոյ ի Վարագ վերադարձունել տուածէն *) ուրիշ էր, անշուշտ յիշեալ վանքում կմնար, զոր հեռագիտէ յաջորդող խառնաշփոթ ժամանակներում՝ մանաւանդ նախանձորդ Յունայմէ շրջապատուած լինելով՝ եկեղեցւոյ հիմանց մէջ ամփոփելէն ուրիշ ապահով տեղ ու միջոց գտնել չէր կարելի յափշտակիչներէն ազատ պահելոյ համար, գուցէ եւ յատուկ նոյն Ս. Նշանի անուամբ յիշեալ եկեղեցին կառուցած լինին եւ վանքը համանուն-բար վերակոչած. ուստի 1815 թուականում երբ Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանուց եկեղեցին ի հիմանց նորոգ շինել ուզելով կքանդէին՝ անակնկալ կերպով կըգտնուի եւ կյայտնուի յիշեալ Ս. Նշանը, որոյ համար այսր ի Ս. Էջմիածին լուր հասնելով՝ միաբան եղբայրներէն ոմանք՝ եւ յականէ յանուանէ յիշելով՝ երբեմն Վանու Ծայրագոյն Նուիրակ եղող Կարնեցի Մինաս Վարդապետն (եւ Եպիսկոպոս) մանրամասն տեղեկութիւն խնդրած են, եւ ի 4 ն Հոկտեմբերի 1816 ամի Սեբաստիայէն Գալուստ Վարդապետ (որ եւ Եպիսկոպոս) մի նամակում նորագիւտ Սուրբ Նշանի համար եւս գրած է Մինաս Վարդապետին **), յորմէ կարեւոր մա-

(*) Եթէ միեւնոյնը եւս լինէր, կհաւանիմ կարծել, որ դարձեալ ասոի մի քանի մասը կարելի է առնուած լինի։

(**) Նամակի վերնագիրը միայն Մինաս վարդապետի անուամբ է, իսկ հասցէին բովը կցուած էր եւ կամ առ շիրանի (հնձանատեսուչ) Դանիել Վարդապետ։ — Նամակագիր Գալուստը Արեղայ ձեռագրած է, իսկ կնքոյ մէջ Վարդապետ փորագրուած է։

սը քաղած եմք եւ մեք, որ արդարեւ թէ ուշադրութեան արժանի է՝ եւ թէ պատմութեան համար մի կարեւոր հատուած է։

Վ. Ե. Մ.

Ահաւասիկ յիշատակեալ քաղուածը։

«Եւս դարձեալ խնդիր էիր՝ վասն նորագիւտ կենաց փայտին՝ թէ արդեօք՝ զՈրպիսի գոյաք, եւ զՈրպիսի ինչ մասնէ։ Թէպէտ երկար է սքանչելագիւտ պատմութիւնն, բայց այժմ համառօտ գրեցից. զի հերու կամեցաք զայն Սուրբ Նշանի յիշեցեալ եկեղեցին, (որ՝ վասն յոյժ հնաշէն գոլոյն՝ թէ տաճարի առաստաղն եւ թէ որմունքն, խախտեալ եւ բեկբեկեալ էին,) քակել եւ նորոգ սրբատաշ քարամբք ընդարձակ շինել։ Եւ ի շաբաթօրն Երեւման սրբոյ Խաչին, մինչ մշակքն քակէին զքարինսն եւ զաղիւսն եւ քակելով հասեալ էին՝ մինչեւ ցկամար սեղանոյն, եւ յանկարծ ի հարկանել զփայտատան՝ ի մէջ կրամած քարանցն՝ ի յաջակողմն կամարին, անդ գտեալ էին պատուհան մի՝ ընդգբրկեալ ի միջի կրամած քարանց եւ աղիւսոցն, կղմնդրով գոգեալ եւ ամփոփեալ. եւ ի միջի նոյն պատուհանին՝ երեւեցաւ թղաչափ մի բոլորաշէն արծաթեայ սկուտեղ մի՝ եւ նշմար ոսկեթել ծածկոցի միոյ ի վերայ տարածեալ, բայց յոյժ փտեալ եւ ի փոշի փոխարկեալ. վասն որոյ եւ ի յերեւիլն՝ հոտ անմահութեան բուրեցաւ. եւ անդէն ահիւ եւ դողութեամբ մերձեցեալ անարժանիս համբուրիւ բարձի ի պատուհանէն, եւ տարաք ի սուրբ յեկեղեցին՝ տեսանել թէ զինչ իցէ. եւ երկիւղիւ մեծաւ բացաք զբերանն արծաթեայ սկուտեղն, եւ տեսաք դարձեալ հնացեալ ոսկեթել ծածկոցիւ ծածկեցեալ թանձր եւ ստուար խաչ մի արծաթեայ ձուլածոյ, գոլով եւ ի վերայ նորին եղեալ սրբոց ոսկերք, բայց անյայտ ի մէնջ՝ թէ որոց սրբոցն իցէր, եւ կամ յօդուածոց որ տեղեացն։ Եւ առ յայսքան տեսութիւնս ոչ հանգեան սիրտքն մեր, մինչեւ դերկուս ժամս տարակուսի լեալ խորհէաք ճըմլեալ սրտիւ, արդեօք՝ զի՞նչ ինչ մեծագոյն մասն լեալ իցէ ի ծոցոջ նոյնոյ մեծի խաչին. եւ մինչ երկուադեալ շրջշրջեալ որոնէաք դողութեամբ մեծաւ, թերեւս գտցուք զտեղի ինչ բանալ եւ զայն խաչն, եւ Աստուծոյ գտաք զտեղին բացման եւ փակման. բացաք ուրախութեամբ եւ զայն, եւ տեսաք ի միջի նոյնոյ խաչին՝ յար եւ նման ըստ պահրանի նոյն խաչին, դարձեալ մատնաչափ մի խաչ ի միջի յիշեցեալ արծաթեայ խաչին, բայց այն ոչ արծաթեայ այլ ձուլեալ յստակ եւ պատուական յոսկւոյ սրբոյ. եւ առ եզերք շրջապատ ոսկեայ խաչին մարգարտօք հիւսեալ. եւ դարձեալ խաչ ի միջի խաչի տեսանելով՝ ոչ բնաւ ժուժեալ հանդարտէին սիրտքն մեր, եւ նմա ձեռնամուխ լինիլ եւ բանալ ի յահէն երբէք ոչ իշխեաք, վասն որոյ եւ յայնմ աւուր ի բաց կացաք. եւ քարոզ կարդալով բոլոր միաբանութեամբ պնտեցաք յաղօթս՝ եւ ի գիշերային հսկմունս, որ նոյն առաւօտն էր տսն երեւման սրբոյ Խաչի

կիւրակէին, թերեւս ի Հոգւոյն սրբոյ զօրութենէ, եւ շնորհիւ սրբոյ Խաչին, աղդութիւն լիցի ումեք ի մարդկանէ, զինչ մասն լինիլ ի խաչին. եւ յաւարտիլն երրորդում ժամու սրբոյ պատարագին, քննեալ հարցաք յամենեցունց, որ յոչ ումեք չէր լինչ յայտնեցեալ։ Սակայն Աւետիս Վարդապետն մեր՝ համարձակեալ եւ յուսադնտեալ ի շնորհս սրբոյ Խաչին, առեալ զսուր մի՝ սկսաւ աղօթելով եւ արտասուօք՝ բրուտութեամբ բանալ զխաչի վերին երեսի ոսկեղէն տախտակն, եւ մեր զողութեամբ հարեալ, միաբանութեամբ ըզՏէր ողորմեայս ասելով եւ զխունկս անոյշս մատուցանելով՝ աղաչեցաք զԱստուածընկալ սուրբ Նշանն, առ ի չբպատժել զանարժան ժպրհութիւնս մեր։ Իսկ նա սարսափմամբ մեծաւ կարեմ ասել հրաշիւք՝ քան թէ հնարիւք, եբաց եւ եգիտ զսարսափելին հրեշտակաց եւ մարգկան, այս ինքն՝ փոքր բակլայի միոյ չափ՝ կարմրագունեղ՝ եւ մաղ մաղ խայտանիշ՝ սուրբ մասն լինչ ի կենաց փայտէ, ի բուրմանէ անոյշ եւ յանմահական հոտոյն՝ եւ ի տեսարանէն ստուգեալ. բայց զճշմարիտն ասեմ՝ ով խաչաբարձ հոգիազարդ փափագող՝ նորագիւտ գանձին անգնոյ՝ հոգեսէր տէր վարդապետ՝ զի ոչ թուղթ՝ եւ ոչ գիր գտաք ի վերայ. այլ նկատելով զպատմութիւնս գրոց . . ., որ ի փոքրիկ նախկին բառարանի գրքոյն գրեցեալ կայ՝ որ որդիքն Սենեքարիմայ արքային՝ ընդ Պետրոս Գետադարձ Հայրապետին՝ բերեալ են այսր զԳետարդել սուրբ Նշանն եւ ի ոյն սուրբ Նշանի զեկեղեցին շինեալ՝ եւ աստ ամփոփեալ՝ անտես անլուր եւ անգիւտ ի մարդկանէ՝ թագուցեալ աստ ի յերկիւղէ գողոց՝ միայն ի նախնեաց սուրբ եկեղեցւոյս անունն՝ «սուրբ Նշանի եկեղեցի» վերակոչեցեալ. որ եւ դու ինքնինդ իսկ տեսեալ ես աչօք զգերեզմանն Գետարգել սուրբ Հայրապետին Պետրոսի աստ՝ ի դարպասի առաջի դրան եկեղեցւոյս՝ յաջմէ կողմանէ ամփոփեալ կայ։ Արդ համառօտիւ զայսքանս՝ խաչասէր խաչակրօնիդ՝ նշմարեալ ցուցաք. յորմէ եւ հայցեմք ձեզ՝ եւ մեզ՝ եւ ամենից հաւատացելոց՝ լիցի օգնական եւ պահապան. ամէն։

«Ի հերուէ սկսեալ եմք զնոյն սուրբ Նշանի եկեղեցին՝ սրբատաշ քարամբք եւ մեծավայելուչ շինել՝ եւ մինչեւ ցիսմարն հասուցեալ՝ ցուրտն վերաժամանեաց մնաց կիսակատար. եւ աղօթիւք սրբազան հօրս՝ եւ ձեր՝ յուսամ՝ յայսմ ամի Աստուծով զնաւակատիսն սրբոյ տաճարիս տեսանել՝ եւ մեռանիլ»

Ողջ լեր ի սէր Տեառն եւ

ԳԱԼՈՒՍՏ ԱՐԵՂԱՅԻՍ։

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԺԸՆԵՎԱՐՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄԸ։

Գ. Ճ. ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ ՀԱՆԱԾ։

1342 ԹՒԻ, 12 ՕԳՈՍՏՈՍԻ,
ՄԱՂԱՐԹՈՒ ՆԱԽԱՎԿԱՅԻ ՎԱՆՔՈՒՄԸ։
(Շարունակութիւն)

«Այն ինչ էն կողմերն, ուր Հայերը կը բնակէին, փոքր ինչ հանդարտուկ էին, ճանապարհները խաղաղուել էին, նոր ի նորոյ առևտուրը բացուել էր, երկրագործութիւն սկսել էր առաջանալ, այդիքն, որ կամ թշնամեաց յարձակմանէն խորշակահար էր եղած, կամ նրանք կոտորած էին և այժմ նոր ի նորոյ սկսել էին ծառեր տնկել, և ահա յանկարծ մին անակնուելի անցք պատահեցաւ, որ կրկին խառնուեցան՝ շըփոթուեցան ու սկսեցին մեր Հայերը մին վմնի միսը ծամել՝ ուտել։ Ասեմ ինչ էր պատճառը։»

«Այն ժամանակը Հայերի առաջաւոր մարդկանց մէջը բաղմակնութիւնն սովորութիւն էր եղած, մանաւանդ պսակող քահանայքն անպատիժ մնալով, անխափեր կատեղ էնտեղ պսակում էին։ Երից-վանիկցի Գուանգիւլ կար, որ քանի մի բազմամարդ գեղեր նրան ստորագրուած էին, և ցերկու հազար զօրք կարող էր ժողովել իւր գլխին, իմանալով որ՝ Թորոս զօրավարի մեռած եղբայրը մի կարի գեղեցիկ դուստր ունի, խնամախօս է ուղարկում Թորոսի մօտ, պսակով ամուսնանայ նորա հետ։ Թորոսը շատ զայրանում է և ապըստարում որ, նա երբէք թոյլ չի տալ կատարուի էդ ամուսնութիւնն, ըստ որում Գուանգիւլն ունի մի կին պսակուած, և երկուսն էլ պահուած։ Գուանգիւլն խնամախօսի բերանով ապսպարում է թէ, դժուար չէ իւր պսակուած կինն արտաքսել կամ մի գիշեր խեղդել։ Այս ապսպարումն և էս է կատաղացնում զԹորոսը, վասնորոյ և սա կառաքէ ասել նրան թէ, եթէ այսօր էդ անելը մտադիր է, զարմանք չէ որ վաղն էլ իմ եղբօր դստերը սպանէ կամ խեղդէ կամ արտաքսէ, և կարելի է վերջն ինքը թուրքանայ էս, վասն որոյ ասէք նորան, միւս անգամ էս առարկայի վերայ խնամախօս չղրկէ, ընդհակառակն ինքն իւր ձեռովը նրան կսպանէ։»

«Այս լուրը հասնելով Պապ հօրեղբօրս, կերթայ Թորոսի տունը, բերել կըտայ նորա եղբօր դուստր Օտղիկ անուն օրիորդը, կըհանէ իւր մատնէն մատանին, կըդնէ օրիորդի մատը, ճակատէն կըհամբուրէ և կանուանէ հարսնացու իւր որդի Դատիգեարին։ Դանի մի շաբաթէն յետոյ մեծ հանդէսով, շատ բազմութեամբ, տերտերներով, տիրացուներով գնաց Թորոս զօրավարի տունը, նշանը օրհնել տուեց ու վերադարձաւ։ Ափսոս, էս հանդիսաւոր նշանադրութենէն յետոյ, փոխանակ ուրախութեամբ հարսանիք անելոյ, սրով կոծով թաղեցինք Օտղիկ օրիորդը։ Ասեմ ինչ սխուր անցք էր էս։ Նշանադրութիւնէն քանի մի շաբաթ յետոյ, Թորոսը գնում՝ Դաւիթ բեկի գեղը, և ահա լուր են բերում թէ, մահմեդականները պատրաստուած յարձակվելոց են այսօր Ճամնդուրի գեղերի վերայ։ Թորոսը չունէր արու զաւակ, և նրա բացակայութեան ժամանակը պարում որ, նա երբէք թոյլ չի տալ կատարուի էդ ամուսնութիւնն, ըստ որում Գուանգիւլն ունի մի կին պսակուած, և երկուսն էլ պահուած։ Գուանգիւլն խնամախօսի բերանով ապսպարում է թէ, դժուար չէ իւր պսակուած կինն արտաքսել կամ մի գիշեր խեղդել։ Այս ապսպարումն և էս է կատաղացնում զԹորոսը, վասնորոյ և սա կառաքէ ասել նրան թէ, եթէ այսօր էդ անելը մտադիր է, զարմանք չէ որ վաղն էլ իմ եղբօր դստերը սպանէ կամ խեղդէ կամ արտաքսէ, և կարելի է վերջն ինքը թուրքանայ էս, վասն որոյ ասէք նորան, միւս անգամ էս առարկայի վերայ խնամախօս չղրկէ, ընդհակառակն ինքն իւր ձեռովը նրան կսպանէ։»

«Այս լուրը հասնելով Պապ հօրեղբօրս, կերթայ Թորոսի տունը, բերել կըտայ նորա եղբօր դուստր Օտղիկ անուն օրիորդը, կըհանէ իւր մատնէն մատանին, կըդնէ օրիորդի մատը, ճակատէն կըհամբուրէ և կանուանէ հարսնացու իւր որդի Դատիգեարին։ Դանի մի շաբաթէն յետոյ մեծ հանդէսով, շատ բազմութեամբ, տերտերներով, տիրացուներով գնաց Թորոս զօրավարի տունը, նշանը օրհնել տուեց ու վերադարձաւ։ Ափսոս, էս հանդիսաւոր նշանադրութենէն յետոյ, փոխանակ ուրախութեամբ հարսանիք անելոյ, սրով կոծով թաղեցինք Օտղիկ օրիորդը։ Ասեմ ինչ սխուր անցք էր էս։ Նշանադրութիւնէն քանի մի շաբաթ յետոյ, Թորոսը գնում՝ Դաւիթ բեկի գեղը, և ահա լուր են բերում թէ, մահմեդականները պատրաստուած յարձակվելոց են այսօր Ճամնդուրի գեղերի վերայ։ Թորոսը չունէր արու զաւակ, և նրա բացակայութեան ժամանակը

գործերի թէ անտեսական թէ դինուորական, վերահասու կը լինէր նրա ժրաջլուխ կինը Խաթուն խանում անուն։ Սա ցլուր տանն իւր ամուսնոյն, հրաման կը դրկէ մերձ գեղերի վերայ, փութով զօրաժողով լինել դալ գնալ թշնամիների վերայ։ Մինչ այս մինչ այն՝ հարիւր ձիաւոր կը գումարուին, և առ ի իրախուսել ձիաւորները, կը ձիաւորացնէ և զՕաղիկ օրիորդը տասն և տասնեւհինգ նրա հասակակից օրիորդների հետ, որպէս զի միասին գնան, հալածեն ասպատակող թուրքերը։ Երկրորդ օրը Հայոց ձիաւորները կը պատահին թշնամեաց, որոնք արդէն ասպատակաց մի գիւղի ոչխարները և նախիրը քշում տանում կը լինին դէպի իւրեանց կողմը։ Այս տեղ պատերազմը կը սաստկանայ, երեք ժամէն աւելի կը շարունակուի նոցա մէջ մարտը, ի վերջոյ թուրքերը տեղի կտան Հայերին, կը ձգեն աւարը և կը փախչին։ Այս պատերազմի մէջը կը վերաւորուի Օաղիկ օրիորդն ուսէն հրացանի գնտակով, թէև շատ թեթև իւր ասութեամբ, բայց երբ կը վերադառնայ իւրեանց տուն, կը սկսի ջերմել, քանի մի օրէն յետոյ կը վախճանի։ Որպէս, ինչպէս շուտով անցկացան էն բարի ժամանակներն, երբ կանայք և օրիորդք ևս կը ձիաւորուէին, կը մանէին տղամարդի նըման պատերազմի ասպարէզն, թուր, սուր և հրացան կը բռնացնէին, և շատերն էլ իւրեանց ազգականների հետ կերթային, որպէս զի նոցա համար կերակուր և ուտելիք պատրաստէին, մարտի ջերմ ժամանակն հրացան և կամ ատրճանակ լցնէին, նոցա մատուցանէին, զկնի մարտի՝ վիրաւորեալները պաշտէին՝ սպեղանիք դնելով նոցա վերքերի վերայ և փոփոխելով էնդոնք և գիշերները հսկելով նոցա վերայ։ Տէր Աւետիքի կինն իւր ամուսնիցը չէր հեռանար և ժամերգութեան ժամանակն էս տէրտէրակին Բըլղաթն էր տիրացութիւն անողն։ Բըլղաթ ասելով, կարծում էք մի հասարակ կիր՞ն էր. ո՛չ, ո՛չ, նա էր որ կը խրախուսէր, կը քաջալերէր զողորիկ սուրը. մարտակից լինել, առաքինանալ, նա էր օրինակ կրօնասիրութեան՝ բարեզործութեան և պարկեշտութեան. նա էր զօրապետ իւր սեռի. նրա յիշատա՞կը յաւերժական լինի։ Այն բարի, ամենաբարի ժամանակը շատ օրիորդներ, նորահարսներ, կնանիք, լաւ ձեռնի ջուր ունեցողները, զունակ զունակ պատմուճաններ, կարովի արախչիններ, վառօղի և գնտակի ամաններ, կոճերի փաթաթոցներ (տօլաղ), շապիկ նաշխած կուրծքով և այլ հագուստներ կը կարէին, կասղագործէին և կը պարգևէին էն տղամարդին, որ պատերազմի ասպարէզումն կը դերազանցուէր քաջութեամբ։ Քանի՞ քանի՞ երիտասարդներ էս պարգևները հագած և կամ թէ մտադիր էին հագնելոյ, մարտի դաշտի վերայ դիտապաստ են ընկած։ Քանի՞ քանի՞ օրիորդներ իւրեանց նշանածները պատերազմի տաք տաք ժամանակն են ընտրած, և կամ նոյնպէս երիտասարդներն, ինչպէս ես իմ առաջուան կինս ընտրեցի Որոտնայ բերթի առնելոյ ժամանակն՝ երբ վառօղս պակասեց, հանդուցեալն երկու բուռն՝ իւր ձեռաք շինածէն պարգևեց ինձ։ Ահա՛ տեսէք՝ ի՞նչով էին պարապում էն ժամանակը կանայք։»

«Օաղիկ օրիորդը վախճանեց և խառնուեցաւ սուրբ կուսերի դասի հետ, և ուխտաղրուժ Փռանդուշն (որի անունը յաւիտեանս անէծքով ու նզովքով պէտք է յի-

շուի) որպէս անյիշաչար և անոխակալ ոք, եկաւ Թորոսի տունը զլխաողջանք, ինչպէս և միւս բոլոր երևելիքն։ Թորոսն նրա զալուստը համարեց հաշտութիւն, ուստի ընդունեց զնա և այնուհետև բարեկամութիւն՝ զնալ գալը շարունակեց՝ որպէս առաջ եղած էին, և երբ ուր ուրեք պատերազմ լինէր, միասին ևս կերթային։»

«Յանկարծ լուր տարածուեց թէ Ֆաթ-Ալի խանը զօրաժողով է լինում, յարձակուի Զավընդուրի վերայ։ Թոլորեքեան հիացան նրա էս յանդգնութեան վերայ, որովհետև նա շատ անգամ յաղթուած էր Թորոս զօրավարէն և կարծում էին ընկճուած է։ Մի ասիլ՝ էս լինում է զրդմամբ և խորհրդով Ֆռանգիւլի, ինչպէս շուտով կերևայ։»

«Թորոսն ստուգելով Ֆաթ-Ալիի յարձակումն, իմացումն է տալիս դաւաճան Ֆռանգիւլին, որ և շուտով ներկայանում է իւր զօրքովը։ Երկու օր երկու կողմի զօրքն էլ միմեանց դէմ ու դէմ բանակուած մնում են, և հաշտութեան խօսքի միջնորդ է լինում Ֆռանգիւլին, որի նպատակն եղած է միմիայն յետ ձգէ մարտը, մինչև Երասխի միւս կողմէն Ազլաբեանի ցեղէն վարձած հեծելազօրը զայ հանի Ֆաթ-Ալիին օգնութիւն։»

«Հաշտութիւնը զլուխ չգալոյ համար՝ երրորդ օրը մարտը սկսում է, Հայերը սաստիկ հարուած տալով թշնամեաց, յաղթում են և հալածում, Թորոսն էլ յաղթութիւնը կատարեալ համարելով՝ և ևս կրկրախուսէ զհետ պնդելնոցա, բայց յանկարծ կը հասնին նոցա օգնական Ազլաբեանցիք, կրվերադառնան միասին, մարտը կընորոգուի առաջինէն սաստիկ, մռմուած՝ դաղանացած մին զմինի վերայ յարձակուելով։ Մարտի տաք-տաք ժամանակն ուխտադրուժ Ֆռանգիւլն դասալիք լինելով, իւր զօրքովը կը քաշուի հեռի կրկանդնի՝ որպէս հանդիսատես և անտարբեր փոքր ինչ կընայէ, կընայէ ու կը հրամայէ իւր զօրքին վերադառնալ իւրեանց տեղերն։, իսկ ինքն քսան-երեսնաչափ ձիաւորներով կերթայ կը խառնուի Ֆաթ-Ալիի զօրքին։»

«Մարտը մինչև արևմուտը կը շարունակուի, երկու կողմէն էլ շատ տղամարդիկ գետնի վերայ անշունչ մնալով։ Թորոսն քանի մի մահացու թուրի վերքեր ստանալով, դարձեալ չի ընկճուիլ, բայց ի վերջոյ կուրծքի մէջ տեղը հրացանի գնտակով հարուած ընկալնելով, սուրը ձեռքին երիվարի վրայէն զգետնի կը հարկանուի՝ և իսկ և իսկ հոգին կաւանդէ, որի դիակն իւր աջակիցները կաշխատին դուրս բերել մարտի ասպարիզէն և չթողուլ անհաւատների ձեռքին։ Էս նահատակի դիակի վերայ հարիւրաւոր մարդիկ երկու կողմէն կը սպանուին, բայց ի վերջոյ Հայերը կաղատեն զայն։ Շատ ականատեսներ կապացուցանէին որ, հաւատուրաց Ֆռանգիւլի ազգականներէն մինն է ձգած Թորոսի վերայ գնտակն և նոյն դաւաճանը սպանուել է իսկ և իսկ գնտակով։ Հայերը տեսնելով իւրեանց զօրավարի անկանիլն, սկսել են փախչիլ, ցրուիլ՝ երբ և թշնամիքն աւելի ևս սաստիկ կոտորած են տուել. եթէ գիշերը չէր վրայ հասած, և ևս հարուած կը ստանային, այսու ամենայնիւ դարձեալ մինչև երկու հազար մարդ կորցրել են, իսկ թշնամեաց կողմէն կորուստն կրկնակի է եղած։»

«Ֆռանգիւլը չբաւականանալով էսքան չարութեամբն, երրորդ օրն իւր լոյս հաւատն

ուրացան, ընդունեց մահմեդականութիւնը։ Իսկ նրա դրդմամբ Ֆաթ-Ալիի զօրքը, մանաւանդ անզուսպ Զալաբեանցիք ապստամբեցին Զամբդուրի դեղերն՝ որքան և կարողացան, մինչև հրամանաւ Դաւիթ բէկի փութացան, հասան Մխիթար զօրավարն և Տէր Աւետիքը զօրքով, որոնք այս տեղ այն տեղ մանր-մունր պատերազմներով վերստին արտաքսեցին հալածեցին Զամբդուրէն։ Թէև առժամանակ այնուհետև երկու կողմէն ոչ ինչ խրլրտմունք չէին լինում, բայց սաստիկ պատրաստութիւններ էին տեսնում մեր չորս կողմի այլազգիներէն։ Դաւիթ բէկը իւր բանակովը սպասում էր Դարալակեազ, այն տեղրանքի վայրենի ցեղերի յարձակման առաջը կորել, որովհետև լուր կար թէ նոքա ևս ժողովւում են դալ, ասպատակել Հայերի գիւղերը։ Ֆռանգիւլը, հաւատարիմ Ֆռանգիւլն էլ քսութիւնով և վատ լուրերով աւելի ևս էր վնասում, այս ինքն վկայացնող սպասարանքներ և լուրեր տարածելով իւր արբանեակների բերանով միամիտ Հայ-գեղացիների մէջը, նոցա սիրտը սառնացնել էր տալիս, որպէս թէ Ռուսը յաղթուած Պարսիկներէն։ Դարձեալ քաղաքէն վերադարձել է, և Շահ-Թամազն եկած է Թավրէզ մեծ բանակով և էս օրէ-վարն՝ գալոց է գ Հայերը ջնջել։ իսկ Օսմանցին հասել է շատ զօրքով Կարս և Երևան, շարժումէ Հայերիդ վերայ, և դուք Հայերդ մի բուռն ժողովուրդ, ինչ կարող էք անել էս երկու հզօր տէրութեան զօրքի առաջև, մանաւանդ ձեզ շրջապատող Թուրքերը ձեզ ընտանի թշնամի են, շուտով ձեր կնանիքն, աղջկերքն, որդիքը գերի կրտանին Թավրիզ հրապարակներումը կրվաճառեն։ ձեր Հայ-զօրավարները ձեր արիւնը թափելով, իւրեանց համար փառք ու պատիւ են ձարում, մինչև ցայսօր էնքան արիւններ թափուեցան, ինչ օգուտ եղաւ ձեզ։ Ռուսը դանձ, վառօդ, արձիձ, հրացան և այլն և այլն զրկեց, որն արդեօք ձեզ ցոյց տուին։ Վրաց թագաւորը ձեզ մեծ մեծ խոստացաւ, վերջն ինչ եղաւ։ սարի էն կողմի մելիքները ձեզ ոչ ինչ օգնութիւն ցոյց չտուին ևն։ Եւ ահա այսպէս էն Ցուղայ-մատնրչէ ամբարիշտ խօսքերը սերմանւում էին միամիտ Հայերի մտքումը և խոր արմատ ձգելով նրանց սրտումը, օր ըստ օրէ վհատւում էին ու յուսահատւում, որի հետևանքն էր չարաչար երկպառակութիւնն։

«Թորոսի սպանուելէն յետոյ շատերը դլուխ բարձրացրին նրա տեղն և պաշտօնի համար, բայց Դաւիթ բէկն ու զօրավարները բարեոք համարեցին նրա զօրավարութեան պաշտօնը յանձնելոյ Հանդուցելոյ տէրի ևս լաւ ասած, նահատակելոյ հօրեղբօր որդի Նուբարին, որի պասն էլ Զամբդուրի գլխաւոր մելիքն էր եղած ժամանակով, և մանաւանդ ինքն Նուբարը յայտնի էր իւր քաջութեամբն ու տղամարդութեամբն և շատ պատերազմի մէջ առաքինացած էր իւր նահատակեալ ազգականի հետ։ Մեծ հանդիսով կատարուեցաւ Նուբարի զօրավարութեան կոչումն տալոյ օրը։ Տաթևու առաջնորդը, վարդապետները, քահանայք, երևելի իշխանները, զօրավարների հետ ներկայ էին, մեծ հացկերութիւն տուեց։ Նուբարն ոչ միայն վերոյիշելոց, այլև բոլոր ժողովուրդին, որոնք եկած էին շնորհաւորելոյ։ Երեք օր երեք գիշեր փող, թմբուկ, լարախաղաց,

զօանմարտիկներ, ձիաքաղաց հեծեալներ, զարդարում էին էն հանդէսը։»

«Նուբարը վատ ժամանակում էն պաշտօնը ստացաւ, որովհետև Թորոսի հետ շատ քաջ տղամարդիկ էին նահատակուած և դժուարին էր նոցա տեղը լցնել և զօրքին յուսահատուած և վհատուած էր համարեա։ միւս կողմէն էլ Զաւընդուրի գեղերի բնակիչներն ըստ մեծի մասին ցրուած, դաղթուած էին ամուր տեղեր, և Նուբարն աշխատում էր նրանց փոքր առ փոքր ժողովում, վերադարձնում իւրեանց տեղերն, ոմանց դրամ վճարելով արմտիք գնեն, ոմանց իսկ արմտիք բաշխելով, ոմանց անասուններ և ոմանց քաջալերութիւն մատուցանելով։ Էն ժամանակը դեռ էս համաձայնութեան հոգին թաղաւորում էր Հայերի մէջն, այս ինքն ինչ ժամանակ թշնամեաց յառնելոյ կամ յարձակուելոյ լուրը կլսեցին, կամ եկեղեցւոյ կոչնակը կլսուէր, կամ գեղը գեղի մէջին ձայն կլսար թէ, դուրս եկէք՝ թշնամիք են գալիս, կամ թէ պատրաստուեցէք այս ինչ ժամին, օրին դուրս գաք գընալ թշնամեաց վերայ, իսկ և իսկ Հայ մարդը կրթողնէր իւր գործը, կըլսահարուէր, կըփոխեար, կըներկայանար առանուտիրոջ տան առաջին կարձանանար։ Մէջերնուն չկար խարութիւն թէ միամիտ որպի է, պատանի է, երիտասարդ է թէ ծեր։ Շատ անգամ թէ չանէք միշտ, կընանիքն, օրիորդները նրանց կըդրահարուէին, կըքաջալերէին շատակ՝ յայտնուիլ ուր նշանակուած է, և ուղեկից էլ կըլինէին նոցա, որպէս պատմեցի։ Ինչ երիտասարդ պատերազմ չէր մտած, նրան ոչ ոք օրիորդ չէր համաձայնուիլ ընտրել ինքեան ամուսին։ Ահա այսպէս, գեղ-գեղ խումբ-խումբ կըհամագումարուէին կը գային իւրեանց զօրավարի տան առաջին, ուստի և կըշուէին բանակով ուրախ ուրախ, երգով, փնջով, խմբակով գէպի պատերազմի ասպարէզն։ Էն էս չմոռանամ ասել որ, մեր քահանայքը զգեստաւորուած, խաչ-խաչվառով կը յայտնուէին բանակի առաջին, նախ քան գնալն, և նոյն իսկ պատերազմը սկսելոյ ժամանակը, կըքարոզէին զօրքին՝ նոցա համար երկնքումն պատրաստուած արքայութիւնը թէ նահատակուին, անանց կեանքը, աշխարհիս ունայնութիւնը, նոցա հօր, պապերի, եղբայրների, ազգականների քաջութիւններն և նոցա անունները զրուիլն ի թիւս մարտիրոսաց և այլն և այլն։»

«Մինչ այս մինչ այն՝ Ֆաթ-Ալի խանը Գուանզիւլի դրդմամբ մտադիր էր յանկարծ յարձակուիլ Զաւընդուրի վերայ, ի նկատի ունենալով Նուբարի նոր պաշտօնն և նրա անհմուտ լինելը զօրավարութեան կամ նորա ստորադրելոյ երկպառակութիւնն, զոր ինքն Գուանզիւլն էր ցանած։»

«Արդարև նա չէր սխալուած։ Նուբարը չսելով Ֆաթ-Ալիի պատրաստութիւնն, և որպէս ասացի, իւր ստորադրելոյ լաւ լաւ տղամարդիկն արդէն նահատակուած էին և կենդանեայ մէջին յարմար տղամարդ սակաւ լինելոյ համար՝ մարդ ղրկեց Հօրեղբօրս մօտն և խնդրեց շուտով ինքեան օգնութիւն հասցնել և նոցա գլխաւոր կարգել մի հինօրեայ՝ փորձուած տղամարդ։ Հօրեղբայրս շտապով ոտքան և կարողացաւ՝ զօրաժողով եղաւ, յանձնեց Մելիք Մանուչարի Թոռն Մանուչարին և քաջ տղամարդ Բահրամին, որպէս զի գնան միա-

նան Նուբարի հետ։ Սոքա քանի մի շաբաթ Զավընդուրի սահմաններումն սպասելով, թափառելով լերանց ձորերի մէջին, ոչ ոք թշնամի չեն տեսնում, որովհետև Ֆաթ-Ալին իմանալով Ֆայերի միանալն և դիմադրաւ լինելն, կասել էր իւր նպատակէն։ Մանուչարն ուրքան և քաջ էր, այնքան էլ վատալեղու և խռովասէր էր։ Սա երիտասարդ Բահրամի սիրան ուռերում է զինի զանազան ամբաստանութիւններ և յանցանքներ բարդելոյ հօրեղբօրս վերայ, ի վերջոյ ասում, որ տեղ Պապն աւարի և ասպատակի յոյս կայ՝ ինքը կերթայ, ուր չկայ՝ մեզ կառաքէ, ուստի այսպէս զօրքով գնանք նորա դրանը իջնենք, պահանջենք որ մեզ վարձատրէ, ապա թէ ոչ՝ ինչպէս հարին է՝ նրա հետ այնպէս կռավարուինք, մեք նրա գերին չենք, նրա ձորոը չենք՝ որ ամենայն դատարկ բանի համար մեզ գործ ածէ, ինչի՞ նա պէտք է էնքան հարուստ լինի, և մեք ոչ։ Դու էս խօսելէն կրծադէ ի վերջոյ այն, որ յարձակուին նորա ջոկի և հօտերի վերայ ու յափշտակեն. բայց ոմանք լաղք, կասեն, գնանք նորա դուռը, թէ չվարձատրէ զմեզ, այնուհետև ձեռնամուխ լինինք էդպիսի յափշտակութեան։ Էս ասուլեան կրտաբածուի զօրաց մէջն, և մինը մեր ազգականներէն ձի կրհեծնի, լռեցայն կրհասնի Դաւիթ բէկին կրհաղորդէ։ Սա նախ հաւատ չի ընծայիլ, բայց իբրև Պապ հօրեղբայրս էս լսելով՝ առաքեց զիս Դաւիթ բէկի մօտ, էն ժամանակը հրամայեց Գէորգի բէգ զօրավարին հարիւրաւոր ձիաւորով շտապել, հասանել Մանուչարին ու Բահրամին, արգելել կատարեն իւրեանց չար նպատակն և շուտով ցրուեն զօրքն։ Գէորգին յորդորելով զՄանուչարն ու Բահրամը, զօրքը ցրուելէն յետոյ, առաջնորդեց նոցա Մանլեվ մեր գիւղը, հաշտացրեց նոցա հօրեղբօրս հետ, հանդցրեց էս խռովութեան կրակն, թէև առժամանակ միայն։ Էս երկպառակութեանց սերմանողն էր դարձեալ հաւատուրաց Ֆուանդիւլն, որ միշտ դուն էր գործում. կռուացնել զօրավարները մին զմինի հետ, յարուցանել ընտանեկան տարաձայնութիւններ, յորմէ կընկճուէր և Դաւիթ բէկն, և այնուհետև ինքն շուտով կարող էր Զավընդուրի և Կենաւուզի իշխանութիւնը ձեռք բերել, ինչպէս և Ֆաթ-Ալի խանը խոստացած էր նրան օգնել։»

«Բահրամը հեռի — մօտիկ ազգական դալով Ֆուանդիւլին, և Մանուչարն էլ խնամութիւն ունենալով նրա հետ, ծածկաբար քուռ յարակցութիւն է ունենում նոցա հետ և միշտ յորդորում հեռանալ Ֆայոց զօրախումբէն և միաբանութենէն, ըստ որում Թուրքերը շուտով կրփչացնեն և կոչընչացնեն զՖայերը. վասնորոյ լաւ է այժմէն ինքեանց հաւատարիմ ներկայացնեն չորս կողմի զօրեղ Թուրք իշխողներէն. եթէ էս չկամենան, գոնէ չմրցանեն միւս զօրավարների հետ մարտի ասպարէզն, այլ չեզոքութիւնը պահպանեն։ Ահա գլխաւոր պատճառն, որ թէև միմիանց հետ Ֆայերը արտաքուստ հաշտ էին, բայց կերևար որ մին սառնութիւն կար նոցա մէջն՝ երբ մին զմինի կրպատահէին, և առաջուան նման մին զմինի մօտ շատ չէին յաճախել։»

«Ճշմարիտ է՝ Մանուչարն և Բահրամն հաշտուեցան հօրեղբօրս հետ, որ միմիամենապատուական նժոյգներ պարգևեց նոցա,

այսու ամենայնիւ Գուանդիւլի արքանեակները ծածկաբար անընդհատ գնալ դալ ունէին նոցա մօտ, որպէս թէ ազգականներ են։ Հօրեղբայրս անցեալն և ներկայն զիտէր և պատմած էր մի ըստ միոջէ Գէորգուն, որպէս զի սա հաղորդէ Դաւիթ բէկին և խնդրէ շուտով հեռացնէ յինքենէ ու ուղարկէ զնոսա քանի մի հարիւրական զօրքով ուրիշ տեղ, ուրիշ զօրավարի հրամանի ներքոյ լինին, բայց Գէորգին կարծելով հօրեղբօրս ասածներն ի թշնամութենէ է կամ թէ բարուրանք են, և որպէս թէ քսութիւն չլինի իւր կողմէն, ոչ ինչ համարելով էնդունք և էր հաղորդած Դաւիթ բէկին, ուստի Պապ հօրեղբայրս ինքն գնաց Դաւիթ բէկին տեսութեան և մի ըստ միոջէ պատմեց, թէև Դաւիթ բէկն լսեց, բայց ոչ ինչ ուշադրութիւն չդարձրեց նոցա վերայ։ Պատճառքն մեզ էն ժամանակն անյայտ էին, բայց հետզհետէ յայտնի եղան։»

«Գուանդիւլն չէր մոռանում՝ ինչպէս Հայերի զօրավարներն։ Նա չունէր հանգստութիւն, ամենայն օր նոր նոր փորձեր էր փորձում։ Տեսաւ իւր խորամանկութիւններն փութով չեն բարդաւանում, ձեռնամուխ եղաւ այլ հնարքի, քաջալերել Ուրդվարի խանը, զօրաժողով լինել՝ յարձակուիլ Կենաւուղի վերայ, և յանելով նոցա թէ Գաթ-Ալին ևս՝ և այլք պատրաստ են հետևել նրան ու մի անգամով վերջ տալ Հայերի ապստամբութեանն։ Հօրեղբայրս լսելով էս լուրն, ապսպարեց, Կենաւուղի գեղերի բնակիչները փութան, գաղթուին Խաչ—բօլու լերանց լանջերի, ծործորների և ամուր տեղերի վերայ առ ժամանակ մնան, և ինքն գնաց թշնամեաց յարձակմանը դիմադրաւ լինել, թոյլ չտալ նոքա միանան։ Մի և նոյն ժամանակը լուր առաքեց Զավընդուր, որպէս զի այն տեղի զօրքն էլ ձեպեն գան ինքեան օգնութիւն։»

«Էս անդամն, որպէս զօրաժողով լինելիս, նոյնպէս չուելոյ ժամանակն, ակն յայտնի նշմարւում էր, որ չկայ զօրքի մէջին առաջուան ջերմեռանդութեան և քաջութեան հոգին, մանաւանդ միաբանութեան։ Այսու ամենայնիւ երբ հասանք Արանկեաղ լերան ստորոտը, տեսանք թշնամիքն արդէն բարձրանում են սարի կողքը, մեք ևս նոցանէ սակաւաթիւ լինելով, մանաւանդ նոքա մեզանէ բարձր տեղ ունենալով, Պապը չհամարձակուեցաւ յարձակուիլ նոցա վերայ, թէ և ոմանք խորհուրդ էին տենում խլրտիլ։ Թշնամիքն ընտրելով ինքեանց յարմար և ամուր տեղ՝ բանակուեցան, իսկ մեք վերադարձանք, փոքր ինչ նոցանէ հեռի որոնեցինք, նոյնպէս ամուր տեղում բանակուեցանք, սպասել օգնական յեռապահ զօրքին, կարծելով թէ նոքա շուտով կգան։ Երևում էր որ՝ թշնամիքը չէին հաւատացած, որ մեք երկիւղէն չենք յարձակում նոցա վերայ, այլ խորամանկութեամբ նոցա խաբել կամիմք, ուստի զգուշութեամբ ինքեանց պահպանողական դիրքով՝ երկու օրէն յետոյ մեր աչքի առաջևն հանդարտութեամբ և կարգով բարձրացան լեռն՝ շուռ եկան ու գնացին։ Մեք ևս վերադարձանք մեր տեղը, կարծելով թշնամիքը չեն այնուհետև յարձակուիլ։ Ընդ հակառակը մին շաբաթէն յետոյ յանկարծ մերձ տասն հազար թշնամիք թափուեցան Կենաւուղի վերայ, շատ գեղերի դատարկ տներ կրծանեցին, աւերեցին, դարաններ բացան, ինչ կար չկար՝

աւաբ ասին, ափուսեցան էս կոզմն էն կոզմն, ինչոր գտնում էին յամփշտակում էին, և քանի մի սատանական մարդիկ էլ կոտորեցին։ Երբ սապատակոզները վերադառնալոյ վերայ էին, լսեցինք որ՝ Դաւիթ բէկը քանի մի հազար մարդով հասել է Դաշտուն գեղն, և թշնամիքն էն լուրի վերայ՝ աւելի Լաչեպով փութացան, վերադարձան Ուրդվար։»

«Հօրեղբայրս չգնաց Դաշտուն Դաւիթ բէկին տեսնելոյ, որոյ պատճառն էր այս։ Ինչ Թորոսը կենդանի էր, Դաւիթ բէկի ու Պապի մէջն ոչ ինչ նշան սաստութեան չկար, և զօրավարութեան կոչման անցքը մոռացուած էր, որպէս թէ երբէք եղած էս չէր։ Դայց Թորոսի սպանուելէն յետոյ լուրում էր որ, Դաւիթը երբեմն որպէս տրտունջ, երբէմն որպէս բամբասանք, երբեմն որպէս անբաւականութիւն գաղտնի կրնօսէր հօրեղբօրս վերայ մեծ զօրավարների մօտը, և հօրեղբայրս խսկով կրնդէր։ Դակ վերոյիշեալ Ուրդվարի գօրքին հօրեղբօրս պատահելէն և չպատերազմելէն յետոյ, ինչպէս շատերը լուր կը բերէին թէ, Դաւիթ բէկը հրապարակաւ յանցաւոր կը համարէ զնա և քամահէն դայրացած կը հայհոյէր, որպէս թէ նա էս ծածկարար խորհրդակից է Փռանդիւլի հետ, և թէ՝ ինքն ահէն չէն գնում միանայ Պապի հետ, չլինի թէ և ինքեան Թորոսի նման Պապը հետէ ու սպանել տայ մարտի ասպարէզումն։ Դսպէսի յայտնի հրապարակաւ անիրաւացի դատափետեն նորա զհօրեղբայրն՝ ասիլի սուին չար լեզուներին բարուրանքներ բարդել նրա վերայ ու հաղորդել Դաւիթ բէկին, որ և առանց հիմնաւոր ապացուցութեան հաւատ էր ընծայել և յումպէտս մահացուցանել մին քաջ զաղամարդ՝ ինչպէս էր հօրեղբայրս, անարդարութիւն էր։»

«Էս օրերն էր, այն ինչ հաւատարուժ Փռանդիւլն չարաչար սպանուեցաւ իւր նոր կրօնակիցներէն ու նրա հոգին դժոխքի կերակուր եղաւ յաւիտեան, ամէն, ամէն։»

«Դանի մի ամիս անցած էր՝ այն ինչ Դաւիթ բէկն ու հօրեղբայրս մին զմինը էին տեսած, և ահա մի օր լուր բերին թէ Դաւիթն մեծ բարմութեամբ գալիս է այցելութիւն հօրեղբօրս, որ ինքած էր Վալեր ասած գեղումն։ Պապն ամաչելէն, թէ նա որ յինքենէ մեծ է, էնպիսի մարդավարութիւն է անում, պարտաւոր է և ինքն իւր խոնարհութիւնն և անձնամատոյց լինելն ապացուցանել, վասն որոյ հետևակ դուրս եկաւ ընդ առաջ գնաց երկու ասպարիզաչափ ուղի բացակայութեամբ, հլութեամբ ընդունեց, ընկաւ նորա ձիու առաջն, առաջնորդեց, բերաւ հասցրեց մինչև գեղն իւր տունն։ Դաւիթ բէկն երկու օր մնալով անդ, միշտ ինքեան անկեղծ և համբոյր ցոյց տալով, ստիպեց հօրեղբօրս իւրեան հետ ձիաւորվի, գնայ Խաչբօլու՝ ժողովուրդը վերադարձնելոյ, բերէ հասցնէ իւրեանց գեղերը՝ տեղերը։ Հօրեղբայրս հաւատալով նորա անսրբաչարութեանը, գնաց քանի մի ձիաւորներով։ Երկրորդ օրը մեր մարդիկներն մինը լեղապատառ դուժաբեր եկաւ թէ հօրեղբայրդ Պապը սպանուեցաւ Դաւիթ բէկի հրամանաւ, և դու էլ գլուխդ շուտով ազատէ, ապա թէ ոչ՝ քո կեանքն էլ վտանգի է ենթարկուած։ Ես էս իսկ և իսկ միայն երեք ձիաւորով դուրս եկի սանէն, ծպտեալ՝ ձորերով՝ սարերով փա-

խած գնացի Ուրդվար, անտի Ստամպատ Մելիք Օտտուրի տունն, որ մեզ աղդական էր։ Մելիք Օտտուրն էր էն ժամանակուան Հայերի երևելեաց առաջինն ոչ թէ զէնքով, այլ փարթամութեամբ։ Սորա հարստութեան վերայ կըպատմէին թէ՝ իրը ամենայն առաւօտ, երբ նա քնէն կըզարթի, կէս լեռը ոսկի իւր բարձի տակէն վեր կառնէ, և էս ոսկի վերառնելոյ մասին էսպէս կըճառէին։ Երբ Օտտուրը պատանի է լինում, դեռ էս հօր կենդանութեան ժամանակը, Հնդկաստանէն մի Դէվրիշ է գալիս նոցա տանը իջնում, մնալով անդ մի տարի, ոչ ոք չէ հարցնում նրանէ ով է նա, ուստի է գալիս և ուր է գնալոց, բայց ամենայն օր երկու անգամ առատութեամբ և զանազան խորտիկներով այս ինքն ճաշ և ընթրիք են մատուցանում։ Դէվրիշը պարտաւորուած էս հիւրընկալութենէն, սովորցնում է պատանի Օտտուրին քիմիայ, ոսկի շինելն, պայմանաւ որ ամենայն պանդուխտ և օտար նրա տանն էնպէս ասպնջականութիւն և հիւրընկալութիւն որպէս ինքն գտնէ։ Էհա էն օրէն Օտտուրը մթերում է անբաւ հարստութիւն, մի և նոյն ժամանակն և կատարում է Դէվրիշի կտակն։ Էս իջած էր նորա տանն որպէս աղդական, բայց անընդհատ կըլինէին հիւրեր քսան մարդէն ասելն, բոլորի համար էլ միակերպ ճաշ և ընթրիք կըդար նորա խոհարանէն։ Կային էնպիսի հիւրեր, որք չորս տարիէ հետէ կմնային անդ, և ոչ ոք ունէր իրաւունք հարցնել ումիք ուստի դայ և ուր գնայ և կամ երբ մտադիր է գնալ անտի։ Ա՛չ միայն ուտելիք կըմատակարարէին հիւրերին, այլ և նոցա շորերը կըլուանային և շատերին Մելիքը շորեր կըպարդևէր, և ոմանց էլ գնալոյ ժամանակը ձի, ջորի, սուանակ և ուղտ էս կըտար։ Մի անդամայն ասաց՝ նրա դուռը բաց էր անդանդաղանապէս ամեն մարդի համար որ ադէկ կամ կրօնէն և լինէր։ Դանի մի ձեռք էնպիսի ապարանքներ ունէր, ուր եթէ Շահն էս հիւր դար իւր պալատականներովը։ Մելիք Օտտուրը կընդունէր առանց ամաչելոյ։ Կասէին թէ մերձ երկու հարիւր ձեռք անկողին ունի հիւրերի համար միայն։»

«Մելիք Օտտուրն երկու անդամ միջնորդութեան նամակ գրեց իւր մարդկանց ձեռօքը Դաւիթ բէկին, որ զկնի մեր հօտերը՝ ջոկը՝ նախիրները դրաւելէն, հազիւ թոյլ տուեց մօրս, հօրեղբօրս կինը և ընտանիքն գաղթուին դան Ստամպատ, ուր կացայ ցտան և հինգ տարի, շնորհիւ Մելիք Օտտուրի օր ըստ օրէ հարստանալով։ Մինչև որ որպէս Դաւիթ բէկին, նոյնպէս նրա ստորադրեալներն, որոնք անհաշտելի թշնամի էին մեր դերդաստանին, կամ սպանուեցան կամ թէ մեռան և կամ ցրուեցան։ Լեռոյ եր էս վերադարձայ ընտանեօքն իմ հայրենական ժառանգութիւնս տիրել, բայց այն երկար միջոց բացակայութեան ժամանակն անցած էին էնդունք ձեռէ ձեռ, վանորոյ մեզ ենթ ադրեալ ժողովուրդը կամ նոցա սերունդը կամ չկամեցան կամ յերկիւղէն մեր թշնամեաց՝ ճանաչեցին զիս, ուստի և ես եկի այս գիւղումը բնակութիւն կալայ, ուր կամ զաւակներովս՝ թոռներովս՝ ծոռներովս ամենայն կատարեալ բախտաւորութեամբ մինչև ցայսօր։»

Մի այնակեացն էստեղ վերջացրեց կարդալն իւր յիշատակարանը կամ լաւ էս

ասած, Սրապիոն ծերի աւանդած պատմութեան սեն, և քանի մի բովպէ լռելէն յետոյ կցեց, ալէսք է ասեմ քեզ որդեակ, որ էն Սրապիոն ծերն և ես շատ շատ անցքեր կըպատմէր ինձ, զորս մտադիր էի հետզհետէ նորան կրկնել տալ ու շարունակ գրէի և ապա կարդի բերէի ինչպէս պատմութիւն, բայց իմ դուրս գալս անտի յանկարծ պատահեց, ինչպէս շուտով ունիմ պատմել քեզ, վասն որոյ չկարողացայ կատարել զայն և մնաց որ մնաց մինչև ցայսօր, մոռանալով չգրածներս։ Այժմ, որդեակ, վերադառնամ ասել կիսատ թողած իմ զլխին պատահած անցքերը։

Հաբաթը մի կամ երկու անգամ կերթայի վանքն եպիսկոպոսի մօտ, մի երկու ժամ նրա մօտ նստէի ես յետոյ՝ կըվերադառնայի Սրապիոն ծերի, կամ թէ ինչպէս նրան կանուանէին, պապի մօտը, միշտ կասկածելով թէ՝ չլինի յանկարծ թուրքեր զան, տեսնեն զիս եպիսկոպոսի խցումը, ճանաչեն, ըստ որում նոցանէ, որպէս կասէին, յաճախ դնացող դացող էր լինում վանքն։ Մրքան օրէ օր Հուշի բերթէն եկողները կըհաստատէին Հահի սպանուիլը, նորա զօրքի ցրուիլն, այնքան էլ եպիսկոպոսն աւելի ես հաւատ ընծայելով իմ ասածներին, աւելի ես կառաւելացնէր յարգանքը դէպ առ իս, և շատ քիչ կը պատահէր որ, նորա խուցէն դուրս գալիս՝ մի որ և իցէ՝ գոնէ դուզնաքեայ մի իր՝ նա չպարգևէր ինձ։ Ա՛չ ինչ որ չունենար, գոնէ Թաշկինակս չոր մրքով կրլքցնէր կը տար ինձ, ասելով, էս տար Սրապիոն պապի երեխեքանց համար։

Մի օր կէս օրի մօտ էր, լուր բերին թէ՝ մի հայախօս Երախլի Հահի զօրքէն փախած, կողոպտուած, վիրաւորուած, անթամբ երիվարի վերայ հեծած, վանքի ճանապարհը հարցնելով, գեղի մէջէն անցկացաւ գնաց վանքը։ Սրապիոնը ստիպեց զիս փութալ գնալ տեսնել նոր եկողը, համբաւներ իմանալ նրանէ և վերադառնալ հաղորդել ինքեան։ Բայց ես յամառեցայ, տանէն անգամ դուրս չեկի, որովհետև սրբբազան առաջնորդի ասածներն ականջումն պահած էի՝ թէ չլինի այն եկողը ծանօթ կամ լրտես և կամ թշնամի ոք լինի, տեսնէ զիս ու ճանաչէ, յորմէ և վանքին վնաս ծագի, թէև քաջ գիտէի որ մեր բանակի մէջէն հայախօս ոք չկար, բաց ի քանի մի թնդանօթաձիգներէ, զորս չէին կարող թշնամիքը վերաւորել կամ կողոպտել՝ մինչև չելէին նոցանէ թնդանօթներն, և էս էլ դժուարին և անկարելի էր։

Էս տեղ ես ընդմիջեցի միայնակեցի զրոյցն ու հարցրի ոյք էին և ինչ թնդանօթաձիգ հայերի անուններն, և կամ որ տեղացի էին։ Նա պատասխանեց, Խսայ խան և Ծատուր բէկ Ռուշերցիք, Մանուչար բէկ Հիրազցի, Սայիդ բէկ, Ռօստոմ բէկ և Յարթիւն բէկ Խսպահանցիք, Նօնոշ բէկ, Յոսի բէկ և Կարաբէկ Վրաստանի կողմի Հայեր։

Էն լուրի վերայ, շարունակեց միայնակեացն, էն լուրի վերայ՝ ձիդ միջոց ես սրբտում և տարտամ նստեցի, նստեցի և ապա անհամբերութենէս սկսեցի տուն ու դուրս անել, չէի կարողանար հանդստանալ, մինչև և ահա եպիսկոպոսի տիրացուն յայտնուեցաւ կիսաշունչ և կցկտուր բառերով հարցրեց ինձանէ, արդեօք Յովսէփ անուն ծառայ ունեցած եմ բանակի մէջէն, և թէ՝ արդեօք նա Հայ է թէ Թուրք։ Յովսէփի անունը

լսելէս՝ ինձ ես կորցրի, թուքս բերանումս չորացաւ, ընդարմացայ մնացի, լեզուս կարկամեցաւ, չկարողացայ պատասխանել։ Տիրացուն թէև ապշած՝ նայեց, նայեց, բայց մի և նոյն հարցն քանի՛ մի անգամ և ես կրկնեց։ Քանի՛ մի բովէ անցնելէն յետոյ, ես անզգայաբար՝ միայն՝ միմիայն բառս Յովսէփ, Յովսէփ կրկնէի, որպէս յետոյ ինձ պատմեցին։ Ի վերջոյ որպէս թէ տիրացուի ստէպ ստէպ հարցնելէն՝ կարողացել եմ արտասանել, այո։ Տիրացուն վերակրկնել է հարցն թէ, նա՝ այ է արդեօք, և ես գլխով նշանացի արած լինիմ, այո՛ այ է։ Բայքան միայն մտիս է, որ տիրացուն փութով դուրս թռաւ սենեակէն, վերադարձաւ, աներևոյթ եղաւ։ Փոքր փոքր ուշի եկայ, և այնուհետև օրքան և կրմտածէի, ոչ ինչ եզրակացութիւն չէի կարող տալ էն անակնկալ դէպքին։ Որպէս Սրապիոն ծերն՝ նոյնպէս և որոնք ներկայ էին, զուն կըզորձէին քաջալերել զիս, բայց մտայուզութիւնն էնպէս էր տիրել զիս, որ ոչ ինչ մխիթարութիւն՝ յոյս՝ քաջալերութիւն չէին ներզորձել հոգւոյս և մտացս վերայ։

Երեկոյեան պահ էր և ահա յայտնուեցաւ մի և նոյն տիրացուն, քամակն էլ իւծեալ՝ ընկճեալ՝ հիւանդոտ և զուսնատ Յովսէփս, անգին Յովսէփս։ Կարող ես երևակայել որդի՛, օրքան ուրախութեամբ թէ տրտմութեամբ, չգիտեմ, լցուեցաւ սիրտս՝ երբ տեսի նրան էն դառն վիճակի մէջին, իսկ նա արտասուախառն աչերով, զետնատարած ընկաւ առաջիս ոտներովս փարելով, խա՛ն, խա՛ն բառս էր միայն հեկեկալով արտաբերում։ Մի՛թէ ես կարող էի էն բովէին զսպել զիս, չարտասուել,— քա՛ւ լեցի։— ես մոռացայ ոչ էր մեղանէ մեծն և ոչ փոքրն, ոչ տէրն և ոչ ծառայն։ Իսկ և իսկ յարուցի նրան, գգուեցի ու սկսեցի համբուրել երեսէն։ Ես տխուր տեսարանը կարի զգալի եղաւ ներկայ եղողներին անդամ, որոնք կարեկցութենէն կարտասուէին, իսկ Սրապիոն պապը զանազան սրտաուչ խօսքերով կըխրատէր զմեզ։

Մինչ այս մինչ այն՝ ներս մտաւ և Յակոբ վարդապետն, որ ստիպեց զմեզ հեռանալ միմեանցից և չարունակել էն դառն և լալագին ձայնով տեսարանն, որ տաղտկալի էր ներկայ գտնուողներին։ Առաջնորդն առաքած էր զՅակոբ վարդապետն ուրախակից լինել ինձ, լսել Յովսէփէն ինչ ինչ նոր լուրեր և վերադառնալ պատմել ինքեան, որովհետև եպիսկոպոսն դեռ ևս հաւատի չեղած Յովսէփի իմ սպասաւոր լինելն, չէր էլ նրա երեսն տեսած յերկիւղէն։

Տիրացուն վերադարձաւ վանքը, բայց Յակոբ վարդապետը խնդրանօք Սրապիոն ծերի մնաց զիշերը հիւր, որ և առաջարկեց Յովսէփին նստել ու պատմել իւր գըլխին եկած անցքը։ Թէպէտ Յովսէփն երկարօրէն և մանրամասնաբար է պատմած ինչ վշտեր էր կրած, բայց ես, որդի՛, քեզ գլխացաւութիւն չտալոյ համար և ինձ էլ չտխրացնել անցած գնացածները յիշելով, համառօտաբար ասեմ այժմ։

Երբ ես Շուշի առաքուում եմ զՅովսէփը երիվարներ բերել, նա հասնում է տեսնում, ինձ ստորադրեալ ձիաւոր զօրքէն ոմանք՝ որք պահնակ էին նշանակուած, իւրեանց երիվարների թամբերը դնում են իմ հեծելի երիվարների վերայ, որպէս զի ինքեանք հեծնեն ու փախչեն։ Յովսէփը տեսնելով նոցա էս տմարդի փախչելն և

երիվարներ փախցնելն, արդելառիթ կրլինի, բայց էնպիսի ժամանակն ով նրա բերանին կընայէր, վասնորոյ և ինքն ևս ձեռը ոտը կանէ, մի կերպով երեք երիվար առանց թամբի կըքաշէ կըբերէ, որպէս զի մինի վերայ ես, միւսների վերայ ինքն և Դաւիթն հեծնենք ու դուրս փախչենք բերթէն. իսկ Մովսէսն արդէն տասն օր էր՝ որպէս պատմած եմ՝ հիւանդ զոլով, երկրացի Հայի տանը պարկած էր, ուրեմն և նա ազատուած էր էս վտանգներէն: Յովսէփը փոքր ինչ նոցանէ հեռանալով, յանկարծ կրպատահի երկրացի խուժամուժի, որոնք կատաղաբար կըյարձակուին նորա վերայ և կըխլեն երկու երիվարն, իսկ ինքն իւր հեծած ձիովը հազիւ թէ կրկարողանայ նոցանէ ազատուիլ, փախչել ու հասնել մեր վրաններին էն ժամանակն՝ երբ յափշտակող ամբոխը խառնիխուռը մին զմինի ձեռքէն կըխլէին իմ կայքը, ուստի և նոցանէ ևս խուսափելով կրձեպէ՝ կրժամանէ Մովսէսի կացած տան դուռը և կըյանձնէ տակի երիվարը տան տիրոջն ու ինքը փութով կը վերադառնայ վրանների տեղն, որպէս զի թերևս զիս որոնէ գտնէ ու առաջնորդէ Հայի տունն, որ ի հարկէ էնպիսի միջոցումն գոնէ անփոյթ տեղ էր:

Յովսէփը կըվերադառնայ վրանների տեղը, կըտեսնէ ոչ թէ ոք մարդ չկայ, այլ և եղած-չեղածն այնպէս սրբած տարած են, որ նշանն անգամ չի երևար, թէ մին ժամ առաջ այն տեղ վրաններ են եղած կամ բնակութիւն: Փոքր ինչ այս կողմն այն կողմն որոնելով, մի փոս տեղում կրգտնէ իմ Դաւիթ և երկու մահմետական սպասաւորներիս դիակն շատ տեղաց վերաւորուած, տիպ-տիպը ընկած: Յովսէփն ըստ քրիստոնէական և ընկերական պարտաւորութեան, դօտիկն իւր մէջքէն կըբանայ, Դաւթի դիակը կըփաթաթէ՝ կըշալակէ՝ կըբերէ կըձգէ նշանաւոր տեղ, որպէս զի մարդիկ ուղարկէ յետոյ, տանին թաղեն քրիստոնէական ծիսով: Փոքր ինչ հեռացած այն տեղէն, և ահա կըզդայ քամակէն թրի հարուած, յետ կընայէ, կըտեսնէ երկու սրիկայք, մօտիկ ձորէն դուրս եկած, թրերը հանած պատնէշէ՝ կատաղած զենքը կըհարկանեն, վասնորոյ դիակը վայր կը ձգէ կըփախչի, բայց նոքա միշտ հետամուտ կըլինին ինքեան երկու տեղէն վերաւորելով: Մի և նոյն ժամանակն՝ երբ Յովսէփն ազատուած կըկարծէր, միւս կողմէն քանի մի ուրիշ երկրացիք առաջն կըբռնեն, կը շրջապատեն, այլ ևս վէրքեր տալով՝ հրացանի կոթով հարուած հարուածի վերայ աւելացնելով, վայր կըձգեն, կըպլոկեն, կարծելով թէ շուտով կըմեռնի՝ ինքեանք կըհեռանան ուրիշ որս գտնելոյ համար:

Յովսէփն արիւնաքամութենէն կիսակենդան քանի մի ժամ գետնատարած մընալէն յետոյ՝ փոքր առ փոքր ուշի կըգայ կընայէ սրիկայքն աներևոյթ եղած, կաշխատէ մի կերպով կընստի և տպա մերթ սողալով, մերթ կկրգած, մերթ կուզիկուզ հազիւ մութն ընկած կըհասնի Մովսէսի կացած տունը, ուր դարձալ ուշաթափ՝ անզգայ կըլինի: Տան տէրը վերաբոյժ կը բերէ, արիւնը կապել կըտայ սպեղանիքով, հազիւ հազ միւս օրը նա աչքերը բաց կանէ՝ շուրջ կընայէ, կըզդայ որ իւր ասընջականի պաշտպանութեան ներքոյ է: Երրորդ օրը մարդ կըզրկեն, Դաւթի դիակը կըգտնեն, ծածկաբար կըտանին կը

թաղեն Հայոց գերեզմանատանը քրիստոնէական ծիսով։

Մովսէսն և Յովսէփը կրկարծեն և էսպէս էլ պէտք էր կարծէին, որպէս թէ և ինձ սպանած են, վասնորոյ կասեն՝ պէտք է որոնած և իմ դիակը գտած, և ով կարող էր իմ դիակը ճանաչել էնքան սպանելոց մէջն՝ բաց ի Մովսիսէն, որովհետև Յովսէփը տանէն չէր կարող դուրս գալ։ Մովսէսը անձն փոքր ինչ կազդուրուած լինելով և չնայելով բժշկի արգելելն, չէ համբերում՝ դուրս է գալիս տանէն հիւանդ հիւանդ, յեցած ցուպի վերայ՝ հասնում վրանների տեղն, ուր հարիւրաւոր դիակներ աստանդ ածած, որոնում, որոնում նրանց մէջն, չգտնելոյ համար յուսաբեկ վերադառնում է օթևանը, և նոյն օրը նորա տենդ ու ջերմն կրկնում է, յորմէ և էս օր ըստ օրէ հիւանդութիւնն սաստկանալով քանի մի օրէն յետոյ վախճանւում է։

Յովսէփն, ինչպէս ասացի, արիւնաքամութենէն թալկացած-թուլացած, անուժ երկու-երեք օր զրեթէ անզգայ է լինում, և այնուհետև փոքր առ փոքր զգում է իւր ընկերի մեռնիլը մի և նոյն սենեակումն՝ ուր ինքն է պարկած, և միւսի տմարդի սպանուիլը մտաբերելով, մանաւանդ իւր մեծի կորնչելն՝ աներևոյթ լինելն, որ աւելի անտանելի է երևում ինքեան, վասնորոյ արհաւիրէն՝ զառանցքէն այլ էս չէ կարողանում հանգստանալ, ուստի կողկողալն խնդրում-աղաչում է ասպնջականէն, ինչ կերպ և լինի, դուրս բերէ ինքեան Հուշ բերթէն և ուղևորէ դէպի Թավրէզ։ Որպէս տան տէրը, նոյնպէս և բժիշկը խորհուրդ են տալիս նրան մնալ անդէն ցկատարեալ առողջութիւնը, մանաւանդ որ, աւելացնում են, այժմ ճանապարհները խառն են ու վտանգաւոր, քարվաններ չեն բանում, ոչ մի տեղէ քրիստոնեայ եկող-գնացողներ չկան, մահմեդականների հետ ճանապարհորդութիւնդ և էս վտանգաւոր է, Հուշէն դէպի Թավրէզ Խուդաֆիրենի կամուրջովը գնալդ անկարելի է, ըստ որում էնտեղի վայրենի բնակիչները մին զմինը անգամ են կողոպտում ու սպանում, ուր մնաց քեզ՝ որ Հայ ես և Արախլիի կերպարանքէդ աւելի շուտով կըճանաչեն՝ որ բանակի զօրականներէն ես։

Բանի մի շաբաթ էս դառը վիճակի մէջ մնալով Յովսէփը, մի օր լսում է թէ՝ քաջ Ղափանցի և Սիսիանցի Հայեր կան, զբնում են իւրեանց տները, նա էլ չէ կարողանում համբերել, ընդդէմ ասպնջականի և բժշկի կամացն՝ հիւանդ հիւանդ դուրս է գալիս, ճանապարհ ընկնում նոցա հետ, գնայ Աղուլիս կամ Ուրդվար, անտի դէպի Թավրէզ։ Եհա էսպէս հասնում է նա պատահմամբ էն գիւղն, ուր զՄուքի երիտասարդն ինձ Հայ-բնակիչներն առաջնորդ էին տուած, և այն տեղ լսում է որ Շահին ծառայող մի Հայ Խան հասած է նոցա գեղն և անտի գնացած է Տաթևի վանքն, վասնորոյ և ինքը Յովսէփն էլ շտապում է գալիս է վանքն՝ ինձ անդէն գտնելոյ համար։

Միւս օրը Սրբազանն մարդ էր ուղարկած իմ քամակէն, գնալ Յակոբ վարդապետի հետ վանքը։ Հարկաւոր չէ ասել թէ՝ էս անդամն եպիսկոպոսն ի՞նչ յարգանք և համարումը ցոյց տուեց ինձ, կրկին կրկին ներումը խնդրելով որ ինձ արժանի պատուով չէ ընդունած, և թէ՝ էսպիսի ժամանակը շատ անգամ խաբեբայութիւններ են պա-

տահում և վանականներն ուրիք ուրիք միամտութեամբ՝ կարեկցութեամբ և իւրեանց պաշտօնին վերաբերեալ հիւրընկալութեամբ ասպնջական լինելով փախստականներին, մեծամեծ վնասներ են կրած։ Նոյնպէս ժամաչափ զրուցելէն յետոյ և ահա ներս բերին զՍրապիոն պապը և նորա քամակէն ևս քանի մի այլազարդ զեղացիներ եկին, որոնք հետ զհետ գալով-գալով շատացան, եղան մերձ տասնուհինգ անձինք, հրաւիրեալք առ ի ճաշել եպիսկոպոսի մօտն և ուրախակից լինել ինձ։ Այս օրն ինձ համար տրտմութեամբ և նոցա համար ուրախութեամբ անցկացաւ, ըստ որում ուշս միայն գրաւել էր Յովսէփի հիւանդութիւնն, որ կարի կասկածելի էր թւում ինձ։ Արդարև ես չէի սխալուած։ Նորա վէրքերն օր ըստ օրէ զայրանում էին և խօնջութենէ ջերմն ու տենդն ևս շարունակում էր, յորոց տասն օրէն յետոյ աւանդեց հոգին զրկում աղերսաւոր աչքերով, զոր մինչև ցայսօր զառնութեամբ և սրտակեզ կսկիծով կը յիշեմ։

(Ի յԵրուսաղեմ։)

ԳԱԼՈՒՍՏ ՇԻՐՄԱԶԱՆԵԱՆՑ։

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

(ԱՌԱԿ Ի ԲԱՐԲԱՌ ԱՐՑԱԽԵՑԻՈՑ)

ՁՈԼՔՑԻՆ ՀՈՒ ՄԱՀԸ

Ցորտը եկած դիւռնը կըտրած,
Ձիւնն ման տեղ մին կեազ կիւտած.
Փսիւնգիւն լավ մարդ ալ խեղդըմ
Մարդու աչքը բեան չէր տեսնըմ։
Խեղճ Զուլուցէ հլիւէրը,
Սըրթսըրթումամբ փէտ ալ կըտրալ.
Անքօն էր էն սաղ քշերը
Լավ հեարվալար ապուխտ դէռալ։

Ըռութանա երկնցաւ։
Քինից ծրմակ ճեխ արաւ,
Շնչեակից օսէն դըրաւ
Տընքտընքալու գեալիսար։
Բիզմրեց խեղճ հլիւէրը
Տսվը քըցեց ծանդըր բեռնը,
Մէաը քըցեց խեղճ խօխէրը
Պարտքը ոսկին խարջն ու դեգը։
Թուռանչ քաշեց, ասեց Աստուած
Էս հինչ օր ա իմ օրըս
Շանի հեալին խօխաս սալաճ,
Հինչ քարաւ տամ գիլօխս։
Ղըրկէ մահը հիւդիս կալ,
Իմ մալրելըս էլ զուր ա։
Աստուած աղօթքը լսեց,
Գաբրիէլ ախպէրը ղրկեց.
Նկաւ աչքերը չըռաճ
Թորը շողշողում գեռաց։
«Հա հլիւէր եկալըմ
Եաղուղ յինչ կայ կանչալըս»
Հլիւէրը որ տեռաւ
Սիրտը կտրեց փորն ընկաւ,
Տեղան կաղնեց սրտիսրթնած
Շուարած գիլօխ տուաւ։
Հա բարըլիս քիմատաղ
Գիւտումըն յօր ըմ կանչալ.
Շատ ծանդըր ա էս բեռնըս
Ցինչ կինի դիր շէլակըս։

Էսա զուզի դիւնիս բեանը
Թէա ապրելը դիժարա,
Մեռնելը լավ դիժարա։

Ս. ՀԱԽՈՒՄԵԱՆՑ ՇՈՒՇՆԵՑԻ, ԱՇԱԿԵՐՏ Ն, ԴԱՍ. ՀՆՄԱՐԱՆԻ

(ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ Ի ՌՈՒՍԱՑ ԼԵԶՈՒԷ Ի ԲԱՐԲԱՌ ԱՐՑԱԽԵՑԻՈՑ։)

ՄԷԺԼԻՍ.

«Քօռ մասխարա մէյմունը
Հեաուեադէանը, 1)
Մէիզ 2) էօր,
Արջ ախպէրն էլ հետընները.
Օղեցին մին մէժլիս սարքեն
Թեաւ քեամանեան ճարեցին,
Դեմամը որ հէնց կար ու կար.

(1) Էշ։ (2) Նոխազ։

Նօթեր, մուզիկ էլ բերին
Յոռուն 5) տակին նստեցին.
Ածեցին զրռզռացին
Ջանի երա տրորվեցին,
Ա՛մա էս մեր մէժլիսը
Շատ անալի դիւս եկաւ։
Մին էլ ուստայ մէյմունը
Ջեռաց տեղան երկացաւ. 4)
Եա՛վաշ եա՛վաշ ախպեր ջան
Ըղի չեն 5) նստել ինձ եշէք 6)
Դու արջ ախպէր,
Քու զեմդ բեր
Ջիլին 7) ըռաչին
Նստի ըտեղ։
Ես էլ ըստեղ կնըստեմ
Թեռուլն հետ իւրիւր քըցեմ 8),
Դէ մըհէկ ածէնք տեսէք
Սարեր բոլեր սար կըղեան։
Նստեցին հու 9) ածեցին,
Էս էլ անհամ էր տեսին։
Էհէ՛ կացէք այ ջանըմ
Պարուն էշը մին գեօռաց,
Ըգրա ճարը քըթալըմ,
Դիւք մին ջեարդին 10) նստեցէք,
Մեր բեանը լաւ կըդէռնայ։
Էշին խոսքին լըսեցին,
Թեազադան դիւզ նստեցին։
Էս դեսնըմ 11) որ մեժլիս չէ,
Էշի հըրսանիք շինեցին։
Դէհ թամաշան ըստեղա,
Ասիլ 12) լեաւ կռուի տեղա,
Միննն ասմա, փիսըս նստալ,
Էն մինը լաւի կըզնըվալ 13)։
Մինը թեա քէթըդ ծոռա,
Էն էլ քու ա՛չքդ բոռա։
Մին թեարզ 14) իլաւ, բըլբիլը
Լըսեց էս զալմաղալը,
Հէնց թըռաւ նստեց ծառին,
Մէժլիսցիք զըվիր արին 15)։

Ա՛ստուած սիրես համբերի
Մեր մէժլիսը մին սարրի.
Թեաս, քեամանչա, նօթ, մուզիկ
Հինչ որ ասիս լոխ 16) օնինք,
Դու հէնց լըհա 17) մեզ ասի,
Էս հունց նստինք վէր սազի։
« Է՛ բարեկամ, բըլբուլն ասեց,
« Փափուկ անկուշ 18) սաս հու օնի,
« Դա կըկարայ մեժլիս սարրի.
« Ա՛մա դիւք հունց վէր էլ նստիք
« Ջատ չըը շինիլ լաւ պիտացէք։

Ս. Գ. ՀԱԽՈՒՄԵԱՆՑ

(ԱՌԱԿ Ի ԲԱՐԲԱՌ ԱԳՈՒԼԵՑԻՈՑ)

ԳԻՒԼ ՀԱՅԵՆ ԳՈՒՈՒԱՆ.

Եանի տինիս գիւլիցն ալ ըռըխվէր 1) հէյվուն,
Ըշխարքամս ըսկի 2) նիլ էա դրո նմուն.
Ա՛խսար Թօրա 3),
Թէա էլէածն 4) ալ՝ աս խանիխարսրին բըռնի։
Սրօնը մուն ջէանդէակ 5) էա.
Օր 6) ճանդնա ընդել՝ ալ գիդիլ չի հուրտի արի,
Օր ադիկ էանբէան 7) թէաքի շիւտէավ մարրա-
զարթի, 8)
Ա՛նպէս օր՝
Ըրխըթէանի հուսկուռ 9) ջակիլն ալա մտիցը ըն-
դէանէամ 10)։
Ալ աստի ջէանէավէարներին էօգաին գիւլվէա
մէազէամ,
Ամա մոյն մոյն 11) սրուց հախին գիւլն ալ դէանի.
մէաթ էա.
Եօխամամ չէ՝ ամման 12) տեղ դրո ուստ ըկէաղուն
բիւնն ալ բիւրդ էա։

(16) Ամենայն։ (17) Միայն։ (18) Ականջ։

(1) Բէրանը մեծ, ուտելու միայն հոգացող։ (2) Արդեօք։ (3) Քաւ լիցի։ (4) Եղածը։ (5) Դի։ (6) Որ։ (7) Վատ։ (8) Ուտէ. այս բառը գործ կածեն Ագուլեցիք ծաղրանօք ասելու ժամանակ։ (9) Ոսկու։ (10) Մոռանում։ (11) Երբեմն երբեմն։ (12) Ամենայն։

(3) Ուռի։ (4) Յոռն եկաց։ (5) Ոչ պդպէս։ (6) Հայեցարուք։ (7) Բարձրաձայն։ (8) Յարմարել։ (9) Եւ։ (10) Կարգաւ։ (11) Անգամ։ (12) Իսկ։ (13) Բոլորովին բարկացեալ։ (14) Կերպ։ (15) Զանձրացուցին։

Մոյն հիտ՝ լոթռանի պէս թէահաթ թէանաի նի ասլիս վիտին,
Բռդէան 13, ուսկուռին կուտուրը 14) դաճաղ ա ընդէանէամ կէլին,
Ա՛նպէս օր, աա Ասսու 15) զաղօքը սրուտի էա մընալիս հեղդուի,
Ա՛կնարը չէծ ունչ դէարէամ էա կէլ տօ, ունչ ալ հիտ բիրի.
Հրըկըտրի, ալ գիդէամչի թէա ունչ հուղը տօ գիւլիւը,
Մա գիդէահի ատնարը մ ակնէած էա դիբի գէօռը.
Մուն ալ տինիս ազըպզդտ 16), դուռնին մոյնը ռմստ ա դէլիս
Հէյվունը տրընէլին ոգէս ատնաւ գիւլիհէօվն էա ըղընէլիս.
Կոյունչ կոյունչ, թէաքի խէղճին մուն քէօմէադ արի
Օր ունչա, զոռաւ նէափէասն 18) ալ նէա դէարի հանի.
Ամա թօրա թէա՛, աս կտէմտէարը մուն չէ ալ նէա անած,
Հէալէամ մէխկ դէլէաւ էինքը նրօ կօշտն 19) ա նէահէած,
Օր փէրզի տինի թէա, սկի դէմյիլ 20) էա ուսկուռը հիտ բիրիլ,
Ո՛ունչա թէա, էհ, ամչխարքա, հէալբէաթ մուն օր ալ հիրէան էա պատահիլ,
Անդուր հուջի դիւլին ըռբխիցը ծիդիծիկ 21) կտոցը նիյ էա անցալ,
Ուսկուռին կրճքպիցը բըռնէլ, էլմէաւ 22) քաշալ դիւս հանալ.
Ե՛ատնէան 23) ալ եախալամիշ էա նարամ, թէա բէաս հոկքան քեօլլուզիս էավէազը.
Էավէազը՛ 24), հրն, բէալլէադէօզ,
Ըռբխին մտայկ օր, ատրը տիս, հէալէա ծամած խօսքը:
Ըստէղ դիւլը հրռսրթէանի 25) ալ գիդէամչի ունչ արի.
Նուկօ օր, ան չէօլէամը խէղճին բիւռդը բիմբէակը գրճի,

(13) Յանկարծ, (14) Կտորը, (15) Ասուծոյ, (16) Ահաւասիկ, (17) Աղաչում, (18) Շունչը, (19) Մօտը, (20) Կարողանալ, (21) Երկայն, (22) Զդուշութիւնիս, (23) Ցետոյ, (24) Փոխարէն, (25) Բարկութիւնից,

Կտրըթէանի ըկնէրիցը գիւլդիւր 26) ըրտնսունք ա կոյա նէլէամ.
Պա՛ պա՛ պա՛, ամա թէա ըռբխիցը ընէր էա վէր թափամ,
Ա՛խպար թօրա՛ թէա՛, սկի դժոխքին ստանալ նէա գիդէամ 27)
Է՛արէա 28) բօլա 29, ամմն գիւնիդըմ,
Հըրէաք էա ունչքան 30) մայսրս վիրըս քէանդէալ.
Խանիխարաքի ջընս, ձեռք չիս քշելէաց մէագէամ:
Հէալէամ ադիկ 31) էա օր բիւնրա բիւրդ չի նէլ
Կտօցտ 32) զրէահէալրս դիւս բիրիս,
Եօխսամ չէ, քու փընթի գիւլիհէօվրտ 33) մուտեղ 34)
Հրդէօ փուրամրս նէա սէաս տալիս.
Բէաս էամ ասքան քաշած քեօլլուզրս 35),
Էաշէակ բէանի տեղ չի քու ուրչիտ . . . .
Քաշվէա 36) զրնիցրս կրծհի նէամքեզդ,
Գիդէամս էլի ունչըմ բիրիլ գիդիհիտ.
Հայդէա կուխկրտ 37) մա հրատրցանիլ,
Նէօ, ամա եըմանի օր ատ դէօնրմ բշխէլրմ քիզ,
Ա՛նդուճրտ 38) բէօց լսէ, ասկուաթ 39) օր բրընէլրմէ՛,
Մա եըմանի օր, ալ պրծընէլու ճօն 40) չօնիս քիզ.
Ատուր դինը մէագէամ քու ըռէխրտ էա օր ալ ժէարքիցրս պրրծանիս,
Քաշվէա ռէադ էլի քէալլէադէօզ օր ակնիս ճըղըվդիրս ըրվէալիս.
Մա գիդէայի օր ալ ակնամս ըրվէահէալրս՝ ալ պրրծընէլու ճօր չօնիս:

ԱՌԵՏԻՍ Ա. ՋԱՐԳԱՐԵԱՆՑ ԱԳՈՒԼԵՑԻ
ԱՇԱԿԵՐՏ Դ ԴԱՍԱՐԱՆԻ Գ. ՀԵՄԱՐԱՆԻ.

(26) Յորդառատ, (27) Իմանում՝, (28) Անպատուաբար՝ այ տղայ, (29) Բաւական է, (30) Ուրբան որ, (31) Լաւ, (32) Կտուցդ, (33) Գլխովդ, (34) Մեխին, (35) Զարչարանքս, (36) Հեռացիր, (37) Կսկծաս, (38) Ա՛կանջդ, (39) Միւս անդամ, (40) Հնար,

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԵՍ ԵՒ ԻՄ ՍԻՐՏՍ.

Հանդարտ մնա դու, սիրտ իմ՝ ինչքա՞ն այդքան վրդով ես,
Ելետատան ծովու պէս մտածմանց մէջ ծփում ես։
Իմ օրերին վկայ ես՝ դրութեանս տեղեակ ես,
Թէ լաւ թէ վատ՝ անցանեն, այս բանս էլ լաւ գիտես։
Մ՚իայն ուրախ դու մնա, փառք տուր քո ստեղծողին,
«Համբերութիւնն կեանք է», նայեմք մինչև մեր վերջին։
Մեր Տնօրէնն առաջուց մեր պէտքին որոշեր է,
Մ՚ի լեր ագահ կողոպտիչ՝ որ բաժինդ մի և նոյնն է։
Թէ մարդ լինի անիրաւ, յարդ և պատիւ չսիրէ,
Խղճմտանք չընճանաչէ, շուտով դանձի տէր լինէ։
Բայց չունենար բարի գործ՝ աղգասիրական ոգի,
Երբ վախճանն կհասնի՝ անշուշտ ամենն կթողնի։
Անիրաւ ժողովածն՝ անիրաւն կտանի,
Նորան օգուտ չունենար, չարչարանքն իզուր լինի։
Քո տեսած այս աշխարհում շատեր եկին գնացին,
Բարեգործ մարդկանց անուն միայն փայլուն մնացին։
Խաղաղ մնա դու, սիրտ իմ, մի՛ լեր ագահ չափազանց,
Ջանա թողնես լաւ անուն՝ որ փառք լինի քեզ անանց։
Մ՚իշտ հետևում եմ ես որ քեզ հեղ պանդուխտ չթողնեմ,
Երբ չաջողէ բերմունքն՝ ում երթամ գանգատ անեմ։
—Ինչով լինիմ ես ուրախ, չվրդովեմ բայց ինչպէս,
Ոչ ես արդեօք, մտածիր, ի՞նչի իզուր դիս տանջես։
Օտար հող ու ջրի մէջ՝ խորթ անախորժ օդ ծծեմ,
Հայրենեաց յուսով պահես՝ որոյ համար կմաշուեմ։
Ի՞նչ օգուտ որ արի եմ՝ կտամ քեզի քաջութիւն,
Այլ մտածմունքդ անշահ՝ խանգարէ իմ զօրութիւն։
Թէ որ ինձի դու լսես՝ հին գաղափարդ փոխես,
Հասի՛ր, ահա՛, ժամն է արդ՝ թէ հայրենիք կսիրես։
Այդ ունայն զատարկ յոյսդ քեզի օգուտ չբերեր,
Այսօր վաղն ասելով կորուսած են քո օրեր։
Երջանիկ էի այն օրն՝ երբ դիս տեսայ Հայաստուն,
Այլ քո անպէտ մտածմունք կրկին դարձուց Պարսկաստուն։

Ինձ միշտ ցաւ է, զի վախեմ թափառական դու այդպէս՝
Մնաս մինչ ի մահդ և որով օտար հողում զիս թողնես։
Մի օր յանկարծ էլ օրհասդ «առ այս բաժակն» ձայնէ,
Որ չես կարող զանցանել՝ անշուշտ ըմպել քեզ պէտք է։
Սարսափում եմ երբ յիշեմ թէ հայրենեացս կարօտ՝
Օ՜ին կլանէ անբերրի Պարսից հողն ժանտ կոկորդ։
Ահա իմ վերջին կտակ՝ կպատուիրեմ չանես զանց,
Եւ Հայոց ջերմ հողն մէջ զիս ամփոփես Ռժշկեանց։

Ի Թէհրան։ 1877։

ԱԶԳԱՅԻՆ

ՄԱՆՉԵՍԹԵՐԱԲՆԱԿ ՀԱՅՔ.

Մենք՝ Հայերս աւելի սակաւ ճանաչում ենք եւ գնահատում ենք մեր ազգի ընդհանուր լաւ յատկութիւնները՝ որքան որ պիտի ճանաչէինք նոցա եւ գնահատէինք։ Այս մտքի մէջ աւելի եւ աւելի համոզւում է մի Հայ մարդ՝ երբ կատարում է նա մի երկարատեւ ճանապարհորդութիւն հեռաւոր երկիրներում եւ ծանօթանում է այնտեղ իւր հայրենակիցների կեանքի եւ գործունէութեան հետ։ Իւրեանց հայրենիքում Հայերը՝ մնալով սահմանափակուած կեանքի նեղ շրջանի մէջ՝ չունին միջոց արտայայտել, ծաւալել եւ զարգացնել իւրեանց բազմակողմանի եւ բարձր ընդունակութիւնները, մինչդեռ օտար երկիրներում, եւ մանաւանդ Եւրոպայում, շրջապատած լինելով կեանքի աւելի յաջողակ եւ ընդարձակ պայմաններով՝ նոքա ակընյայտնի ցուցանում են այդ ընդհանուր ազգային եւ յիրաւի զարմանաց արժանի յատկութիւնները։ Չյիշելով այն բազմաթիւ պատմական յիշատակները, զորս թողել է Հայոց ազգը Եւրոպայի շատ տեղերում անցեալ դարերու ընթացքում եւ որոց մասին սակաւուք խօսած եմ իմ նախընթաց նամակներիս մէջ, նոյն իսկ ներկայ դարում, նոյն իսկ այսօր, երբ Եւրոպական ազգերը հասել են լուսաւորութեան բարձրագոյն աստիճանին, Հայերը զարմանալի ճարպիկութեամբ եւ մեծ յաջողակութեամբ մրցում են նոցա հետ։ Ելէք ճանապարհորդեցէք Եւրոպայում, եւ ահա կտեսնէք ինչպէս մեր հայրենակիցները հանդիսանում են այս ինչ մայրաքաղաքում իբրեւ երեւելի վաճառականներ, այն ինչ մայրաքաղաքում՝ իբրեւ նշանաւոր հարուստներ, այստեղ՝ երեւելի գիտնականներ, այնտեղ՝ համալսարանների պրոֆէսորներ, մի տեղ՝ նախարարներ եւ զօրավարներ, միւս տեղ՝ դեսպաններ եւ հիւպատոս-

ներ, եւ՛ն, եւ՛ն։ Եւ այնու ամենայնիւ կան ոմանք, որք ոչ միայն կարծում են՝ այլ եւ աշխատում են համոզել ուրիշները թէ՝ Հայերը մի բթամիտ եւ անընդունակ ազգ են եւ անարժան քաղաքական կենդանութեան։ Ո՛չ, ո՛չ. այդպիսի կարծիքը սխալ է եւ միանգամայն թշնամական. Հայոց ազգը եղել է միշտ ընդունակ եւ շնորհունակ եւ կլինի այսուհետեւ առաւել եւս ընդունակ եւ հանճարեղ, միայն տուէք դորան քաղաքական հանգիստ եւ ազատ կեանք եւ միջոցներ դէպ ի Եւրոպական լուսաւորութիւն։

Վերոյ բերեալ մտքերը հետեւանք են այն խորին եւ վսեմ տպաւորութեան՝ որը գործեցիմ վերայ Մանչեսթերի փոքրաթիւ Հայ հասարակութիւնը։ Թէեւ այլ եւ այլ հանգամանքները չներեցին ինձ մնալ այդ հասարակութեան մէջ երկու-երեք օրից աւելի, բայց եւ այնպէս ես միջոց ունեցայ բաւական մտիկ ծանօթանալ նորա հետ։

Ինչպէս Եւրոպայի այն քաղաքները, ուր կատարվում են գործարանների նշանաւոր արտադրութիւններ կամ ուր կան խոշոր նաւահանգիստներ ծովային վաճառականութեան համար, նոյնպէս եւ Մանչեսթերը, որը Անգղիայի գլխաւոր քաղաքներից մին է, ի վաղուց գրաւել է Հայ վաճառականների ուշադրութիւնը։ Այժմ այդ տեղ կան 50—60ի չափ Հայեր, որոց մէջ չորս հինգ նաեւ ընտանիք։ Դոցանից մեծագոյն մասը Տաճկաստանցի են՝ Պոլսից, Զմիւռնիայից եւ այլ տեղերից, իսկ փոքրագոյն մասը՝ Ռուսաստանից, առաւելապէս Թիֆլիզից. այս վերջիններս այժմ հազիւ երեք չորս հոգի են, որովհետեւ ներկայ պատերազմի պատճառով Ռուսաստանի առեւտրական գործերը խափանուած լինելով՝ շատերը ստիպուել են վերադառնալ իւրեանց հայրենիքը, բայց յուսալի է որ պատերազմից յետոյ իսկոյն կշատանայ վերստին Ռուսաստանցի Հայ վաճառականների թիւը։ Այդ բոլոր վաճառականները պարապում են խոշոր գործերով եւ ուղարկում են Տաճկաստան եւ Ռուսաստան միլիոնաւոր գումարների ապրանքներ. սորա համար նոքա պահում են Անգղիական ձեւով կազմակերպած գրասենեակներ (օֆֆիսներ) եւ համարեա ամենեքեան վարժ խօսում են Անգղիերէն։ Իւրեանց քաղցր բնաւորութեամբ, ճարպիկութեամբ, հաւատարմութեամբ եւ այն մեծամեծ օգուտներով՝ զորս հասուցանում են Անգղիացւոց, մեր հայրենակիցները մեծ համակրութիւն եւ յարգանք են վայելում Մանչեսթերում։ Իսկ ինչ վերաբերվում է նոցա Հայութեան՝ ես կասեմ՝ — երանի՜ կլինէր Հայոց ազգին, եթէ Հայերը օտարութեան մէջ ամենայն տեղ նոցա պէս ջերմեռանդ եւ ազգասէր լինէին։ Նոքա ունին մի փոքր բայց գեղեցիկ աղիւսաշէն եկեղեցի, որը կառուցած է 1870 թուին. սորան կցած է մի փոքրիկ եռայարկանի աղիւսաշէն տուն քահանայի, եկեղեցւոյ սպասաւորի եւ այլ պիտոյից համար։ Այս երկու շինուածքի ծախքը եղել է տասը հազար (70000 ռ.) Անգղիական ոսկու չափ։ Եկեղեցին որպէս դուրսից, նոյնպէս եւ ներսից

բաւական սիրուն է։ սեղանը չունի խաչկալ, այս ինքն նորա կողքերը բաց են, իսկ ժողովուրդի համար շարած են դպրոցական նստարանների նման նըստարաններ *) ըստ օրինակի Եւրոպական եկեղեցեաց։ Ժամասացութիւնը լինում է գրեթէ ամենայն օր, իսկ Կիրակի օրերը մատուցանվում է Ս. Պատարագ. այժմ կայ եւ համարեա միշտ այդպէս է եղել, միայն մի վարդապետ, իսկ նորան օգնում են ժամասացութեան ժամանակ ինքեանք ժողովրդականք շապկի հագնելով։ Բարեբախտաբար՝ այսպիսի սակաւաթիւ խումբի մէջ կան տասի չափ անձինք, յամենեքեան Տաճկաստանցիք, որք միանգամայն կանոնաւոր եւ հմուտ կերպով ծանօթ են եկեղեցական երգեցողութեան։ Ահա ապացոյց թէ որպիսի մեծ կարեւորութիւն ունի մեր ազգային դպրոցների համար եկեղեցական երաժշտութեան հիմնաւոր եւ կանոնաւոր դասաւորութիւնը։

Մանչեսթերի Հայերը ոչ թէ բաւականացել են եկեղեցին շինելով, այլ ցանկանում են եւ աշխատում են ապահովացնել նորա յարատեւ գոյութիւնը, իսկ եկեղեցու տարեկան ամենատեսակ ծախսերի համար իւրաքանչիւր ոք վճարում է որոշեալ տուրք։ Այդ տուրքերը ժողովելու եւ այլ գործերը տնօրինելու համար նոքա ունին ատենապետ եւ գանձապահ, եւ ըստ հարկաւորութեան կազմում են ժողովներ, որոց համար եկեղեցական տան մէջ յատկացրած կայ մի բաւական ընդարձակ եւ բարեվայելուչ կերպով զարդարած դահլիճ։ Վարդապետը ստանում է ձրիապէս բնակարան, վառելիք եւ լոյս (գաղ) եւ ծառայ, ամսական 10 ռուբլի (70 ռ.) սննդադրամ եւ հանդերձ ըստ պիտոյից. այսպէս ապահովացրած լինելով նա պարտաւոր է կատարել բոլոր օրինակատարութիւնքը առանց վարձատրութեան եւ եկեղեցում չկայ գանձանակ, սակայն ըստ հայկական բարեպաշտութեան՝ շատերը հարսանիքի, մկրտութեան, եւլն, համար պարգեւատրում են իւրեանց հոգիը։

Մանչեսթերի Հայերը չեն մոռանում եւ իւրեանց հեռաւոր հայրենակիցները եւ առատաձեռնութեամբ օգնում են նոցա հարկաւոր ժամանակ. այսպէս տարի չի անցնի որ մի քանի ժողովարարութիւն չլինի նոցա մէջ Տաճկաստանցի կամ Ռուսաստանցի ազգայնոց համար, եւ այս իսկ օրերս Կ. Պոլսոյ Ս. Պատրիարգի խնդրանօք հաւաքել էին նոքա իւրեանց մէջ 145 ի չափ (1000 ռ. չափ) Անգլիական ոսկի Կ. Պոլսոյ Ազգային հիւանդանոցի համար։

Նոքա չեն մոռանում եւ իւրեանց մայրենի լեզուն եւ ամենեքեան շատ գեղեցիկ կերպով խօսում են Հայերէն։ այստեղ տիրապետում է Պոլսոյ ոճը

(*) Նատ կցաւիմ՝ զի երբեմն ոմանք Հայր Եւրոպայում անշուշտ մի օտար սովորութիւն կրփոխարինեն՝ մինչեւ անդամ Եկեղեցոյ սեմքէն ներս մտցնելով, եւ կրզրկուին այն վայելչ քաջութենէ եւ բարենախանձ հաստատամտութենէ՝ զի ուր որ լինին՝ երբէք չներեն օտարին զոհել ազգային եւ եկեղեցական յատկութեանց եւ սովորութեանց մի նշանախեցը անդամ։ Ե. Խմբ։

թէ խօսակցութեան եւ թէ եկեղեցական երգեցողութեան մէջ։

Այսպիսի եւ սոցա նման գովելի եւ մխիթարելի արժանաւորութեանց հետ մեր սիրելի Մանչեսթերցի հայրենակիցները ունին՝ ինչպէս յատուկ է մարդկան՝ նաեւ մի քանի պակասութիւններ։

Նախ՝ թէ եւ առհասարակ սիրով են միմեանց հետ, բայց իւրեանց վարդապետի վերաբերմամբ թեթեւ հակառակութիւն ունին եւ բաժանուած են երկու մասն։ Մեծագոյն մասն սիրում է եւ յարգում է իւրեանց հովիւը, եւ Արժ. Ղեւոնդ վարդապետ Փիրղալէմեանը յիրաւի սիրելի եւ յարգելի անձն է իւր քաղցր բնաւորութեամբ եւ հեզ ու պարկեշտ բարքով։ Սա ընկ Տաճկաստանցի է (կարծեմ Վանեցի), բաւական աշխարհատես մարդ, գիտէ լաւ գրոց լեզուն եւ ունի շատ ձեռագիր աշխատասիրութիւններ ազգային պատմութեան եւ ժամանակագրութեան վերաբերեալ։ Իսկ փոքրագոյն մասը, որը բաղկացած է աւելի երիտասարդներից, թէեւ նոյնպէս սիրում է եւ յարգում է իւրեանց հովիւը, բայց կամենում է ունենալ եւրոպականապէս գիտնական եւ լուսաւորեալ հոգեւորական թէ օտարականների մէջ աւելի փայլելու համար եւ թէ այլեւայլ գիտնական ձեռնարկութեանց՝ տպարանի, ամսագրի եւն հաստատութեան համար։ Բայց որովհետեւ այդպիսի անձը պահելու եւ այդպիսի գործեր սկսելու համար կհարկաւորին աւելի մեծամեծ գումարներ, ուստի համաձայնութիւնը չէ կայանում երկու կուսակցութեանց մէջ։ Թէեւ տեսականապէս փոքրագոյն մասը աւելի իրաւունք ունի իւր կողմը, բայց գործնականապէս զուրկ չէ իրաւունքից եւ մեծագոյն մասը, եւ կարելի է երկիւղ կրել որ այսպիսի ըստ երեւութին թեթեւ տարաձայնութիւնը՝ ժամանակով աւելի մեծ դժտութիւններ կյառաջացնէ։

Երկրորդ՝ Մանչեսթերի Հայերը հաստատել էին մի քանի ժամանակ առաջ ազգային ընթերցարան, որոյ համար յատկացրել էին առանձին սենեակ եկեղեցական տան ներքնայարկում, որպէս զի կարդալով ազգային լրագիրներ՝ աւելի տեղեակ լինին ազգային անցքերին։ Բայց այդ ազնիւ եւ գովելի ազգասիրական եռանդը շուտով պաղել է եւ այժմ համարեա ոչ ոք չկայ ընթերցարանը յաճախող։ Այդ ընթերցարանում կայ մի փոքր գզրոց գրքեր, մնացած հանգուցեալ Կարապետ Վարդապետ Նահնազարեանցից։

Երրորդ՝ Մանչեսթերի Հայերը սկսել են ուրիշ տեղերի վատ եւ վնասակար սովորութիւնը ընդունել, այն է ամուսնանալ օտարուհիների՝ ըստ մեծի մասին՝ անգղիացուհիների հետ։—Օտարուհին եթէ մինչեւ անգամ շատ ցանկալի, երբէք չէ կարող Հայ մայր լինել Հայ մանուկների համար, եւ մենք ունինք անթիւ օրինակներ՝ ինչպէս նոյն իսկ վառ եւ եռանդոտ ազգասէրների, որոց կանայքը օտարուհիք են եղել, զաւակները չեն իմացել մինչեւ անգամ Հայերէն խօսել։ Գուցէ օգտակար լինէր եթէ մեր հայրենակիցները ամուսնանալով եւրոպացուհիներու հետ՝ շու-

տով վերադառնային իւրեանց հայրենիքը եւ միշտ մնային այն տեղ. այն ժամանակ այդ օտարուհիքը ինքեանք կսովորէին հայերէն, նոցա զաւակները կմեծանային ազգային ոգւով եւ ինքեանք կրմտցնէին մեր ընտանեկան կեանքի մէջ մի քանի լաւ եւրոպական յատկութիւններ։ Բայց քանի որ նոքա ամուսնանալով օտարուհիներու հետ՝ համարեա մշտապէս մնում են օտար երկիրներում եւ աւելի յարվում են օտար կեանքին, նոցա զաւակները միշտ կորած կլինին հայոց ազգի համար, որը պիտի հարկաւ սկսի նուազանալ թուով։

Աւարտելով խօսքս՝ ես հրաւիրում եմ մեր Մանչեսթերցի հայրենակիցների խոհեմամիտ եւ ազգասիրական ուշադրութիւնը իւրեանց վերոյիշեալ երեք թերութեանց վերայ, յուսալով որ սիրով եւ ներողամտութեամբ կընդունին սոյն մտերմական հրաւէրքը։

Վ. Վ. Բ.

22 (4) Նոյեմ. 1877,

Ի Լոնդոն։

ՇՆՈՐՀԱԿԱԼՈՒԹԻՒՆ Ա.Ր Պ. ԱՌՆԱՍԱՐԵԱՆՑ։

Լոմբարդոլիան Էրպրպ ամսագրոյ.

Ո՛րքան քաղցր է մարդոյս համար երբ իւր աշխատակիր բազկաց վաստակօքն զարդարեալ այգւոյ կամ պարտիզին մէջ տեսնէ քաղցրահամ պտուղներ եւ երփներանգ անուշահոտ ծաղիկներ ցորս կողմ սփռուած, ինչպան զուարճութիւն կզդայ նորա հոգեմայլ սիրտն եւ որքան զոհունակ եւ զուարթ ժրպիտներ պիտի շողշողէ նորա դիմաց գծագրութիւնն ամեն վայրկեան, երբ իւր երկասիրութեան գեղեցիկ արտադրութեան կենդանութիւնն նկատէ. ես որ բնական բերմամբ միայն եւ ոչ արհեստական կրթութեամբ պարգեւատրեալ գրական ասպարեզում ըստ կարեաց զուն զործեմ մասնակցել ազգային ընդհանուր յառաջադիմութեան, ո՛րքան պատիւ անձին կհամարիմ իմ համբակ գրուածներն հրապարակի վերայ տեսնելիս, ոչ թէ անձնական սնապարծութեամբ, այլ խորհելով թէ երիցուկն անգամ արքունի բուրաստանում մի անկիւն կարող է զարդարել եւ նորանէ առանձին օգուտ քաղողներ եւս կգտնուին. ըստ իս՝ ամենայն որ պարտի իւրեան ապագայ կեանք պատրաստել թէ յերկրում եւ թէ հանդերձելում՝ թէ իւրեան եւ թէ իւր համարարածոցն օգտակար։

Այս նպատակաւ ահա այս անգամ կուղարկեմ առ պատուական խմբագրութիւնդ մի քանի տաղաչափական գրուածք եւ մի ուղերձ առ Մեծ. Պ. Սանասարեանցն, որ արդեամբ բարերար է հանդիսացած գրեթէ Հայ ազգին եւ նորա մամոյ զարգացմանն. այդպարեւ հազուագիւտ են այդպիսի ազնուասիրտ անձինք մեր ազգին մէջ. այս մասին ի դիմաց տեղւոյս Հայ հասարակութեան հրապարակաւ շնորհակալութիւն կըմատուցանեմ այն ազնիւ սրտերին, որոնք ի նպաստ ընդհանուր լուսաւորութեան ի հեռուստ անդամմեռք կ'կարկառեն անխարաբար ուսումնասէր ժողովրդեան կարօտութիւնն լրացնելու։

Ընդունեցէք խնդրեմ այս գրուածներս եւս հրատարակութեան բաղդին արժանացնել, որով Պարսկաստանի խորքերում պանդուխտ եւ տառապեալ սրտիս ուրախ լինելու, եւ որոյ մասին ահա կանխիկ իւր ջերմ շնորհակալութիւնն կ'մատուցանէ Ձեզ

Մ. Ե. ԲԺՇԿԵԱՆՑՆ.

1877 Նոյեմ. 28

է Թեհրան.

Յաջորդ երեսում ամփոփեցինք Պ. Նամակաղրի յղած ուղերձը։

ԱՌ ՄԵԾ. Պ. Մ. ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆՑ.

Դու Տէր, զԹա՛ մարդասէր, ցրուած պանդուխտ Հայերին,
Տուր բարութիւն մի քիչ էլ մեր այս դժբախտ օրերին։
Աշխարհումն օրէցօր ամեն ազգ յառաջ գնան,
Ընկարդ դրութեամբ միայն Պարսկահայեր եւ մնան։
Ամենից շատ նեղութիւն կրեցին մեր նախնիքըն,
Սակայն զորանց փոխադարձ չեղաւ մեզ հատուցումըն։
Շատ տեղերում մեր Հայեր զործերով յաջողակ են,
Իւրեանց զուարճ օրերում արդեօք մեզ մտաբերո՞ւն։
Կեցցէ՛ ապա ազգասէր Մկրտիչ Սանասարեանց,
Որ իւր սրատես աչօք նկատեց մեզ հեռուանց,
Դիտեց Պարսից կեդրոնի Հայկազնեան վարժարանն,
Յանուն նորա շնորհեց իւր աննախանձ նուէրն։
Մայր Աթոռի Էջմիածնի ամսագիրը շարունակ
Զրիաբար տալիս է մեզ իւր անուան յիշատակ։
Վեհանձնդ դու, Թէհրանու Հայք վայելեն քո նուէր,
Մատաղ մանկունք մշակեն նորանով իւրեանց մտքեր։
Տեղւոյս մեր ազգայինքն ստանան տեղեկութիւն,
Բարւոքմամբ կ'ուղղեն իւրեանց կրօնական թերութիւն։
Շատերի սրտի մէջն սերմանէ կրօնքի սէր,
Ճենալով զարգանան՝ տան քաղցրահամ պտուղներ։
Դղար բարի օրինակ, թող ընթացքիդ հետևեն,
Մեր ազգայինք տեսնելով բարի նախանձով վառուեն։
Դրախտագէտ սրտիւ արդ մաղթէ Թէհրանու Հայը,
Որ քեզ օր կեանք երջանիկ շնորհէ Բարերարը։
Այս մաղթանքի ձայներէն վառուած անկեղծ ի սրտանց,
Կեցցէ՛ն ապրէ՛ն բարեբարբ, կ'զոչէ Մ. Բժշկեանց։

ՏՓԻԽԻՍԻ ՆՊԱՍՏԱՀԱՅՈՒԹԻՒՆ ՄԱՍՆԱՅՈՂՈՎՈՅ ՀԱՇԻՒ.

Ի նպաստ Բագրեւանդցի Հայոց նուէրներ հաւաքելոյ եւ մատակարարելոյ համար ի Տփխիս կազմուած Մասնաժողովոյ յանուն Վեհ. Հայրապետի ամենայն Հայոց ուղղած մի յայտարարութեան հետ եղած տեղեկութիւններէն հետագայ հաշիւը քաղելով հրատարակել արժան կհամարիմք։

Մ—պ.

			Ռուբ.	Կ.
Օգոստոսի	18,	Ա. Անանովից ստորագրութեամբ ժողոված . . .	9531	93
»	»	Կ. Ռէբութովից ստորագրութեամբ հաւաքուած .	204	
»	»	Բ. Սուրդունովից ստորագրութեամբ հաւաքուած .	689	
»	»	Առևտրական բանկի տոմսակների տոկոսից . . .	41	72
»	23,	Գ. Երծրունուց ստորագրութեամբ հաւաքուած .	323	21

Սեպտեմբեր	5,	Գոմբօրի հասարակութիւնից	72	17
»	»	Լ. Մելիք Բէգլարովից արուեստաւորներից հաւաքուած	40	
»	»	Գ. Երծրունուց ստորագրութեամբ հաւաքուած .	100	
»	»	Կ. Բէբութովից ստորագրութեամբ հաւաքուած .	106	
»	16,	Թիֆլիսի ժողովից Թիֆլիսի առևտրական բանկի տոմսակ	1601	
»	»	Առևտրական բանկից դնումների տոկոսից . . .	11	48
»	»	Գ. Երծրունուց ստորագրութեամբ ժողոված . .	797	13
»	»	Բ. Սուրգունովից ստորագրութեամբ ժողոված .	764	
»	23,	Ա. Յովհաննէսեանից ստորագրութեամբ ժողոված .	700	
»	»	Ա. Անանովից Ասարխանի մէջ ստորագրութեամբ ժողոված	1447	
»	30,	Սեպտեմբերի 29 ին Աղէքսանդրեան այգիում տուած ժողովրդական զբօսանքից	4472	
		Ընդ ամենն	20900	64

Ծախս.

Սեպտեմ.	5,	Ուղարկած է Երևան Ա. Խատիսովին փոխանակագիր Սողոմոն Մելիքովի փոստի ծախսով . . .	1000	23
»	7,	Տուած է պ. Գամբարովին ժողովրդական զբօսանքի պատրաստութեան համար	200	
»	15,	Տուած Գ. Երծրունունզիւանատան ծախսերի համար	100	
»	»	Վճարած է Երևան ուղարկած դեղերի ճանապարհի ծախս	23	
»	19,	Տուած է Մ. Սալամբէգովին ժողովրդական զբօսանքի պատրաստութեան համար	300	
»	»	Ուղարկած է Երևան Յ. Խատիսովին փոխանակագիր Զաքարիա Գէորգովից փոստի ծախսով . .	2000	23
»	20,	Տուած է Կ. Մուրթաֆովին գաղթականների համար առած ապրանքի համար հաշիւ № 128 . .	1108	80
»	22,	Տուած է Յ. Զիլթախովին ժողովրդական զբօսանքի համար առնված իրեղէնների համար . . .	34	20
»	»	Յ. Զիլթախովին գաղթականների համար առած ապրանքի համար	855	45
»	»	Մշակներ	3	50
»	23,	Պ. Գուրգէնբէգովին ֆէյերվերկի համար . . .	100	
»	»	Տուած է Պ. Գամբարովին ժողովրդական զբօսանքի պատրաստութեան համար	200	
»	»	Թիֆլիսի Առևտրական բանկի ընթացող հաշուում	14962	
»	»	Առձեռն փող կասայում	13	23
		Ընդ ամենը	20900	64

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԻՒԹՈՑ Ժ-ՐԴ ՀԱՏՈՐԻ ԱՐԱՐԱՏ ԱՄՍԱԳՐՈՑ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ: — Արժանաւորաց յարգը, երես 5: — Դիկոլ եպիսկոպոս եւ պատմութիւն դարձին Հայկազանց Լեհաստանի ի Կաթոլիկութիւն, 7, 45, 84, 128, 167, 205, 244: — Շնորհաւոր Ծնունդ եւ Մկրտութիւն Քրիստոսի, 44: — Ս. Սանդուխտ, 42, 51, 88: — Ի մայրենի Եկեղեցի, 44: — Քարոզիչք, 82: — Տարարնակ Հայկազանց մէջ եղած կրօնական եւ զրականական անջրպետը, 124: — Եկեղեցական վարչութեան դէմ խոչընդոտներ, 150: — Եպիսկոպոսութիւն եւ Եպիսկոպոսունք, 164: — Երգ Տիրամօրն ի ծնունդն Յիսուսի, 173: — Աբգարի նամակը առ Յիսուս Քրիստոս, եւ նորա պատասխանը առ Աբգար, 204: — Հայոց Եկեղեցւոյ եւ Ազգի վիճակ, 241: Հայոց Եկեղեցւոյ ի գաղթականութենէ տեսած արդիւնքը, 282: — Յիսուսի Քրիստոսի այլ եւ այլ պատկերների մասին, 286, 523: — Կղերական կրթութենէ մի նոր հետեւանք, 324: — Ո՞ւր պէտք է պատրաստել քարոզիչները, 364: — Բարենպատակ հիմնարկութիւնք եւ Եկեղեցական — Ազգային ապահովիչ դպրոցք, 402: — Պետրոս Ա. Կաթուղիկոս եւ Գեոարդել Սուրբ Նշան, 442:

ՊԱՏՄԱԿԱՆ: — Ճանապարհորդութիւն Հայաստանումը, 17, 57, 92, 134, 174, 208, 254, 295, 334, 370, 405, 447, (ի յետագայս): — Անդրանիկ Կոնդակ Եփրէմ Կաթուղիկոսի, 365:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ: — Հայկական դպրոցաց արդի եւ ապագայ վիճակին համառօտ տեսութիւնը, 67: — Զմեռն ի Գաղղիա. — Ս.ուեստահանդէսն Գաղղիոյ ի 1878 ի. — Հայք ի նոյն արուեստահանդիսի, եւն, 102: — Կենդանի կմախք, 108: — Լեհաց դաղթականութիւնը յՈվկիանիա, 110: — Եւրոպացւոց գաղափարը Հայոց վերայ. — Հայոց վաճառականական եւն յարաբերութիւնք ընդ Գաղղիոյ եւն, 185: — Ս.ղի Ազգային ընդհանուր Դպրոցաց քանի մի թերութիւնները, 224: — Ֆրանսիայի եւ Գերմանիայի մէջ եղած տարբերութիւնը. — Ազգային ինքնուրոյնութիւն. — Սարագրուրդ եւ Հայ Ուսանողներ. — Գոթա եւ վարժապետանոց նորա. — Ենա եւ Հայ ուսանողներ, 337: — Անգլիական թայմզ լրագրի սկզբնաւորութիւնը եւ նորա յառաջադիմութեան ընթացքը, 419: — Զոլլցին հու մահը. — Մէժլիս. — Գիւլը նէյան դուռնան, 460:

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ: — Շնորհաւոր նոր տարի, 27: — Նոր կեանք, 28: — Խօսնակն Աւարայրի, 75: — Մեզ շատ բան է մնացած, 110: — Յաղագս առաքինութեան, 112: — Իրաւունք հոտառութեան, 148: — Գարուն պանդխտին, 149: — Բառածայն դպրոցասիրութիւն, 150: — Լուսաւորեալ դար, 230: — Աշխարհս փոխուած է՝ թէ մարդը. կամ հնասէրք եւ նորասէրք, 262: — Բրուտը եւ երկրագործը, 268: — Ուղտը եւ Ազուէսը, 269: — Հայցուածք Պարսկահայի, 308: — Վեհ ոգի, 309: — Ազուէսը եւ իր շուաքը, 314: — Ստախօսի կարասը, 312: — Գողի Պատասխանը, 312: — Գողի խրատը, 313: — Գողի խրատը (դարձեալ) 313: — Առասպել եւ ճշմարտութիւն, 342: — Խելք եւ անյաջողութիւն, 384: — Տեսարան ծմերան, 385: — Գանան եւ սապատողն, 386: — Ծերունի Հայն, 387: — Բողոք Պարսկահայի, 426: — Ծերունւոյ հրաժարականը եւ մահը, 428: — Դէղիուլ, 428: — Ես եւ իմ սիրտս, 463:

ԱԶԳԱՅԻՆ: — Թիւ Ա: — Պաշտօնատուութիւնք: — Բննիչք յԱղէքսանդրապոլ: — Մշակ: — Վերադարձ ի մայրենի եկեղեցի: — Հանդիստ Վրթանէս վարդապետի Մուրատեանց: — Ի Շուշի քաղաքէ: —

Խափանեալ Տպարան Հայոց Աստրախան քաղաքի: — Թատրոն ի Վաղարշապատ: — Սուրհանդակի Բիւզանդեան: — Նպաստ Մանչէսթէրի Հայոց: — Զախորդութիւն ի Հնդկաստան: — Գրաբառ: — Ի Պատրիարքարանի Հայոց Կ. Պոլսոյ: — Դիտելու կարօտ ճշմարտութիւն մը, 28—40

Թիւ Բ: — Ի Բթաւիոյ Հնդկաստանի: — Պ. Աղէքսանդր Խահակեանց: — Խաչանշան: — Ստեփաննոս Աւագ Բահանայ Ֆէմիրճօղլեանց: — Ի Նողայսքէ, 74—80:

Թիւ Գ: — Պ. Մովսէս Յարութիւնեանց: — Մշակ: — Տարօրինակ դիսաւորներ: — Աստրախանէն: — Վրիպակ, 117—120:

Թիւ Դ: — Խաչանշանք: — Եպիսկոպոսական ծեռնադրութիւն: — Փոխանորդ Գանձակու: — Նուէրք: — Գաբրիէլ Արքեպիսկոպոս: — Ի Թէհրանէ: — Երեւանու Հայոց Օրիորդաց ծխական դպրոցի հաշիւ: — Դպրոց Հայոց Գէօզէլ-Տէրէի: — Նուէր Կ. Աղտարեանցի: — Շնորհակալութիւն: — Նուէր Գ. Ճղնաւորեանցի: — Հունձք Կարապետեան դպրոցի Ախալցխոյ: — Տարեկան հաշիւ Ս. Աստուածածնի Եկեղ. Հայոց Սիմֆերոպոլու, 152—160:

Թիւ Ե: — Նուէրներ: — Հրահանգ վասն ընտրութեան աշակերտաց, որք կամիցին մտանել յառաջին դասարան ճեմարանիս: — Տարեկան հաշիւ Խորհրդարանի Գասպարեան Աղքատանոցին Հայոց Մոսկվայի: — Աստրախանէն: — Տարեկան հաշիւ Ս. Սամպիտեան Օրիորդաց դպրոցի Հայոց Շամախւոյ: — Ախալքալաքէն, 193—200:

Թիւ Զ: — Ուղեւորութիւն Զինաբնակ եւ Հնդկաբնակ Հայոց մէջ: — Նուէր Տիգրանեան եղբարց: — Անդրէաս եւ Գաբրիէլ Արքեպիսկոպոսունք: — Վրթանէս վարդապետ Խաժակնեան: — Ախալքալաքէն: — Տարեդարձ, 234—240:

Թիւ Է: — Բարձր. Մեծ Իշխան Միքայէլ Նիկոլայեվիչ Կովկասեան Փոխարքայն ի Ս. Էջմիածին: — Ի Նպաստ Բաղրեւանդցի Հայոց ի ճեմարանի: — Հանդուցեալ Սարգիս վարդապետ Թէոդորեան: — Բաղրեւանդցի Հայք: — Առաջնորդական Փոխանորդ: — Պ. Գուլոյի: — Սիմֆէրապոլոյ Հայոց Խմդպրոց եւ կրթական ծրագիր: — Կտակ Յարութիւն Փուրվարդեանցի: — Ի Թէլաւէ: — Ախալցխայէ, 270—280:

Թիւ Ը: — Կտակ հանդուցեալ Մարիամայ Յ. Յօնանեանց եւ Մարիամեան Յովնանեանց դպրոց օրիորդաց: — Դավրիժէն Նպաստ: — Գօլոսի խմբագրութեան կողմանէ: — Պ. Ստեփաննոս Վարդանեան: — Պաշտպանք ծխական դպրոցաց Հայոց Աստրախանու: — Ուղղելի վրիպակք, 314—320:

Թիւ Թ: — Հանդէսք տօնախմբութեան անուան Վեհ. Հայրապետի Ազգիս Տ. Տ. Գէորգայ Դ. եւ Երրորդ տարեդարձի բացման ճեմարանի Ս. Էջմիածնի: — Նուիրատու Դավրիժեցիք: — Երրորդ դասարանք դպրոցաց Հայոց Աստրախանու: — Թէհրանաբնակ Հայք եւ Մահմետական Վրացիք, 345—360:

Թիւ Ժ: — Ս. Ղազարու վանք: — Ի Ս. Պետերբուրգէ: — Հաշիւ Հոգաբարձական խորհրդարանի Մարդասիրական Ընկերութեան Նոր-Նախիջեւանի: — Հաշիւ Մարդասիրական Ընկերութեան Բաղուայ, 388—400:

Թիւ ԺԱ: — Նշանաղրութիւն եւ զեղծմունք: — Պ. Մ. Սանասարեանց եւ Ա. Յովհաննէսեանց: — Տ. Աննայ Աղտալեանց: — Գեր. Հերման Եպիսկոպոս: — Հանդէս բացման Մարիամեան-Յովնանեան դպրոցին օրիորդաց Հայոց ի Տփխիս: — Պ. Ղեւոնդ Ղազարեան եւ նորակառոյց օրիորդաց դպրոց Հայոց Յերեւան: — Աստրախանէն: — Պաշտօնական, Կարգալոյծ Աբեղայք, 429—440:

Թիւ ԺԲ: — Մանչեսթէրաբնակ Հայք: — Շնորհակալութիւն առ Պ. Սանասարեանց: — Տփխիսեան նպաստահաւաք Մասնաժողովոյ հաշիւ: — Բովանդակութիւն նիւթոց Ժ.դ շրջանի Արարատ ամսագրոյ: — Ցուցակ բաժանորդաց, 464—480:

Շնորհաւոր եւ Ցայտարարութիւնք Արարատ Ամսագրոյ: 3, 404, 441:

ՅՈՒՅՑԱԿ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱՑ

Ի-ՐԴ ԶՐՔԱՆԻ (1877) ԱՐԱՐԱՏ ԱՄՍԱԳՐՈՅ

ՍՐԲՈՑ ԷՋՄԻԱԾՆԻ·

ԱԳՈՒԼԻՍ Ն. — Վ.

Ա.եսոս և Յակոբ քհնյք.
Մեսրովբ քհ. գիւղատեռանց
Մովսէս վ.ք. մեր. սուրբանեանց
Սարգիս քհ. ս. մինասեանց
Սիմէոն քհ. ալգարեանց
Թովմաս ասլանեանց
Խաչատուր դպ. յովհաննէսեանց
Հայրապետ արապիանեանց ընթերցարան
Հաբեւոր դպրոցն Ագուլեաց
Մկրտիչ ս. մկրտչեանց

ԱԳԳԻԵՐՄԱՆ

Աբրահամ քհ. մարութեանց
Գէորգ ս. քհ. մարութեանց
Յովհ. քհ. պ. գալբաքճեանց
Տիս· դպրոց
Սահակ ասատուրեան

ԱԽԱՆՑԽԱՆ

Գրիգոր Արքեպիսկոպոս սարգսեանց
Աբրահամ քհ. զաքէրեանց
Բարդուղիմէոս քհ. ի Սապէլ
Գէորգ քհ. գրիգորեան
Եղիա ս. քհ. համբարձումեանց
Թադէոս քհ. ս. վարդանեանց
Կարապետ քհ. ս. գրիգորեան
,, ,, ի Պոնոյ
,, ,, մարարոսեան
Համբարձում քհ. ջրպետեանց
Մարտիրոս քհ. մեծատաւնեանց
Մեսրովբ քհ. կանչեանց
Մկրտիչ քհ. թադոյեանց յԱծղոր
,, քհ. ս. ս. ի Տուզլուխ
Յովհ. ս. քհ. ս. մարգարեանց
Աշոտ պէպիպեանց
Ա.եսոնք պօղոյեանց
Գրիգոր բագրատեանց
Թէոդորոս մկրտչեան.
Կարապետեան ստեփանոսեան.
Զաքարոս դպ. բ. պահլաւունի
Մկրտիչ դաւիթեանց
Յարութիւն աղնաւուրեանց
Յովհաննէս վանցեանց
Պապայել սարգսիկեանց
Սարգիս յ. հազարապետեանց
Վարդանեանց դպրոց (նաւեր ի Վարդանեանցէ)
Տիգրան դպ· կ. սիմակեանց

ԱԽԱԼՔԱԼԱԿ

Խաչէն քհ. բարսղեանց
Յարութիւն և Վարդան քհնյք.
Յովհաննէս քհ. քաջազանի
Սարգիս քհ. մարգարեան
Սիմէոն ս. քհ.
Ստեփաննոս քհ.
Թադէոս սարկ. դասապարեանց
Գրիգոր ս. ս. ստեփրծօղլեանց

Ի ՎԻՆԱԿԻՆ

Վերին բաժին Ախալքալակայ

Զաքարիա Միքայէլ քհ.
,, Պապայէլ քհ.
Ալաթոռնեան Բարսեղ քհ.
Ականայ Սիմէոն քհ.
Ադոռ Զաքարիա քհ.
Դրակիկ մեծ Բարսեղ քհ.
,, փոքր Դաւթոս քհ.
Դրակով Կարապետ քհ.
Բարալեր Կարապետ քհ.
Բզաւեր Մաթէոս քհ.
Բոզղոյեան Գալուստ քհ.
Բոզոնաշեր Դաւիթ քհ.
Գանձա Մուքիսա քհ.
,, Մկրտիչ վարժապ.
Գեսոնտերի մ. Յակոբ քհ.
,, Յար. Յովհաննես.
Գիւմրեցի Առաքել քհ.
,, Մաթէոս քհ.
Գում Սիմէոն քհ.
Էլիտիլա Արիստակէս քհ.
Էլիտիլա-ամ. Խաչատուր քհ.
Թափլայ Գրիգոր քհ.
Թարոսանատր Յարութիւն քհ.
Լուսատուղլ Ղուկաս քհ.
Խանդո Խաչատուր քհ.
Խանչլլի մ. Պողոս քհ.
,, փ. Վարդան քհ.
Խուպիա Մկրտիչ քհ.
Խորենիա Վարդան քհ.
Կարծախ Մարտիրոս քհ.
,, Յակոբ քհ.
Կոզիա Պետրոս քհ.
Ղազարոնա Ստեփաննոս քհ.
Ղօճարեկ Մկրտիչ քհ.
Ղզլբի.-մօլիր· Աղեքսանդր քհ.
Ճանճղա Գրիգոր քհ
,, Յակոբ քհ.
Մուճաստիա Կարապետ քհ.
Մարզարա Նիքոլ քհ.
Մերիմնա Իսահակ քհ.
Մօլիք Արշակ սարկ. ս. գալաստեան
Պաղիս Մինաս վ.ք.
Ջիկիլանեն Աւետիս քհ.
,, Մամբրէ քհ.
Սաղիսա Գրիգոր քհ.
,, Ստեփաննոս քհ.
Սուղլա Մկրտիչ քհ.
,, Սարգիս քհ.
Վալեան Գաբրիէլ քհ.
,, Կարապետ դպ.
Տամալա Զաքարիա քհ.
Տաւաշ Կարապետ քհ.
,, Մարտիրոս քհ.
,, Շմաւոն դպ. եղիսեան
Տեղիք Բարդուղիմէոս և Թադէոս քհնյք.
Տեղիսկ Եղիշէ քհ.
,, Համազասպ քհ.
Փակ Ստեփաննոս քհ.
Օղաշերտա Յովհաննէս քհ.
Օրօճօղար Ղեւոնդ քհ.

Ի բաժնին Ծալկայի

Այազմա Թորոս քհ.
Աշիսլա Ղազարոս քհ.
,, Յովսէփ քհ.
Դերսէ Աբրահամ քհ.
,, Դանիէլ քհ.
,, Գաբր. պետրոսեան
Խալ Խաչատուր ոսկանեան
Ղզլբիլիսա Յովհաննէս քհ.
Ղեսդրա Եղիա քհ.
Ղուշճի Յովհաննէս քհ.
Նեբրովիան Յակոբ քհ.
Պուռնաշեր և Յարութիւն քհ.

ԱՂԼԻԲԱՆԴԱՊՈՒ

Աբրահամ քհ. գրիգորեան
Ագեքսանդր քհ. ամատունեանց
Գէորգ քհ. ս. յովհաննէսեան
Գրիգոր քհ.
Դաւիթ քհ. ս. սիմէոնեանց
,, քհ. ս. ստեփանեանց
Թադէոս քհ. ս. յովհաննէսեան
Խաչատուր քհ. քեալաչեանց
Կարապետ ս. քհ. ասաքելեան
,, քհ. մուշեղեանց
Ղազար քհ. ս. գրիգորեանց
Մատթէոս քհ. ս. մատթէոսեան
Մարտիրոս քհ. կարապետեան
Մարտիրոս քհ. ս. պողոսեան
Մկրտիչ քհ. ս. ասեռիսեան
Մովսէս քհ. երիմեանց
Յակոբ քհ. հ. բարամեանց
,, ս. քհ. ս. մարկոսեան
,, քհ· ս. զաքարեան
Յարութիւն քհ. ս. գաբրիէլեանց
,, ,, ֆանբասեան
Յովհ· ս. քհ. ս. պետրոսեան
Յովսէփ ս. քհ. կոստանեանց
Վրդանէս քհ. ս. գէորգեանց
Աղաբէկ և Արշակ տիգրանեանց
Աղեքսանդր իսպաշեանց
Ժողովարան ազգաւականաց
,, դպ. Գիրիշճեանց և Մկրտիչ վարդանեանց
Հաճիպաշ բաղրամեանց
,, խաչիրեանց
Հոգևոր դպրոցն (ի Ս. սանասարեանցէ)
Մարգար խալաթեանց
Յովհաննէս բաբայեանց
,, զարագեօզեանց
,, ճէնէնեանց
,, տիգրանեանց
Նապարէթ կոստանեանց
,, մնաոյեանց
Պետրոս սարկ. մանիլեանց
Ստեփաննոս անանիկեանց

Ի ՎԻՆԱԿԻՆ

Աբթիկու բաժին

Արթիկ Ադամ և Գրիգոր քհնյք.
,, Յակոբ և Յովհաննէս քհնյք.
,, Սարգիս քհ.
,, Մարտիրոս սրկ. և Յարութիւն դպիր
Բալչիշ Յովհաննէս քհնյ
Եակեանլար Պետրոս և Գէորգ քհնյք.
Խալաքիլիս Յովհաննէս. քհ.
Ղազանչի Խաչատուր քհ.
,, Մկրտիչ քհ.
Ղատրմալի Յարութիւն քհ.
Ղուշիճան Սարգիս քհ.
Ղպլաղ Մարտիրոս քհ.
Մէլիրլի Գրիգոր քհ.

Պարնի փ. Մովսէս քհ.
,, Գրիգոր քհ.
,, Պետրոս քհ.

Բօղոխուշու բաժին

Բօղոխուշ Աւաքել քհ.
Ղայդուշի -) Դուշղբեանց) Աբրահամ քհ.
Ղըղղլոյ Յարութիւն քհ.
Ղղլլսխ. Ե. Յովհաննէս քհ.
Զիֆրալի Իսրայէլ քհ.

Խլի-Ղարաքիլիսու բաժին

Դանաբլի Դաւիթ և Յակոբ քհնչք.
Իղիսիկաց Աւետիս, Կարապետ և Պետրոս քհնչք. (2 օրին.)
Խլի-Ղրքլ Աբրահամ քհ,
,, Յակոբ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
,, Յովհաննէս ա. քհ.
Ղափուշի Պետրոս քհ.
,, Ղազար քհ.
Զղվիման Խաչատուր քհ.
Գեալալի Մարտիրոս քհ.

Համամլուի բաժին

Գեօյան Սահակ քհ.
,, Սահակոնոս դպ.
Համամլի Աղեքսանդր քհ.
,, Աւագ քհ.
,, Միքայէլ ա. քհ.
,, Յակոբ քհ.
,, Բարեղ դպիր
,, Մարգիս դանձապետ
Ղալաղան Միքայէլ քհ.
Ոլդնաւ Ղազար քհնչք.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Գրիգոր դպիր
Զիգդամալ Յովսէփ քհ.
Զօրուշ Յովհաննէս քհ.
Սպիտակ Յարութիւն քհ.
Գիւղիճաղ Սարգիս քհ.

Հառօմու բաժին

Թալիպօղլի Սարգիս քհ.
Թօմարաաչ Յովհաննէս և Կարապետ քհնչք.
Իմրխան Գրիգոր քհ.
,, Մինաս քհ.
Հառօմ Խաչատուր, քհ.
,, Մինաս քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Ղուշքնիղղլի Դանիել քհ.
Սանգիշերլուշ Միքայէլ քհ
Գիւղ. Կառավարութ. Հառօմու

Մանմուշուղլի բաժին

Արմուշլի Գրիգոր քհ.
Բօղուղլան Յարութիւն քհ.
Զիրանիրլի Յակոբ քհ.
Մանմուշլի Աղեքսանդր քհ.
,, Աստուածատուր քհ.
Մօղլաքօղլու Աւագ քհ.
,, Ղազար քհ.
Շիրվանլի Գէորգ քհ.

Սարիբաշ Յակոբ քհ.
Սէոգիշրլիս Գէորգ քհ.
,, Սակոբ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Փիրրիքեն Յարութիւն քհ.
Սօգիշանլիշայ դ. կառավար.

Մեծ Ղարաքիլիսու բաժին

Բզովալ Դաւիթ քհ.
Եաղուշլի Յովհաննէս քհ. և Թադէոս դպ.
,, Պօղոս քհ.
Հաճիղարայ Գէորգ քհ.
,, Աստուր դպիր
Հարզալիմ. Եսայի քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Միքայէլ յակոբեան
Ղլլաղ Միքայէլ քհ.
,, Յակոբ քհ.
Ղարաքիլ. Մ. Աբրէն քհ.
,, Կարապետ ա. քհ.
,, Սահակոնոս քհ.
,, Նահապետ դպ.
Սարմուշուղլի. Կարապետ քհ.
Վարդանլի Յարութիւն քհ.

Մեծ Պարնայ բաժին

Աղբուշլու Կարապետ քհ.
,, Միքայէլ քհ.
,, Նիկողայոս քհ.
Ավդիրէկ Մելքսէդեկ և Յովհաննէս քհնչք.
,, դպ. Գաբրիէլ սարգ.
Թափանլի Յովհաննէս քհ.
Ղալաբաշի Ադամ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Ղարաբօյա Խաչատուր քհ.
,, ,, դպիր
Ղարալ Վարդան և Ներսէս քհնչք.
Պարնի մ. Ներսէս, Մովսէս և Գէորգ քհնչք. (2 օր.)
,, Եսայի նազարեանց
Նազարանդլի Թանմոս քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Գէորգ դպիր

Մեծ Քեսիսանակու բաժին

Աղբիլիանայ Մանուէլ քհ.
,, Խաչատուր դպ.
Արիվալի գ. Յովհաննէս քհ.
Դարբանդ Սարգիս և Աւետիս քհնչք.
Դիրաքլար Յարութիւն քհ.
Դիւղրենդ Յակոբ քհ.
,, Սահակ քհ.
Եաւաղուլ Աւետիս քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Թափուշլի Սարգիս քհ.
Խանվալի Գալուստ քհ.
Կանա Թէոդորոս քհ.
Հաճիմարտ Միքայէլ քհ.
,, Ներսէս քհ.
Ղանլիհան վ. Եղիա քհ.
Ղանլիհան Պետրոս քհ.
Ղօնախդեան Մարտիրոս քհ.
Զրանլի Դանիել քհ.

Զրանլի Վարդան քհ.
,, Մեսրոպ դպ.
,, Սարգիս սարկ.
Զայրուռ Յարութիւն քհ.
,, ,, քհ. ուխտն.
,, դ. կառավարութ.
Սարիեան Կարապետ քհ.
Գեամանկ մ. Յակոբ քհ.
,, Պետրոս քհ.
,, Սահակ քհ.
Քեյր մեծ Վարդան քհ.
,, փ. Նահապետ և Յովհաննէս քհնչք.
Օրբաքիլիս Գրիգոր քհ.

Նորաշենու բաժին

Աղղուշայ Յովհաննէս քհ.
Արխալ մ. Մարտիրոս քհ.
,, փ. Սահակոնոս քհ.
Գեօղղոնու. Յակոբ քհ.
Հաբիանալի -) Աւետիս և Պետրոս քհնչք.
Զանկիւրփ.) բոս քհնչք.
Ղրիպ ագիսմ. Վարդան քհ.
Ղոյղաք Մարգիս քհ.
Մուհնուշիլ. Եղիա քհ.
Նորաշեն Ագեքսանդր քհ.
,, Թադէոս քհ.
Փուքրա-Բլլքեան. ,, և Գրիգոր քհնչք.

Զօղլաայ բաժին

Բանդուշան Պետրոս քհ.
Բաշգիւղ Ն. Սարգիս քհ.
Գոբանիսօլի Յովհաննէս քհ.
Թարգնալի Յովհաննէս քհ.
Իլլի Յովհաննէս քհ.
Ղղլլան. Ե. Յակոբ քհ.
Ճրգիմիրար Յովհաննէս քհ.
Զօղլի Յակոբ քհ.
Զարաց դպ. Մելքոն
Սամուշրլու Աստուածատուր քհ.
Սարիեան Ն. Յովհաննէս քհ.
Քեֆլի Սահակոնոս քհ.

Տաշանղլաղու բաժին

Ադին Աւետիս քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Բարդլի Յակոբ քհ.
Բօյդաշան Յովհաննէս քհ.
Բուղդաշեն Եղիա քհ.
Ղազարատ. Միքայէլ քհ.
Ղղքիլեան. Կարապետ քհ.
Ղէյղաճ Մարտիրոս քհ.
Զրտիրլի Աբրահամ քհ.
Սուռանվեր. Յարութիւն քհ.
,, Սարգիս քհ.
Տաշանղլլ. Միքայէլ քհ.
,, Պետրոս քհ.

ԱՍՊԱՀԱՆ

Գրիգորիս Արքեպիսկոպոս (4 օրին.)
Խաչատուր վարդապետ
Եղիշէ քհ. յ. Միքաուէլեան
Կիւրեղ քհ. ա. յովհաննէսեան
Նիկողայոս ա. քհ. եղիայեանց
Սահակոնոս աղանուրեան

ԱՍՏՐԱԽԱՆ

Գէորգ Արքեպիսկոպոս
Գրիգոր վրդ. յովսէփեանց
Յովհ. ,, Շիրակունի
Աբրահամ քհ. պապովեանց
Աստուածատուր ա. քհ. Լազարեանց
Գրիգոր քհ. կոստանեանց
Դաւիթ քհ. դաստաչեանց
Մելքիսեդեկ քհ. քալանթարեանց
Մինաս քհ. մխիթարեանց
Յակոբ քհ. պապովեանց
Յարութիւն ա. քհ. տուրյանեան.
Յովհան քհ. խաչատրեանց
Յովհաննէս քհ. քալանթարեանց
Յովսէփ ա. քհ. բունիաթեանց
,, քհ. բեկնազարեանց
Սեդրակ քհ. լազարեանց
Աղեքսանդր ղազանչանեանց
,, մելքիսեանց
Գրիգոր ազամալեանց
Դանիել ֆրանկիւլեանց
Եփրեմ մազանդարեանց
Ընթերցասիրաց Ընկերութիւն.
Խաչատուր մուրատեանց
,, սարգիսեանց
Կարապետ ֆրանկիւլեանց
Ղազարոս դպ. եղեանց
Մարգար կոստանեանց
,, մանանդեանց
Մելքոն փալանտուզեանց
Մինասյէլ ա. սահարեկեանց
Միքայէլ կազազկեանց
,, յակոբեան
Միքաուէլ դ. սարգսեանց
Յովակիմ կուզնեցեանց
Յովհաննէս կիստանեանց
,, համազասպեանց
,, մարգսեանց
Պազատասար պապալեան
Սահակ լազարեանց
Սարգիս բուրջալեան
Սահակոնոս լիանոզեանց
Սահակոն ֆանումեանց
Օրիորդաց դպ. Պ. Եկեղեցոյ (և Ս. Լիանոզեանցէ).

ԱՐՄԱՒԻՐ — ՆՈՐ

Վարդան քհ. գասպարեանց

ԲԱՆՈՒ

Աբրահամ քհ. արքահամեանց
Թադէոս ա. քհ. բուսաղեանց
Խաչէն քհ. միրզաբէկեանց
Միքայէլ ա. քհ. ասպոնձեանց
Յովհաննէս քհ. ա յովհաննեանց
Արքար ազամեանց
Աւետիք մանվելեանց
Գէորգ լազարեանց
,, մելրզաբէկեանց
Գրիգոր ավագեանց
,, թուանյեանց
Երեմիա դպ. ա. յովհաննէսեան
Մարգար գպ. ա. յովհաննէսեան
Մինաս մելքիսեանց
Յակոբ ս. ազրեսեանց

Յարութիւն Ներսիսեանց
Ներսէս Կրասիլնիկեանց
Սամուէլ Բաղիրեանց

ԳԱՀԻՐԻ

Մեսրովբ Արքեպիսկոպոս (2 օրինակ)

ԳԱՆՁԱԿ

Թադէոս վարդապ. փոխանորդ.
Թէոդորոս վարդապ. Չիրանեանի
Աստուածատուր քհ. ս. յարութիւնեանց
Աբրահամիկ քհ. բէգնազարեանց
Արսէն քհ. հասյեան
Գրիգոր քհ. բարաքելեանց
,, քհ. Թումանեան
,, քհ. յովսէփեանց
Դանիել քհ. ս. դանիելեանց.
Ղազիզ քհ. տաթեւցեանց
Եփրեմ քհ. մարտիրոսեանց
Միրզիչ քհ. ս. յովսէփեան
Յովհաննէս քհ. բայտուխտարեանց
,, քհ. ս. զաքարեանց
Ներսէս քհ. ս. յարութիւնեանց
Սիմէոն քհ. ս. խաչատուրեանց
Ստեփաննոս քհ. եղիազարեանց
Յակոբ Լիսիկեանց (նուիրեալ դպրոցին Գանձակու.)
Ներսէս ս. ներսէսեանց (նուիրեալ օր. դպրոցին Վաղարշապատ.)

Ի ՎԻՃԱԿԻՆ

Բանանց Անդրէաս քհ.
,, Պօղոս քհ.
Բարսեղ Պետրոս քհ.
Գառնակեր Յովսէփ քհ.
Գեւորգեան Յովհաննէս քհ.
,, Սահակ քհ.
,, Սիմէոն քհ.
Գեւորգեանց Գրիգոր քհ.
Խաչակաց Անտոն քհ.
,, Ստեփան քհ.
Ղարադաղլի Սարգիս քհ.
Միրզիկ Սարգիս քհ.
Նիւզդար Միքայէլ քհ.
Ոսկանեան Միքայէլ քհ.
Զովիդան Ղազար քհ.
Սարով Մեսրովբ քհ.
Սուշուշ Կարապետ քհ.
Փիփ Մովսէս քհ.
,, Պօղոս քհ
Քարահատ. Անտոն քհ.

ԳԱՐԱՍՈՒԲԱՁԱՐ

Պետրոս քհ. Եմիրճեանց
Աւետիք Թումանեան
Գրիգոր պ. ալթունճեանց
Խաչուկ եղոշեանց
Յովսեփ պարոնեան

ԳՅԼԱՐ

Ադամ վարդապետ,
Ավետան քհ. ատաուատուրեանց
Գեորգ քհ. իշխանեանց
Գրիգոր ս. քհ. ատիրեանց
,, քհ. Ի Ղարաճալիլ.
Թովմաս քհ. արքաիեանց
Խաչատուր քհ. ատաուատուրեան
Խոյին քհ. զորզանեանց
Միքայէլ ա. քհ. փոխվիանց
,, քհ. աւանեանց
,, քհ. մկրտչեանց
Յակոբ քհ. գրիգորեանց
Յովհաննէս ս. քհ. Թատրբէ-գեան
Սահակ քհ. փոխվիանց
Ստեփաննոս ա. քհ. ֆիլբանց
Ռաֆայէլ մելթոնեանց
Յովհաննէս քուլտրելիանց
Սիմէոն իլմիրեանց

ԳԵՈՐԳԵՒՍԿԻ

Սարգիս քհ. ս. պողոսեանց

ԳՐԻԳՈՐԱՊՕԼ

Դաւիթ ս. քհ. յանինեանց
Կարապետ քհ. մելքոնեանց

ԳՕԹԱՑ

Սոփիա տիկին բաբայեանց

ԳՕՐԻ

Գրիգոր ս. քհ. փանեանց
Եղիշէ քհ. ս. սահակեան
Յովհ ս. քհ. ս. մինասեանց
Ներսէս քհ. ս. պետրոսեանց
Ստեփաննոս ս. քհ.

Ի ՎԻՃԱԿԻՆ

Ալ Դաւիթ քհ.
Ամատրպալակ Գրիգոր քհ.
,, Յոհաննէս քհ.
Ամատգոր Յարութիւն քհ.
Դիրբ Յակոբ քհ.
Իսէրբուրան Միքայէլ քհ.
Կասպ Պողոսապ քհ.
Կարապետ Ղազար քհ
Կաւրխախեր Յովհաննէս քհ.
Զեկիէ Պետրոս քհ.
Ղարաղալ Մովսէս քհ.
Մոռիբրան Յարութիւն քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Ռափիլցիի Յակոբ քհ.
Ռուշլու Յարութիւն քհ.
Սուշրամ Միքայէլ քհ.
,, Յովսեփ ա. քհ.
Տիւնիսխան Զաքարիա վրդպ.
Տոյիս Թադէոս քհ.
Ցիսնիվալ Դաւիթ քհ.
,, Սողոմոն քհ.
Քամուրեղ Յովսեփ քհ.

ԳՈՎԼԻՃԻ

Անդրէաս Արքեպիսկոպոս
Աղգային դպ. (նուէր ի Մ. Սանասարեանցէ)
Աբրահամ վարդանեան
Ասլի մկրտչեանց
Աղասանն նազարբեկեան
Յարութիւն նազարբեկեան
Յովսեփ ֆիլիերճեան

ԳՈՐՊԱՆՏ

Աբսէն քհ. ս. զազարեանց
Անդրէաս մելքոնեանց
Ղազարոս Ղարաբիլիքեան Յակոբ Ղազեանց

ԴՈՒՇԵԹ

Աղեքսանդր քհ. ս. յովհաննեանց
Դաւիթ քհ. գիրկիսեանց
Յովհաննէս քհ. յարութիւնեանց

ԵԳԵՂԻՍ

Գեորգ քհ. յարութիւնեանց
Միքայէլ քհ. սարգարեանց
Հոգեսոր դպրոց

ԵԼԱՆԶԱՂԱԶ

Ստեփան Թիւրքեան

ԵԿԱՏԵՐԻՆՈԴԱՐ

Գեորգ քհ. մելքեանց
Մինաս ս. քհ. բարեանց
Սարկ. Սրապիոն պրատաչեան

ԵՑՕՆ

Մարգար ս. քհ. սուքիասեանց
Աւետիք դպ. նուրբեկեանց

ԵՐԵՒԱՆ

Եղիազար Արքեպիսկոպոս
Կարապետ վրդ. ալվազեանց
Աստուածատ. ս. քհ. խաչատրեան
Գեորգ քհ. Թադիանոսեանց
,, քհ. ս. յովսէփեանց
Խաչատր ս. ս. զազարեան
,, քհ. ս. խաչատրեան
Թաղիատուր քհ. բարսեղեան
Հարությունամ քհ. խաչատրեան
,, ,, բալլուչեանց
Միքայէլ քհ. ս. սարգսեան Ն.
Յարութիւն քհ. խաչատրեան
,, քհ. քեանդարեանց
Յովսեփ քհ. մելքոնց
Պողոս քհ. ալվազեան
Ստեփան քհ. ս. գրիգորեան
,, քհ. ս. խաչատրեան
Վանան քհ. ս. յովհաննիսեանց
Ալեքսան աստուածատրեանց
Թովմաս մ. հասյեանց
Հարությունամ Թադէոսեան
Միքայէլ տիգրանեան
Ռուբէն հասան – ֆալալեանցի նուէր հասարակական դպրոցարանին

Վանանայր Գեղարդու
,, Նշաւանու

Ի ՎԻՃԱԿԻՆ

ԲԱԺԻՆ ԱՊԱՐԱՆՈՒ

Ալիրոյեան Մելքիսեդեկ քհ.
,, Յակոբ քհ.
,, Պետրոս քհ.
,, Պողոս քհ.
Արզեղ Սարգիս քհ.
Ալիսաց Յակոբ քհ.
Ավետագիւղ Աստուածատր քհ.
Բաղարջոյեղ Գեորգ քհ.
Բլեր Մինաս քհ.
Գիշարլոյ Կարապետ քհ.
Գիշղիջայ Յովհաննէս քհ.
,, Նիկողայոս քհ.
Թարքեանոյ Ղուկաս քհ.
Իմիրոյ Գրիգոր քհ.
,, Մարտիրոս քհ.
ՂազանֆարԴանիել քհ.
,, Մելքիսեդեկ քհ.
Ղալայճի Ղազար քհ.
Ղարարոյ Յովհաննէս քհ.
Ղարանիոյ Ղազար քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Ներսէս քհ.
ՂարաջօրանԹադէոս
,, Պողոս քհ. քհ.
Ղարպիլիսխոնտակ քհ.
,, Յակոբ քհ.
Ղուշլի Յարութիւն քհ.
Մելիք Պետրոս քհ.
Մուշղի Յարութիւն քհ.
,, Պողոս քհ.
Մօղաչանուամ Յակոբ քհ.
,, Ոսկան քհ.
Շիրազալայ Աւետիք քհ.
,, Բարսեղ քհ.
Զամբրոյ Գասպար քհ.
,, Գրիգոր քհ.
Սամադարվժ. Մարգար քհ.
Սալլոյ Ստեփաննոս քհ.
Տամբրոյ Յակոբ քհ.
Տանագիրմեղ. Մելքիսեդեկ քհ.

ԲԱԺԻՆ ԱՐԿԵԱՂՈՒ

Բիլալոյ Յովհան քհ.
Զանճրոյ Յարութիւն քհ.
Ղազղա Թադէոս քհ.
Ղարաիսալ. Մարկոս քհ.
Զանճանֆի Յակոբ քհ.
,, Սաղոմոն քհ.
Քեչիվերան Մեսրոպ քհ.

ԲԱԺԻՆ ԳԱՌՆԻԿԱՍԱՐՈՒ

Աղբալ Միքայէլ քհ.
Աղուսանամղարոյ Պողոս քհ.
Աղջաղլլաղ Յովսեփ քհ.
Արուաշուտ Գրիգոր քհ.
,, Շմաւոն քհ.
Բալչանանի Ստեփաննոս քհ.
Բաշնարոյ Աւետիս քհ.
Բեկիչղալոյ Խաչանի քհ.
,, Ղազար քհ.
Գեղանիոյ Գեորգ քհ.
Դալիլոյ Գեորգ քհ.
Դարղալոյ Գեորգ քհ.
,, Դաւիթ քհ.
Դաւալոյ Գեորգ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
,, Պետրոս քհ.
Զօնրարոյ Մարգար քհ.
Թուանանոյ Յակոբ ս. քհ.
Թոխանիշլոյ Ղազար քհ.
Իսմանիշլոյ Ղազար քհ.
Իշվայ Թովմաս քհ.
,, Յարութիւն քհ.

Ղազարյան Ն. Խաչատուր քհ.
,, Ն. Յարութիւն քհ.
,, Վ. Եսայի քհ.
,, Վ. Յակոբ քհ.
Ղարանամղաց. Արխատակէս քհ.
Ղոյլաեան Վ. Գրիգոր քհ.
Ղուշամալի Խաճակ քհ.
Նովարզոյզ Ներսէս քհ.
Զիկիդամլ. Յովակիմ քհ.
,, Սիմէոն քհ.
Տիկին Բրդի Սահեան քհ.
Օղոչրբեկլ. Եփրեմ քհ.

Բաժին Զանգիսլասարու

Թազագիշ Կարապետ քհ.
,, Սարգիս քհ.
Նորագաւիր Դաւիթ քհ.
,, Մկրտիչ քհ.
Շենգաւիր Ն. Յովհաննէս քհ.
Զաֆարապատ ,, ,,
Վարազիար Մինաս քհ.
Փարաքար Գէորգ քհ.
Բալար Յովհաննէս քհ.

Բաժին Կոտայից

Առինջ Յովակիմ քհ.
Արամոնս Յովհան քհ.
Աւան Գէորգ քհ.
,, Գրիգոր քհ.
Բաղգիշ Աւետիս քհ.
Բարմարի Վարդան քհ.
Գնամրիս Սեթոն քհ.
,, Մինաս քհ.
Գեօկչիլիս. Դաւիթ քհ.
Լիլտա Արիստակէս քհ.
Թեղիսարաս Սարգիս քհ.
Ճարդան Յարութիւն քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Նորաշէն Յարութիւն քհ.
Շահաղ Մարտիրոս քհ.
Զրվիզ Մկրտիչ քհ.
Տեղարբակ. Հայրապետ քհ.
Բանաբեռ Մարգար քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Ներսէս քհ.

Բաժին Մաղմասրոյ

Աղապարս Աւետիս քհ.
,, Մարտիրոս քհ.
Ախտայ Ն. Անդրէաս քհ.
,, Ն. Գէորգ քհ.
,, Վ. Ղազար քհ.
Ադիամ Ղազար քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Արզուրան Յարութիւն քհ.
Բանի Ներսէս քհ.
Մարդավանք Մկրտիչ քհ.
Սօլակ Ներսէս քհ.
Ցօլակ Յակոբ քհ.
Բաղարձ Սարգիս քհ.
,, Վրթանէս քհ.
Բարուշանարդ. Մեսրոպ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.

Բաժին Շարուրայ

Այրարատ Պետրոս քհ.
,, Սահակիանոս քհ.
Խանիրար Եղիշէ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Նորաշէն Սահակիանոս քհ.
Վարազիար Գրիգոր քհ.
Քեչրաշ. Կարապետ քհ.

Բաժին Ցամաքաբերդի

Բարաքէլ Սողոմոն քհ.
Գուանարոր Յովհաննէս քհ.
Դիմաշեն Խաչատուր քհ.
,, Կարապետ քհ.
,, Սողոմոն քհ.
Եայլի Եղիազար քհ.
,, Պետրոս քհ.
Թայլարոշիկ Ղազար քհ.
,, Նիկողայոս քհ.
Դաղկաձոր Մկրտիչ քհ.
Շաղրիզ Գէորգ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Զըոլբա Գրիգոր քհ.
,, Ղազար քհ.
Զիկոշիլոշ Գասպար քհ.
,, Պօղոս քհ.
Ռնկամալ Աւետիս քհ.
,, Մկրտիչ քհ.
Սեբեան Վահանայրն
Յովհաննէս Գէորգ քհ.
Օրտակլոշ Գրիգոր քհ.
,, Սահակիանոս քհ.
Ցարոշխ Նիկողայոս քհ.

ՁԱՓԱՐԱԼ

Դանիէլ քհ. Դանիէլեանց
Յովհան ա. քհ. աստուծեանց
Աւետիք զարախանեանց

ՁՄԻՐՆԻԱ

Մարտիրոս ալիխարեանց
Յակոբ եսայեան
,, Չիվիճեան

ԹԻԼԼԱԻ

Աբէլ քհ. Սուքիասեանց
Գէորգ ա. քհ. ա. սարգիսեանց
Կարապետ քհ. Արալանեանց
Մելքիսեդէկ քհ. ա. Բարսեղեանց
Յակոբ քհ. Մամաչեանց
Յովսէփ քհ. ա. Յարութիւնեանց
Սարգիս քհ. ա. Սարգսեանց

Ի ՇՐՋԱԿԱՅԱՆ

Ղօրէլ Գէորգ քհ.
Մաստան Եսայի քհ.
Ուրբաթուշան Գէորգ քհ.
Սուքիասի Կարապետ քհ.
Սահիեսր Մարտիրոս քհ.

ԹԵՔԷՐԱՆ

Ազգ. Դպրոց (նուէր ի Մ. Սանասարեանցէ)
Մանուկ սակերիչ
Մերզա խան եղիազարեանց (2 օրին.)

ԹԷՄԻՐԽԱՆՇԻՐԱ

Խաչատուր ա. կ. օրբելեանց
Նորաշէն Սահակիանոս քհ.
Վարազիար Գրիգոր քհ.
Քեչրաշ. Կարապետ քհ.

Բաժին Ցամաքաբերդի

Բարաքէլ Սողոմոն քհ.
Գուանարոր Յովհաննէս քհ.
Դիմաշեն Խաչատուր քհ.
,, Կարապետ քհ.
,, Սողոմոն քհ.
Եայլի Եղիազար քհ.
,, Պետրոս քհ.
Թայլարոշիկ Ղազար քհ.
,, Նիկողայոս քհ.
Դաղկաձոր Մկրտիչ քհ.
Շաղրիզ Գէորգ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Զըոլբա Գրիգոր քհ.
,, Ղազար քհ.
Զիկոշիլոշ Գասպար քհ.
,, Պօղոս քհ.
Ռնկամալ Աւետիս քհ.
,, Մկրտիչ քհ.
Սեբեան Վահանայրն
Յովհաննէս Գէորգ քհ.
Օրտակլոշ Գրիգոր քհ.
,, Սահակիանոս քհ.
Ցարոշխ Նիկողայոս քհ.

ՁԱՓԱՐԱԼ

Դանիէլ քհ. Դանիէլեանց
Յովհան ա. քհ. աստուծեանց
Աւետիք զարախանեանց

ՁՄԻՐՆԻԱ

Մարտիրոս ալիխարեանց
Յակոբ եսայեան
,, Չիվիճեան

ԹԻԼԼԱԻ

Աբէլ քհ. Սուքիասեանց
Գէորգ ա. քհ. ա. սարգիսեանց
Կարապետ քհ. Արալանեանց
Մելքիսեդէկ քհ. ա. Բարսեղեանց
Յակոբ քհ. Մամաչեանց
Յովսէփ քհ. ա. Յարութիւնեանց
Սարգիս քհ. ա. Սարգսեանց

Ի ՇՐՋԱԿԱՅԱՆ

Ղօրէլ Գէորգ քհ.
Մաստան Եսայի քհ.
Ուրբաթուշան Գէորգ քհ.
Սուքիասի Կարապետ քհ.
Սահիեսր Մարտիրոս քհ.

ԹԵՔԷՐԱՆ

Ազգ. Դպրոց (նուէր ի Մ. Սանասարեանցէ)
Մանուկ սակերիչ
Մերզա խան եղիազարեանց (2 օրին.)

ԹԷՄԻՐԽԱՆՇԻՐԱ

Խաչատուր ա. կ. օրբելեանց
Մարտիրոս ա. քհ. դաւթեան
Թեմական տեսեան հայոց
Ուսումն. հայոց
Ալեքսանդրապոլի սարգսեան
Գրիգոր զեմչուկեանց
Մանուկ ալթինեան

ԻՆՆՆԱ

Գ. աբաչեան (նուէր ի Սանասարեանէ)

ԼԱՆՔԱՐԱՆ

Սահակիանոս քհ. ա. սահակիանոսեան

ԼՕՌԻ (Վիճակ)

Ագօրի Միքայէլ քհ.
Արդոշի Յովսէփ քհ.
Գիւլագարակ. Ս. քհնյք.
Դսեղ Յովհաննէս քհ.
Լիճան Սարգիս քհ.
Կարկառ Գրիգոր քհ.
Կոչրդան Դաւիթ և Եփրեմ քհնյք.
Հաթարա Յովսէփ Վրդպտ.
Հայտարբ. Յարութիւն քհ.
Ձոճկան և Որնակ քահանայից
Մարժ Գէորգ քհ.
Մղալիդ Սարգիս քհ.
Շահնազի Մարտիրոս քհ.
Ոչոչա Զաքարիա քհ.
Զաղալօղլի Եսայի քհ.
,, Յովհան քհ.
Սանահին Յովհաննէս քհ.
Վարդաբլր. Ս. քահանայք
Օձուն Ս. քհնյք.

ԽԱՍԱՎԵՒԻՐԹ

Սարգիս դ. եիւզպաշեանց

ԿԱԼԿԱՌԱ

Յովհաննէս ա. քհ. խաչիկեան
Ալեքսանդր յ արգարեանց
Թովմաս մելքաւմեան

ԿԱՐԻՆ

Ազգ. դպրոց Հայոց (նուէր ի Մ. Սանասարեանցէ)

ՀՆԱՁՈՐ

Յակոբ քհ. Թոսունեանց
Մարտիրոս յ. Նազարեանց
Յովհաննէս մուրատ-մանուկ պէյ

ՂԱԶԱԽ (Վիճ.)

Աիտա վ. Սահակիանոս քհ.
Դօսալոշ Դաւիթ քհ.
Խաչալոշոր Յովսէփ և Սահակիանոս քհնյք.
Կօրի Սիմէոն Յովհան և Գրիգոր քհնյք. (2 օրին)
Կողբ Գէորգ և Ղազար քհնյք.
Հաղարժին Պօղոս վարդապետ
Ղազալայ Մկրտիչ քհ
Ղօշիորան Յարութիւն և Սարգիս քհնյք.
Ոզոչնիրալ Մկրտիչ և Վարդան քհնյք.
Պարան Աւետիք և Սահակիանոս քհ.
Պողոսքիլիս Կարապետ քհ.
Սեւքար Եսայի և Յովակիմ քհնյք.
Տէլինճան Յարութիւն քհ.
Քարվանարդ. Ղուկաս քհ.

ՂՈՒԲԱՅ

Աւագ քհ. ավշարեանց
Խաչատուր քհ. ա. ղազարեան ի Քիլվար.
Մկրտիչ քհ. արգանուշեանց.
Յովսէփ քհ. աշուղեան
Յարութիւն քհ. ի Խաչմազու
Անտրան դասաբեան
Անդրէաս ատեանցէ նուէր դպրոցին Քիլվարու
Աւետիս դպ. ոգամալեան
Բոզդան սալամբէկեանց
Խաչատուր մելիք դաւայեան
Մխ. դպրոց (ի Մ. սարգսեանցէ նուէր)
Մուշեղ մեհրապետեանց
Յովհաննէս բարանեան
Նիկողոս արիստոդեմեանց
Պետրոս արելեան
Սաղաթիէլ գասպարեան

ՄԱՆԶԵՍԹԵՐ

Հայկական ընկերութիւն

ՄԵԼԻԹՈՓՕԼ

Գէորգ քհ. Թորոսեան
Գէորգ զարամանդեան
Սահակ Թելիլեան
,, Յեսանզադէ

ՄՈԶԴՈԿ

Աբրահամ քհ. բեժանեանց
Դաւիթ քհ. սուրբեան
Զալուստ քհ. Թամանեան
Դաւիթ քհ. շահինեանց
Թադէոս ա. քհ. խաչատրեանց
Հոգաբարձութիւն ծխ. դպրոցի
Յովհաննէս ա. քհ. խաչատրեանց
Յարութիւն գեանջուժեանց
,, շօրաքանեանց
Շուշան ալ. գեանջուժեանց նը-փերբ օրիորդ. դպրոցին
Պողոս շլթեանց

ՄՈՍԿՎԱ

Յակոբ ա. քհ. սուրբենեան
Յարութիւն քհ. տ. ղազարեանց
Լազարեան Ճեմարան
Մելքոն գասպ. փանեանց
Միքայէլ արամ. սահակիանց
Յովհաննէս սահակ. յովհանեանց

ՄՈՒՇ

Աղդ դպրոց հայոց (նուէր ի Մ. Սանասարեանցէ)

ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ — ՀԻՆ.

Մամբրէ վարդապետ
Թադէոս քհ. տ. գասպարեան
Կարապետ քհ. զաքարեան
Մկրտիչ տ. քհ. սարգսեան
Սահակ քհ. տ. մարգարեան
Յարութիւն տ. եսայեանց

Ի ՎԻՃԱԿԻՆ

Յովակիմ եպիս. հայր ս. Ստեփ.
Կարմիր վանուց
Առնիլ Աւագ քհ.
Ասատուրատ Աբրահամ քհ.
,, Իսահակ քհ.
,, Ստեփաննոս քհ.
Գիժուժոր Յարութիւն քհ.
Գուռնր Ստեփան քհ.
,, ,, քհ.
Գաւիրզնդ. Կարապետ քհ.
Սիմեանաց Գրիգոր քհ.
,, Վարդան քհ.
Զնաբերդ Յովակիմ քհ.
,, Մանուկ դպիր
Թմբռոլ Անտոն տ. քհ.
,, Սիմէոն քհ.
,, Ստեփաննոս քհ.
Խալիլլոռ Մկրտիչ քհ.
Խալիլաշ Պետրոս քհ.
Հալիմար Դանիել քհ.
Ղարսիանա. Յովհաննէս քհ.
Մեծոր Թադէոս քհ.
Նոյնգիշղ Սարգիս քհ.
Շրխանանմ. Արխտակէս քհ.
,, Գաբրիէլ քհ.
,, Սմ. դպրոցին
Ոնդոռնօր. Մարգար քհ.
Զանռոնկ Կարապետ քհ.
,, Մարտիրոս քհ.

ԳՕՂԹՆԻՐ

Աղայ Մատթէոս քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Դիր Ստեփան և Վրթանէս քհնչք:
Հանդամէջ Մարտիրոս քհ.
Ռամիս Գասպարքհ.
Ցնակերտ Ստեփան քհ.
Ցղնայ Ստեփան քհ.
,, Ստեփաննոս տ սարգսեանց
Փառոկ Հայրապետ քհ.
Քաղաքիկ Երեմիա քհ.

ԵՐՆՋԱԿ

Ազակեօղնազրա Սարգիս քհ.
Ապրակոնենի Գրիգոր քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Արազին Աբրահամ քհ.
Գղնուր Եղիշէ քհ.
,, Խաչէն քհ.
Եպրանչայ Գրիգոր քհ.
,, Սարգիս քհ.
Ղազանճի Թադէոս քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Մաւնաբգստոնքզա Գաբրիէլ քհ.
Նորաչէն Կարապետ քհ.
Շոռուր Ստեփան քհ.
Ջուղայ Սարգիս քհ.
,, Վրթանէս քհ.
Փորադաշտ Յովհաննէս քհ.
Քեսարիմբի դիզ. Յարութիւն քհ.
,, Սմ. դպրոցին

Վայոց—ձոր

Ազաղիր Սիմէոն քհ.
Ալմաղոռ Խաչատուր քհ.
Ադաբանաձոր Ղազար քհ.
Այնաբ Մարտիրոս քհ.
Արխայ Մկրտիչ քհ.
Բալբերանդ Յակոբ քհ.
Գնիլիկ Թադէոս քհ.
Գնանվազ Մարգար քհ.
Դրլեգազ. Մկրտիչ Սարգսեանց
Եղիի Մկրտիչ քհ.
Էրնազին Աւագ քհ.
Խալիկ Խաչատուր քհ.
Կորատիզ Պողոսատր քհ.
Հերեր Մկրտիչ քհ.
Ղոյրոռ ,, քհ.
Մալիկկայ Խաչատուր քհ.
Մարտիրոս Աբրահամ քհ.
Ռրնդ Գրիգոր քհ.
Սիրս Յովսեփ քհ
Սուղրանք. Վարդան քհ.
Փաշտոռ Աւագ քհ.
Փոռ Պողոս քհ.
Քարագրոնց Յարութիւն քհ.
Քեղիկեանք Կարապետ քհ.
Օրբաքեանք Մարգար քհ.

ՆԱԽԻՋԵՒԱՆ — ՆՈՐ

Գրիգոր Եղիսկ. աղամիրեան
Ալեքսան քհ. չօրայեան
Անանիա քհ. փիրալեանց
Աստուածատուր քհ. աստուածատրեան
Բարսեղ տ. քհ. պողոսվեան
Գաբրիէլ քհ. տ. սարգսեանց
Գրիգոր քհ. պարթևաբեան
,, քհ. տ. առաքելեանց
Եղիա տ. քհ. յարենկեանց
Թովմաս տ. քհ. գանձապետեան
Խաչատուր տ. քհ. զարիգեանց
,, քհ. խաչատրեանց
Կարապետ քհ. չօլաբեան
Մարգար քհ. չէրբէրեան
Մելքոն քհ. տ. բաղդասարեան
Միքայէլ քհ. տ. միքայէլեան
Պողոս քհ. զարիգեանց
Յակոբ քհ. շատուրեանց
Յովակիմ քհ. ստեփաննոսեան
Յովհաննէս քհ. պիթանդիլեանց
,, քհ. սարգսեանց
,, տ. քհ. տոխատեան
Նիկողայոս քհ. սաղիմեանց
Պողոս տ. քհ. խրատեանց
,, սարգսեանց
Սարգիս քհ. մարտիրոսեանց
,, քհ. սակերչեան
Ստեփաննոս քհ. պարտատեանց
Անդրէաս խաչատրեան
Առաքել դպ. նուիրեկեան
Աստուածատուր դպ. նոնոպոլեան
,, սալթիկեանց
Գաբրիէլ դպ. չոլեանեան
,, չուբարեանց
,, դպ. պարականեանց
Գէորգ խաթրանեանց
,, խոճայեանց
Գրիգոր թամազայեան
Նայի բաղդասարեան
Թադէոս քէոլէ-չինիեան
Թորոս դպ. գրիգորեան
Լուսեղէն փէհլիվանեան
Խաչատուր ծառուկեան
,, դրիսատուրեան
Խաչերես. ատեթեան
Խաչիկ թիմիրեանց
Ղազարոս դպ. պարտոխեանց
Մատթէոս երեցոխեանց
Մարգար դպ. տ. սարգսեան
Միքայէլ պէօրեկճեանց
,, դպ. տիրիկերեան
Յակոբ խրլամեանց
Յարութիւն դպ. թանդրոյեան
,, կարապետեան
,, տուրպանեան
Յովհաննէս պապվեան
Նիկողայոս դպ. տ. սարգսեան
Պետրոս խամամեանց
,, դպ. հալաճեանց
,, դպ. չափարեան
Սիմէոն տարի. մարմարեան
Վարդան հարալեանց
Օնան չուրպատեան
Օգանէս քաչալեան

ՆՈՒԽԻ

Գրիգոր վրդպտ. Փոխանորդ
Առաքել քհ. կոտչեանց
Կիրեղ քհ. մէլքոնեանց
Մեսրոպ քհ. քեխեանց
Մինաս քհ. տ. պողոսեանց
Մովսէս քհ. տ. դանիէլեանց
Սահակ քհ. տ. յակոբեանց
Սիմէոն քհ. տ. պողոսեանց
Աստուատուր դպ. տ. համբարձումեան
Խաչատուր դպ. տ. խաչատրեանց
Սմ. դպրոց
Կարապետ դպ. փիրզատեանց

Ի ՎԻՃԱԿԻՆ

Այիսար Աւետիս քհ.
Ագիրիդրան Յովհաննէս քհ.
,, Համբարձումէ քհ.
Ամիրվան Յարութիւն քհ.
Այտինիրոլ. Խաչատուր քհ.
Բէզիրաբեանց Մկրտիչ քհ.
Բլեզ Յարութիւն քհ.
Գեղարքոչլղ. Դանիէլ քհ.
,, Ղազար քհ.
,, Մկրտիչ քհ.
Գրդատիզ Խաչատուր քհ.
,, Հայրապետ քհ.
Դաշրոռչղ Յարութիւն քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Եղդրեղրոռ Կարապետ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Զանչանաց ,, քհ.
Զառուի Աղարիա քհ.
,, Աստուածատուր դպ.
Երմանիրդ. Խաչատուր քհ.
Թօսիկ Մինասէ քհ.
Թոսիր Անանիա քհ.
Խանաբատ Առաքել քհ.
Կարիս Մկրտիչ քհ.
Խաշկաչեն Եփրեմ քհ.
Հաշարիկ Աստուածատուր քհ.
,, Գասպար քհ.
,, Եղիազար դպիր
Ղազարաբլի Նայի քհ.
Ճալիբ Իգնատիոս քհ
,, Յարութիւն քհ.
Մալղ Հայրապետ քհ.
Միրզաբեկլ. Մարտիրոս քհ.
Մեկլիս Հայրապետ քհ.
Նիմիրատատ Ղազար քհ.
Նիմ Աւագ քհ.
,, Գաբրիէլ քհ.
,, Խաչատուր քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Սարգիս քհ.
,, Մկրտիչ դպիր
,, Սարգիս ,,
Զանազդրոռ. Յակոբ քհ.
Զարդաբ Համբարձում քհ.
Ջուղամիլ Յարութիւն քհ.
Սաիրեգ Սիմէոն քհ.
Սկօգիր. մ. Նիրսէս քհ.
,, Սարգիս քհ.
Սուղ. Նուրբ. Աւետիս քհ.
,, Պետրոս քհ.
Վարդապէն Գալուստ քհ.
,, Աղեքսանդր դպ.
Գեանգակ Աւագ քհ.
Օրմանրոռ Մկրտիչ քհ.

ՇԱՄԱԽԻ

Թադէոս Եպիսկոպոս
Համազասպ վարդապետ
Յովհաննէս քհ. տ. տարպեան
Սահակ քհ. տ. սամսոնեանց
Սարգիս տ. քհ. փիրմիրեանց
Միքայէլ բեգ ավշարեան

Ի ՎԻՃԱԿԻՆ

Այշոդրանդր. Արխտակէս քհ.
Աւանդանէն Աստուածատուրքհ
,, Ղազար քհ.
Բոզավանդ Պողոս քհ.
Գանձակ Թորոսոս քհ.
Դեսարանա. Աղեքսանդր տ. քհ.
Գիրք Բաղդասար տ. քհ.
,, Մեսրոպ քհ
Զարգեսար. Յովհաննէս քհ.
Կոմարիանկ Ներսէս քհ.
Ղազակա Գաբրիէլ քհ.
,, Սարգիս քհ.
Մատրաս Առաքել քհ.
,, Գաբրիէլ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Ոչլաղ Յարութիւն քհ.
Ռոշանաշեն Ներսէս քհ.
Սաղիան Սահակ քհ.
Վանքաշեն Մովսէս քհ.
Փաքակրոռ Գրիգոր քհ.
Քեսարրանց Կարապետ քհ.
,, Յարութիւն քհ.

Քէյվանեան Նահապետ քհ.
Քէշիշեան Աղէքսանդր քհ.

ՇՈՒՇԻ

Աբիսաակիա Վարդապ.
Բարսեղ քհ. ա. Մովսէսեանց
Գաբրիէլ քհ. Յովհաննէսեան
Գէորգ քհ. ա. Խաչատրեան
Գրիգոր քհ. ա. Զաքարեանց
Դանիէլ քհ. ա. Դանիէլեանց
,, քհ. ա. Գրիգորեան
Եսայի քհ. Նազարեանց
Խաչատուր ա. քհ. Զալարբէկեանց
Կարապետ ա. քհ. Հովհաննէս
,, քհ. ա. Դանիէլեանց
Ղևոնդ քհ. Հեթումեանց
Յարութիւն քհ. Մելքոնեանց
Յովհաննէս ա. քհ. Ավշարեանց
,, քհ. Մոխսուրեանց
,, քհ. ա. Գաբրիէլեանց
,, քհ. ա. Մարտիրոսեանց
Ռափայէլ քհ. Վրթանէսեանց
Սիմէոն քհ. ա. Խորայէլեանց
Սարգիս քհ. ա. Ասուծատրենց
Վահան քհ. Շահունեանց
Աղէքսան պաղատասարեանց
Դաբրիէլ ազամալեանց
Գրիգոր զալենց
Հայրապետ բէկ սարա խանբէ-
կենց
Ղազար մ. վարդապետեանց
Մկրտիչ սաէյեանց
Պետրոս ալէքսանեանց
Սիմէոն կասանդրեանց

Ի ՎԻՃԱԿԻՆ

Ազոռ Պետրոս քհ.
Ալիղուշի Սահակ քհ.
Ալչան Պաղտասար քհ.
Առաքելեր Աբրահամ քհ.
,, Եսայի քհ.
,, Սահակ քհ.
Ավետիս Յակոբ քհ.
Աշեսարանց Աղէքսանդր քհ.
,, Մարտիրոս քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Բալդուշլոյ Հայրապետ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Բանալոյեր Աղէքսանդր քհ.
,, Գրիգոր քհ.
,, ,, քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Բարխ Մովսէս քհ.
Բիլիանց Շմաւոն քհ.
Գանձասար Սրմամ քհ.
,, Պետրոս քհ.
Գիշիխարաղ Զաքարիա քհ.
Գիշլասան Մովսէս քհ.
Դանիլոյ Սարգիս քհ.
Դանիլեան Յովհաննէս քհ.
Դաշտարի Եսայի քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Դաշլուշլաղ Աբրահամ քհ.
Դուզմի Աղէքսանդր քհ.
Դոնմարդ Պետրոս քհ.
,, Պողոս քհ.
,, Սարգիս քհ.
Դրախտիկ Յովսէփ քհ.
Իրիցէ Կարապետ քհ.
Թաղասեռ Սարգիս քհ.
Թաղասարեր Աբրահամ քհ.
Թաղլար Դաւիթ քհ.
,, Ղուկաս քհ.
,, Պետրոս քհ.
,, Պողոս քհ.
,, Պողոս քհ.
Թաղոս Յակոբ քհ.
Թրիլիցիկ Յովսէփ քհ.
Խանասպետ Միքայէլ քհ.
Խանձաձոր Յովհաննէս քհ.
Խանձկի Յովհաննէս քհ.
Խալեանց Գրիգոր քհ.
Խնձորասան Ասատ քհ.
,, Գրիգոր քհ.
,, Միքայէլ քհ.
Խոնարհիանի Խաչատուր քհ.
,, Մովսէս քհ.
Խրիմեան Թոմակէս քհ.
Խրիմեանցոր Եփրեմ քհ.
Ծակոնոր Գրիգոր քհ.
Ծմակաձոր Գրիգոր քհ.
Ծմակեան Գրիգոր քհ.
Ծովասեղ Յովսէփ քհ.
Կաղարծի Մատթէոս քհ.
Կամբրակիրէջ Միքայէլ քհ.
Կիւնեյճեան Մանասէ քհ.
,, Թոմակէս քհ.
,, Սահակ քհ.
,, Սարգիս քհ.
Կոշապետ Խաչատուր քհ.
,, Պետրոս քհ.
,, Սարգիս քհ.
Հաթերդ Միքայէլ քհ.
Հակակ Մովսէս քհ.
Հատրոբ Բարսեղ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Սահակ քհ.
Հարբար Աղէքսանդր քհ.
Զարեաշ Սարգիս քհ.
Հայի Յակոբ քհ.
Հիլիս Խաչատուր քհ.
Հղրդի Գաբրիէլ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Զարձոր Կարապետ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Զոր Պողոս քհ.
Ղազանչի Կարապետ քհ.
Ղազարի Աղէքսանդր քհ.
Ղալաղլլիսի Եփրեմ քհ.
,, Միքայէլ քհ.
,, Յովսէփ քհ.
,, Սահակ քհ.
Ղազրալի Գրիգոր քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Ղարաբոշլի Դանիէլ քհ.
Ղարալիմար ,, քհ.
Ղաշամեան Խաչատուր քհ.
Ղրղղոյ Գրիգոր քհ.
Ղրիմեաղ Թոմաս քհ.
Ղրլլոյ Մարտիրոս քհ.
,, Միքայէլ քհ.
,, Մկրտիչ քհ.
Ղուզիմարտ Աղէքսանդր քհ.
,, Պողոս քհ.
Ճանիսարեան Յարութիւն քհ.
Մաղավուզ Յովհաննէս քհ.
Մանուշեան Գրիգոր քհ.
Մաշամիշ Դանիէլ քհ.
Մարգիսեան Սարգիս քհ.
Մարմաշ Աղէքսանդր քհ.
,, Զաքարիա քհ.
Մեծշեան Հայրապետ քհ.
,, Սարգիս քհ.
Միրիշեան Գրիգոր քհ.
Մշկատատ Խաչատուր քհ.
Մոխրաթաղ Գաբրիէլ քհ.
Մոշամեան Աբրահամ քհ.
Նախիջեւանի Գաբրիէլ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Նիկի Առաքել քհ.
,, Գրիգոր քհ.
Նորագիւղ Աղէքսանդր քհ.
Նարշեան Աբրահամ քհ.
,, Հայրապետ քհ.
,, Յակոբ քհ.
Ն. Սղեանք Ասիսիք քհ.
,, Միքայէլ քհ.
Ն. Շեան Կարապետ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
,, Պետրոս քհ.
Շուշանեանք Սասուծատուր քհ.
,, Թովմաս քհ.
,, Յովսէփ քհ.
,, Պետրոս քհ.
Զայլոյ Վ. Մինաս քհ.
,, Ե. Վարդան քհ.
Պոլի Յարութիւն քհ.
Զաղացներ Ասատ քհ.
Սարաշ Մարտիրոս քհ.
,, Մկրտիչ քհ.
Սարգսաշեան Սարգիս քհ.
Սեյտիշեան Անդրէաս քհ.
Սէրուշլան Ղուկաս քհ.
Սիսորաշ Յարութիւն քհ.
Սղնախ Հայրապետ քհ.
Սպիտակշեան Յովհան քհ.
Սոս Յովհաննէս քհ.
Վաղուհան Պետրոս քհ.
Վանք Մեսրոպ քհ.
Վարազար Գրիգոր քհ.
,, ,, ,,
Վարուժագրող Ռափայէլ քհ.
Վ. Շեան Գրիգոր քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Տող Յովհաննէս քհ.
,, Սարգիս քհ.
Տօլանլար Սարգիս քհ.
Տանիշեան Յովհաննէս քհ.
Փիրաքանալ Գաբրիէլ քհ.
Քառասան Կարապետ
Քերբ Յովհաննէս քհ.
Քիլիկ Խաչատուր քհ.
Քայրեկ Ասատ քհ.

ՊԱՔԱՎԻԱ

Մ. Յորդանանեան
Պ. Մայիլ

ՊԱՀԱՆՍԱՐԱՑ

Մարտիրոս պոյաճեանց

ՊԱՅԱԶԻՏ—ՆՈՐ

Անանեան վրապ. գործակալ
Գրիգոր քհ. բալապեզեանց
Թադէոս քհ. ա. արքահանեանց
Իսահակ քհ. ա. Իսահակեանց
Միքայէլ քհ. Լեղբաչեանց
Յակոբ քհ. ,,
Յովհաննէս քհ. ա. Յակոբեանց
Սահակ քհ. ա. Մովսէսեան
Սարգիս քհ. ա. Յովհաննան
Վարդան քհ. Մինասեան

Ի ՎԻՃԱԿԻՆ

Ադամեան Գրիգոր քհ.
Ալիղրոբի Սարգար քհ.
Ալիյարոյ Գէորգ քհ.
Ավդալաղլլ. Յարութիւն քհ.
Ադիեան. վ. Բարսեղ քհ.
,, Ե. Յովհաննէս քհ.
Բաշքեանի Միքայէլ քհ.
Բաբարդեան Յովհաննէս քհ
,, Նիկողայոս քհ.
Գեղոյակրեղ Գրիգոր քհ.
Գեղամլրդ. Մինաս քհ.
,, Սարգիս քհ.
Գեղոյ Կարապետ քհ.
,, Մեսրոպ քհ.
Դալիղարաշ Ղազար քհ.
,, Միքայէլ քհ.
,, Յակոբ քհ.
Երանուշ Յարութիւն քհ.
,, Սիմէոն քհ.
Զաղալոյ Ղազար քհ.
Զոլոսիալ Գրիգոր քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Սարգիս քհ.
Ծակքար Սահակեանս քհ.
Զարանլիս. վ. Զաքարիա քհ.
,, Ե. Սարգիս քհ.
Ղլղաղ Մխիթար քհ.
Ղազալի Յովհան քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Օհան քհ.
Ղրիբոշլղ. Յովհան քհ.
Նորագիւղ Ասատ քհ.
,, Միքայէլ քհ.
Վալիսաղալ. Սահակեանս քհ.
Բեռասան. Դանիէլ քհ.
,, Գեորգ քհ.
Բեարիմբ. Վարդան քհ.
Բիշզալի Խաչատուր քհ.
Բոլաղբան Յովսէփ քհ.
,, Մկրտիչ քհ
Փաշաքենց Անտոն քհ.
,, Սահակեանս քհ.

ՊԵՏՐՈՎՍԿԻ

Պողոս քահանայ
Գեորգ ա. գաբեանց

Ս. Պ. ՐՈՒԻԳ

Եփրեմ վրդպ. ալթինեանց
Յովհաննէս քհ. պողոսեանց
Խաչատուր սարկ. խանթարեանց
Կարապետ հեքանց
Միքայէլ ամիրգեանց
,, մինասարեանց
Մկրտիչ ս. սանասարեանց
Յակոբ խաչատրեանց
Յովսէփ իզմիրեան
Սահակեանս գրիգորեանց

ՍԻՄԵԻՐԱՊՕԼ

Օգսենտ քհ. կողչակեանց
Աւետիք խրէպնիքեանց
Հոգեւոր դպրոց
Յովակիմ դպ. յակոբեան

ՍՊԱՎԻՐԱՊՕԼ

Պետրոս ա. քհ. պոտիկոնեանց
Հոգեւոր դպրոց

ՍՂՆԱԽ

Արշակ քհ.
Գեորգ քհ. ա. դաւթեան
Եղիշէ քհ.
Մխիթար քհ. մխիթարեանց
Սարգիս քհ. ա. սահակեանոսեան
Սահակ. ա. քհ. ա. սահակեանոսեանց
Սրապիոն քհ. ա. բաղդասարեանց
Աղեքսանդր դպ. պօղոսեանց
Մխ. դպրոց (նուէր ի Գեորգ լիանգիանցէ).

Ի ՇՐՋԱԿԱՅԻՆ

Անուգայ Սահակեանոս քհ.
Գուրջանեան Անդրեաս քհ.
Վկիսցիի Ներսէս քհ.

Ս. ԽԱՉ ՔԱՂԱՔ

Գեորգ քհ. ազարեանց
Զաքարիա քհ. սերբերեանց
Յովսէփ քհ. մուրդուզեանց

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ

Զաքարիա քհ. մաղենցեանց
Թադէոս ա. քհ. զաքարեանց
Յակոբ քհ. սահակեանոսեանց
Յովհաննէս քհ. ատոգեանց
Վարդան քհ. թոնոյեանց

Ի ՇՐՋԱԿԱՅԻՆ.

Բաժին Աշտարակայ

Աղասարակ Առաքել քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Ներսէս քհ.
,, Սարգիս քհ.
,, Սահակեանոս քհ.
Բիւրական Թումանոս քհ.
Եղվարդ Թադէոս քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Սարգիս քհ.
,, Սահակեանոս քհ.
Թալին Խաչատուր քհ.
Խարբի Հայրապետ քհ.
,, Յովակիմ քհ.
Հոլ Աղեքսանդր քհ.
Ղազարիր Գեորգ քհ.
,, Վարդան քհ.
Մուղնի Բարսեղ քհ.
Յովհաննես. Բարսեղ քհ.
Պեղեր Յարութիւն քհ.
Պլակաւ Եսայի քհ.
,, Յարութիւն քհ.
,, Յովակիմ քհ.

Բաժին Կողբայ

Ախտագեղ Յովհան քհ.
Դիւղիչայ Յովհաննէս քհ.
,, ,, քհ. սիմէոնեանց
Կողբ Առաքել քհ.
,, Գեորգ քհ.
,, Խաչատուր քհ.
,, Յարութիւն քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Յովսէփ քհ.

Բաժին Մասեացոտան

Արմաւիր Յարութիւն քհ.
Արմրլու Յակոբ քհ.
Այրարատ Գեորգ քհ.
,, Գրիգոր քհ.
Գեղրոտ Թադէոս քհ.
,, Սահակ քհ.
Եղվիդեր Մարտիրոս քհ.
Դուզիկիսա. Եփրեմ քհ.
,, Մինաս քհ.
Դուրդուզլի. Մովսէս քհ.
,, Յարութիւն քհ.
,, Սահակ քհ.
Մարգարա. Գրիգոր քհ.
Մոլլաբէյլու. Եղիշէ քհ.
,, Յակոբ քհ.
,, Սիմէոն քհ.
Շահրիար Մկրտիչ քհ.
,, Սահակ քհ.
Ուզունհօր. Գրիգոր քհ.
,, Յակոբ քհ.
Զիրռէիլի Խաչատուր քհ.
Զաքարապ. Խաչատուր քհ.
,, Սիմէոն քհ.
Սարտարլու. Յովհան քհ.
,, Պօղոս քհ.
Քաղաքեարիա Յովհաննէս քհ.

Բաժին Մասարու

Ադիլաւան Սահակեանոս քհ.
Գեօղրա Դաւիթ քհ.
Դարղալու Պօղոս քհ.
Դարբղալու Յովսէփ քհ.
Թալին Գեորգ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Դրմլու Համբարձում քհ.
Մատարա Գեորգ քհ.

Բաժին Սուրմալուոյ

Ալեքլու Ա. Եսայի քհ.
Ալիղանլուլ. Խաչէն քհ.
Ալիղզլլ Եղիազար քհ.
,, Սարգիս քհ.
Ալիջան Գրիգոր քհ.
Բլուր Եփրեմ քհ.
Բնարլու Յարութիւն քհ.
Դալլուռուն. Կարապետ քհ.
,, Սարգիս քհ.
Զաքրլու Գեորգ քհ.
Էվիլար Մովսէս քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Թէքլու Դանիէլ քհ.
Իգանիր Մատթէոս քհ.
,, Սահակեանոս ա. քհ.
Իգանիրամա Սարգիս ա. քհ.
Խալիֆլու Կարապետ քհ.
Հիւսէյն Անտոնէ քհ.
Նաճաֆլի Յովհաննէս քհ.
Փանիկ ,, քհ.

Բաժին Վաղարշապատու

Ալիբեկլու Գրիգոր քհ.
,, Ներսէս քհ.
Ադաւնատ. Առաքել քհ.
Աղճաղալայ Սարգիս քհ.
Այրանլու վ. Զաքարիա քհ.
Գրատբայ Մկրտիչ քհ.
Դոխա Սեդրակ քհ.
Զեյվոյ Բարսեղ քհ.
,, Յակոբ քհ.
Խաթուռլիրիս. Կարապետ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, վ. Յովհան քհ.
Խալգիրլ Գրիգոր քհ.
Խղնավուզ Մկրտիչ քհ.
Հայրաղ Ներսէս քհ.
,, Սահակեանոս քհ.
Հաջիղալայ Յովհաննէս քհ.
Սամաղար Յակոբ քհ.
,, Յարութիւն քհ.
Քեօրփալու Մովսէս քհ.
Ֆռանկանոց Մկրտիչ քհ.

ՎԱՆ

Ազգ. դպրոց հոյոց (ի Մ. Սանասարեանցէ)

ՎԼԱՏԻԿՈՎԿԱՍ

Գալուստ քհ. Թումանեանց
Մինաս քհ. մերանեանց
Գեորգ խ. կիրեչեանց

ՏԱԹԵՒ

Յովհաննէս վրդպտ.
Գրիգոր քհ. պետրոսեան
Յովհաննէս քհ. ա. յակոբեան
Սիմէոն քհ. քալեանց

Ի վիճակին

Ագարակ գ. Աբրահամ քհ.
,, մ. Դաւրիէլ քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Ալիկու Մկրտիչ քհ.
Ալիպուլի Սարգիս քհ.
,, Սղոմոն դպ.
Ալիսարիան Ղազար քհ.
Աղդիանդ Գուրգեն քհ.
Անկիղպակոր Խաչատուր քհ.
,, Յարութիւն քհ.
,, Յովհան քհ.
,, Յովսէփ քհ.
Առաջաւոր Սահակ քհ.
Բաղակ Դանիէլ քհ.
,, Մարտիրոս քհ.
Բեհա Սահակ քհ.
Բնուռնիկ Մկրտիչ քհ.
Բռանկոր Գարեգին քհ.
,, Գեորգ քհ.
,, Մինաս քհ.
,, Յարութիւն քհ.
,, Ներսէս քհ.
Գեհատաղ Յովսէփ քհ.
Եայլի Յարութիւն քհ.
,, Սարգիս դպ.
Երիցարար. Սիմէոն քհ.
Երեցվանիկ Գեորգ քհ.
,, Մեսրոպ քհ.
Զեյվայ Գաւիթ քհ.
,, Միքայէլ քհ.
Ըրկեկանց Մկրտիչ քհ.
Հազագիրդ Մկրտիչ քհ.
Լիճք Պետրոս քհ.
,, Սահակ քհ.
Լծեն Աստուածատուր քհ.
,, Խաչատուր քհ.
Լոր Մկրտիչ քհ.
Խնուծախ Գրիգոր քհ.
,, Պօղոս քհ.,
Խնձորիսկ Մարտիրոս քհ.
,, ,, ,,
,, Մկրտիչ քհ.
,, Մովսէս քհ.
,, Աղեքսանդր դպ.
,, Դաւիթ դպ.
,, Սիմէոն դպ.
Խղնավար Գրիգոր քհ.
,, Միքայէլ քհ.
Խոտ Մարտիրոս քհ.
,, Զաքարիա քհ.
Խոտուսն. ն. Գեորգ քհ.
,, վ. Պետրոս քհ.
Խոտանց Յակոբ քհ
Կայեր Յովհաննէս քհ.
Կարմենեան Աբրահամ քհ.
Կաւարտ Դանիէլ քհ.
Կորիս Դաւիթ քհ.
,, Իսրայէլ քհ.
,, Հայրապետ քհ.
,, Աղաբեկ դպ.
,, Եղանի դպ.
Կորնիձոր Գրիգոր քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
,, Սղոմոն քհ.
,, Զաքարիան դպիր
Հալիձոր Յարութիւն քհ.
Հանդ մ. Պօղոս քհ.
,, փ. Գրիգոր քհ.
Զաբաղդա մ. Միքայէլ քհ.
,, մ. Վարդան քհ.
,, փ. Սահակ քհ.
Մազրաչ Կարապետ քհ.
Մաղեզ Մատթէոս քհ.
Մաղանջուղ Մկրտիչ քհ.
Մեղրի Անտոն քհ.
,, Գեորգ քհ.
,, Պօղոս քհ.
Միանդեանդ Մինաս քհ.
Նորաւանիկ Աւետիս քհ.
Շողաթ Եսայի քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Շիկանոզ Գեորգ քհ.
,, Մարտիրոս քհ.
Շենաբաղ Մինաս քհ.
,, Յովհաննէս քհ.
Շինուռնայր Դաւիթ քհ.
,, Հայրապետ քհ.
,, Յակոբ քհ.
Շշկերտ Մարտիրոս քհ.
Շուանիձոր Ազարիա քհ.
,, Անտոն քհ.
Շրվինանց Յովհաննէս քհ.
Ոզ Կիրակոս քհ.
,, Համբարձում քհ.
Զաքիր Սղոմոն քհ.

Պողավիրչ Սարգիս քհ.
Պառաւաբերմբ. Մատթէոս քհ.
Սեհաքարար Գրիգոր քհ.
,, Դաւիթ քհ.
Սրաչեն Խաչատուր քհ.
Վահրևվաչ Առաքել քհ.
Վանք Գրիգոր քհ.
Վժեհիս Միքայել քհ.
Տանձատափ Եսայի քհ.
,, Կարապետ դպ.
Տեղ Դանիել քհ.
,, Հայրապետ քհ.
,, Ղազար քհ.
,, Հայրապետ դպ.
Տյոր Աբրահամ քհ.
Տորբնի Իսրայել քհ.
Քաջաբանց Մարգարէ քհ.
Քաբանոնցի Յովսէփ քհ.
,, Սարգիս քհ.
Քաբաչեն Սարգիս քհ.
Քրտիկանց Սարգիս քհ.

ՏՓԽԻՍ

Գաբրիել Արքեպիսկոպոս
Խասրով արեղայ
Աղեքսանդր քհ. վարդանեանց
Առաքել քհ. ագաթեանց
,, ,, ագիպեան
,, քհ. տ. սարքիսեանց
Արիստակէս քհ. բենկլեանց
Արսէն քհ. բազրատունի
Բաղդասար քհ. զամբղեանց
Բարսեղ քհ. անդրէասեան
,, քհ. միրաղեանց
Գէորգ քհ. ասպուլեանց
,, վ. տ. աւետեան
,, քհ. գալստեանց
,, տ. քհ. թէմուրազեանց
,, քհ. մելիքեանց
,, տ. քհ. սէրսէրեանց
Գրիգոր քհ. կապերեցեանց
,, քհ. մանդակունի
,, քհ. մխիթարեանց
,, քհ. մխիթարեան
,, քհ. վարդանեանց
,, քհ. պէկիջանեանց
,, քհ. տ. բարսեղեան
,, քհ. տ. գաբրիէլեանց
,, քհ. տ. յակոբեանց
,, քհ. տ. վարդանեան
Եղնիկ քհ. երզնկեանց
Եղիա քհ. ամիրզատուլեան
Եղիշէ քհ. տ. գրիգորեանց
Եսայի քհ. մէհրաբեանց
,, քհ. տ. նիկողոսեանց
Երեմիա քհ. յանվէրտեանց
Թադէոս քհ. խոջաէնիմէեանց
Իսահակ քհ. իսահակեան
,, քհ. խաչատրեանց
,, տ. քհ. սահակունի
,, ,, սուքիասեանց
Խաչատուր քհ. տ. խաչատրեանց
Կարապետ տ. քհ. տ. գրիգոր.
,, քհ. տ. սարգսեանց
Համազասպ քհ. տ. յովհաննէսեանց
Ղազար տ. քհ. պալիոզանեանց
Ղևոնդ քհ. խարազեանց
Մարտիրոս քհ. ամիրխանեանց
,, քհ. ամիրջանեանց
Մելքիսեդեկ քհ. տ. աւետիքեանց
Միքայել քհ. սիմէոնեանց
Մովսէս տ. քհ. սայաթնեանց
,, քհ. տ. գրիգորեան
,, քհ տ. սարգսեան
Մուշեղ քհ. տ. դեանդեանց
Յակոբ քհ. զաքարեանց
Յարութիւն քհ. նախշարեանց
,, քհ. սուքիասեանց
,, քհ. տ. դանիէլեանց
Յովհաննէս տ. քհ. սարգսեանց
,, քհ. դաւթեանց
,, ,, թէմուրազեանց
,, քհ. մարտիրոսեան
,, քհ. շիշմանեանց
,, վ. տ. գրիգորեան
,, ,, տ. զաքարեանց
,, ,, տ. մխիթարեանց
,, ,, տ. յակոբեանց
,, ,, տ. յարութիւնեանց
,, քհ. տ. պետրոսեան
Յովսէփ քհ. արարատեանց
,, քհ. մամուլեանց
Ներսէս տ. քհ. քալանթարեանց
,, քհ. արամեանց
,, քհ. տ. բարսեղեանց
,, ,, տ. ներսէսեանց
Նիկողայոս քհ. տ. պետրոսեանց
,, քհ. երզնկեան
Պետրոս քհ. երանոսեանց
Պողոս քհ. իսահակեան
Սարգիս քհ. աղաջանեանց
Սարգիս քհ. իգիտեան
,, ,, տ. անտոնեանց
,, ,, տ. գրիգորեանց
,, քհ. փիրոյեանց
Սիմէոն քհ. չիրկեանց
Սողոմոն քհ. բաղինջաղեանց
,, քհ. եսիգեանց
Ստեփաննոս քհ. արարատեանց (հ.)
,, քհ շահգալեանց
,, ,, սամուէլեանց
Օրապետ տ. քհ. տ. մովսէսեանց
Վարդան քհ. սիմէոնեան
Կուսանաց անապատ
Աղէքսանդր արիսոզմեանց
,, բ. արտազեանց
,, երզիկեանց
,, թայիրեանց
Անտոն զօրղաղեանց
(նուիրեալ օրի. դպ. Զրկին. եկեղ.)
Աւետիք էնֆիէճեանց
Բաղդասար խոսրովեանց
Գալուստ շիրմազանեանց
Գասպար նահապետեանց
Գէորգ սայիփեան
,, դպ. քօչարեանց
Գրիգոր իշխան քէհրաթեանց
(նուիրեալ ս. գալանեան օր. դպրոցին)
Եսայի խանդալամեանց (նուիրեալ դպրոցին Կաթ. եկեղեց.)
Եղիսաբէթ տիկին տ. դաւթեանց
Ժողովարան մուխրանակոյ.
Կարապետ բժշ. քօչարեանց
,, պօղոսպեանց
Համբարձում էնֆիէճեանց
Ղազարոս դպ. յովսէփեանց
Միքայէլ բժշկ. շահարանեանց
,, ամիրաղեան
Յակոբ տ. յովհաննէսեանց
Յարութիւն քէթդուզեանց
,, դպ. տարաբիեանց
,, տ. յարութիւնեան
Յովհաննէս չիթախեանց
,, դպ տ. մկրտչեանց
Դաւթեան խչա. ամատունի
Նիկողայոս տ. յակոբեանց
Ռոմանոս նամբիրեանց
Սիմէոն արկ. արարատեանց
Սիմէոն միրուզեանց
Սողոմոն սուսանեան
Ստեփաննոս մելիքեան (նուիրեալ դպրոցին Սաղնոյ.)
Վասիլ ակիմեանց

Ի ԲԱԺԻՆ ԿՈՒՄԻՍՈՒ

Աղբուշրախ Սարգիս քհ.
Գաղդէ Աղէքսանդր քհ.
Թէղէր Յակոբ քհ.
Ղղնէր Սարգիս քհ.
Կոյտ Առաւէտատուր
Մանկիս Յակոբ քհ.
Շամշուշլդ Կարապետ
Վաչրէհան Ստեփաննոս
Վարդ խառչն. Իսահակ

ՓՕՓԻ

Կոստանդին քհ. տ. ստեփանոս
Նիկողայոս յ. տ. չմաւոնեան

ՔԻՇՆԻ

Սարգիս վրդ. տ. գասպարեան
Խաչատուր քհ. մերգայեանց
Ստեփաննոս պարխատարեանց

ՔՈՒԹԱՅԻՍ

Դաւիթ տ. քհ. եսայեանց
Աղէքսանդր մելիք—հայկազեան

Ի ՇՐՋԱԿԱՅՍ

Զիտար Գէորգ քհ.
Սարիբէրէք Գասպար քհ.

ՕՏԵՍԱՆ

Յովհան. տ. քհ. թումանեանց
Գրիգոր քհ. խորասանճեանց
Գալուստ խոճապարոնեան
Գէորգ խրբիլճեան
Խաչատուր դալայեան
Մովսէս պէրսիանեան
Յովհաննէս թայիրեանց
Յովհաննէս զարիպեան
Յովհաննէս պապաթաղլեանց (հ.)
Նշան մազրմեան
Քրիստափոր երիկեան

ՕՐՇԷՆՑ

Կարապետ քհ. չորայեանց

ՕՐՊԱՆԱՑ

Օգանէս քհ. Հայրունի
Հոգեւոր դպրոց.